

Ustav i rodna ravnopravnost

Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore

izdavač

Kancelarija za ravnopravnost polova

urednica

Nada Drobnjak

dizajn

Slađana Bajić

Prevod na engleski jezik

Milica Kadić Aković

predgovor i zaključci

Irena Bošković

Prevod na albanski jezik

Minire Paljević

štampa

DPC, Podgorica

tiraž 500

botues

Zyra për barazinë gjinore pran
qeverisë së Malit të Zi

editori

Nada Drobnjak

dizajni

Slađana Bajić

Përkthimi në gjuhën Angleze

Milica Kadić Aković

parathënje dhe përfundimet

Irena Bošković

Përkthimi në gjuhën Shqipe

Minire Paljević

shtypi

DPC, Podgorica

Tirazhi 500

publisher

Gender Equality Office of the
Government of Montenegro

editor

Nada Drobnjak

design

Slađana Bajić

translation to English language

Milica Kadić Aković

preface and conclusions

Irena Bošković

translation to Albanian language

Minire Paljević

printer

DPC, Podgorica

circulation 500

Ustav i rodna ravnopravnost
Kushtetuta dhe barazia gjinore
The Constitution and Gender Equality

Podgorica 2007.

PREDGOVOR

Regionalna konferencija «Rodna ravnopravnost kao segment ljudskih prava novog crnogorskog Ustava», u organizaciji Kancelarije za ravnopravnost polova Vlade RCG a uz podršku Razvojnog fonda Ujedinjenih nacija za žene (UNIFEM) i Kanadske agencije za međunarodni razvoj (CIDA), održana je 2. i 3. novembra 2006. godine u Budvi. U njenom radu su učestvovali/e pripadnici/e političkih partija, civilnog društva i predstavnici/e organa državne uprave, kao i ekspertkinje i eksperti iz oblasti ustavnog prava i/ili rodne ravnopravnosti iz Bosne i Hercegovine, Kosova, Slovenije, Srbije, Hrvatske i Crne Gore.

Poštovanje ljudskih prava predstavlja preduslov za napredak i razvoj svakog društva. Tako i crnogorskog. Ipak, iako su protekle decenije od opredjeljenja da su ljudska prava i ženska prava tek predstoje puna afirmacija ljudskih prava žena.

Nakon 101 godine od donošenja prvog crnogorskog Ustava (19.12.1905. godine) na Konferenciji se pokušalo konstatovati šta to tekst novog ustava treba da sadrži da bi bio rodno korektan.

U Crnoj Gori su žene, tradicijom, stereotipima i predrasudama, stavlјane u krug koji im ne pripada. Međutim, one ne želi taj status. Naprotiv, žene

PARATHËNIE

Konferenca regjionale “Barazia gjinore si segment i të drejtave të njeriut në Kushtetutën e re të Malit të Zi”, e organizuar nga Zyra për barazinë gjinore e Qeverisë së RMZ me mbështetjen e UNIFEM-it dhe Agjencisë kanadeze për zhvillim ndërkombëtar (CIDA), është mbajtur me 2-3 nëntor 2006 në Budvë. Në punimet e kësaj konference morën pjesë përfaqësues/e të partive politike, të organeve të administratës shtetërore, shoqërisë civile si dhe eksperte dhe ekspertë nga fusha e të drejtës kushtetuese dhe barazisë gjinore nga Bosnja dhe Hercegovina, Kosova, Sllovenia, Serbia, Kroacia dhe Mali i Zi.

Respektimi i të drejtave të njeriut paraqet parakusht për përparimin dhe zhvillimin e çdo shoqërie. Kjo vlen edhe për Malin e Zi. Megjithatë, edhe pse kanë kaluar dekada nga përcaktimi se të drejtat e njeriut janë edhe të drejta të grave, pikërisht tani fillon afirmimi i plotë i të drejtave njerëzore të grave.

Pas 101 vitesh nga prurja e Kushtetutës së parë në Mal të Zi (19.12.1905), në Konferencë u tentua të konstatohet se çfarë duhet të përmbajë teksti i Kushtetutës së re për të qenë korrekt nga aspekti gjinorë.

Gratë në Mal të Zi, nga tradita, stere-

PREFACE

Regional conference “Gender Equality – a segment of Human Rights in the new Montenegrin Constitution” organised by Gender Equality Office of the Government of Montenegro and supported by UN Fund for the Development of Women (UNIFEM) and Canadian Agency for International Development (CIDA) was held on 2-3 November 2006 in Budva. Representatives of political parties, civil society and public administration, as well as the experts from constitutional law and gender equality from Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Slovenia, Serbia, Croatia and Montenegro participated in the work of the conference.

Human rights respect represents the prerequisite for the progress and development of each society, and Montenegrin as well. However, even though the decades that determined human rights to be also women’s rights have passed, the full affirmation of human rights of women is ahead.

We have tried to determine at the conference what the text of the new constitution should contain to be gender sensitive after 101 years of the adoption of the first Montenegrin Constitution (19 of December 1905).

Women were placed in the circle

svojim angazhovanjem, sposobnostima i mogućnostima žele da, a to i praktično pokazuju, učestvuju u kreiranju ekonomskih i političkih tokova u Crnoj Gori. Hoće da, zajedno sa muškarcima, aktivno učestvuju u reformskim procesima. Znaju da tako pomažu i muškarcima da se oslobode naslijeđenih predrasuda koje ih na neki način čine zarobljenicima prošlosti i nedjelotvorne izuzetnosti.

Promovišući rodnu ravnopravnost, kao temeljnu vrijednost demokratske Crne Gore, mi se zalažemo da Crna Gora ne bude ni mačističko, ni feminističko društvo, već zajednica slobodnih ljudi. Ljudi oslobođenih od predrasuda, od tipskog ponašanja, od začaurenosti u okvire prevaziđenog i nažalost još uvijek prisutnog, u nekim društvenim slojevima mišljenja.

Vjerujemo da će u predstojećem periodu ovaj princip biti jasno i precizno verifikovan u novim ustavnim rješenjima. Jer, obezbjeđivanje jednakih mogućnosti za muškarce i žene je preduslov za ostvarivanje demokratskog društva.

18. oktobra 1905. Knjaz Nikola je uputio domaćoj i međunarodnoj javnosti Proklamaciju, obrazlažući namjeru da donese Ustav. U tom tekstu, između ostalog, stoji:

- Kad je čovjek član prosvijećenog

otipet dhe paragjykimet, janë vënë në një rreth që nuk ju takon. Por ato nuk e dëshirojnë këtë statut. Përkundrazi, gratë me angazhimin, aftësitë dhe mundësitë e veta dëshirojnë të marrin pjesë në krijimin e rrjedhave ekonomike dhe politike në Mal të Zi. Dëshirojnë që, së bashku me meshkujt, të marrin pjesë aktive në proceset e reformave. E dinë që ashtu iu ndihmojnë edhe meshkujve që të çlirohen nga paragjykimet e trashëguara të cilët në njëfarë mënyre i bëjnë robër të së kaluarës.

Duke promovuar barazinë gjinore si vlerë themelore të Malit të Zi demokratik, ne angazhohemi që Mali i Zi të mos jetë shoqëri as mashkullore e as femërore, por bashkësi e njerëzve të lirë. Njerëzve të çliuar nga paragjykimet, nga sjelljet tipike, nga ngulitja në kornizat e mendimeve të tejkaluara e që fatkeqësisht janë ende të pranishme në disa shtresa të shoqërisë.

Besojmë se në periudhën e ardhshme ky princip do të verifikohet qartë dhe saktë në zgjidhjet e reja kushtetuese. Sepse, sigurimi i mundësive të njëjta për meshkuj dhe gra është parakusht për krijimin e shoqërisë demokratike.

Më 18 tetor 1905 mbreti Nikolla i drejtoi opinionit vendas dhe ndërkombëtar Proklamatën duke arsyetuar qëllimin për miratimin e Kushtetutës. Në këtë tekst mes tjerave thuhet:

that doesn't belong to by the tradition, stereotypes and prejudices. Yet, they don't want that status. On the contrary, women wish to participate in the creation of economic and political trends in Montenegro with their own engagement, capacities and possibilities. They want to actively participate in the reform processes altogether with men. They know that in this way they help men relieving from inherited prejudices, which in a way make them prisoners of the past and ineffective exceptionality.

By promoting gender equality as a fundamental value of the democratic Montenegro we plead for Montenegro not to be neither masculine nor feminine society but the society of free people. To be the society of people free from prejudices, typical behaviour, closure in the framework of overcome and unfortunately still present thinking in some parts of the society.

We believe that in the upcoming period this principle will be clearly and precisely verified in new constitutional solutions. Since, the providing of equal opportunities for men and women is a prerequisite for the achievement of democratic society.

Duke Nikola delivered to the domestic and international public the Proclamation on 18 of October 1905, describing the

čovječnosti, on i slobodan građanin mora biti

- Mi ćemo se poslužiti primjerima prosvijećenih i od nas naprednijih naroda, i što god se bude tamo iskustvom dokazalo, da je bolje u njihovom političkom životu, nego li u ovom našem patrijarhalnom režimu, mi ćemo to polagano primjenjivati na naš život ... ostavljajući Našijem našljednicima, da ih vazda u duhu vremena i dobro shvaćenoj narodnoj potrebi usavršavaju i raširuju.

U duhu vremena je, a i u dobro shvaćenoj narodnoj potrebi, primijeniti međunarodne standarde o rodnoj ravnopravnosti i ugraditi ih u nova ustavna rješenja. Doprinos tome, svakako, dali/ e su uvodničari i uvodničarke na ovoj Konferenciji, kao i učesnici i učesnice u diskusiji. U ovoj publikaciji su njihova izlaganja, kao i izvještaji iz rada radnih grupa i Zaključci.

Nada Drobnjak
Šefica Kancelarije za
ravnopravnost polova

- Kur njeriu është anëtarë i njerëzimit të kulturuar, ai duhet të jetë edhe qytetar i lirë

- Ne do të shërbehemi me shembujt e të kulturuarve dhe popujve më të përparuar se ne dhe çfarëdo që të tregohet nga përvoja e tyre se është më mirë në jetën e tyre politike se sa në regjimin tonë patriarkal, ne këtë dalëngadalë do ta aplikojmë në jetën tonë ... duke iu lënë pasardhësve Tonë që gjithmonë në hap me kohën dhe nevojën e popullit t'i përsosin dhe t'i zgjerojmë.

Është në hap me kohën dhe në pajtim me nevojën e popullit zbatimi i standardeve ndërkombëtare për barazinë gjinore dhe të inkorporohen në zgjidhjet e reja Kushtetuese. Për këtë gjithsesi kontribuuan ligjëruesit dhe ligjërueset e kësaj Konference si dhe pjesëmarrësit dhe pjesëmarrëset në diskutime. Në këtë publikim gjenden publikimet e tyre si dhe raportet nga grupet punuese dhe Përfundimet.

Nada Drobnjak
Drejtuuese e Zyrës
për barazinë gjinore

intention for the adoption of the constitution. The text states, inter alia, the following:

- When a man is the member of cultural humanity, he also has to be a free citizen

- We will use the examples of cultural and more progressive people, and whatever experience is proven to be better in their political life than in our patriarchal regime, we will slowly apply it in our life... leaving to our ancestors to make them improved and disseminated always in the spirit of the time and well conceived people's need.

It is in the spirit of time and well conceived people's need to apply international standards on gender equality and incorporate them in the new constitutional solutions. Contribution to it is for sure given by the experts at this conference and participants in the discussion. This publication contains their presentations, reports from the working groups and conclusions as well.

Nada Drobnjak
Head of the Gender
Equality Office

Dr Mijat Šuković,
predsjednik Savjeta za ustavna pitanja
Skupštine RCG

Dr Mijat Shuković,
anëtar i Këshillit për çështje kushtetuese
të Parlamentit të RCG

PhD Mijat Šuković,
president of the Council for Constitutional
Affairs of the Parliament of Montenegro

RODNA RAVNOPRAVNOST U EKSPERTSKOM TEKSTU USTAVA CRNE GORE

Prije nego pristupim prezentiranju sadržine *Ekspertskog teksta Ustava Crne Gore*¹ relevantne za utvrđenje i ocjenu da li je njegovim određenjima garantovana ravnopravnost polova – što je od mene zahtijevano da učinim – a radi razumijevanja u kojem obimu se ustavno mogu regulisati pojedina pitanja, kazujem sljedeće: svuda u svijetu i uvijek, ustav je *osnovni* i najviši zakon države. Uloga i namjena ustava kao *osnovnog* zakona države opredjeljuju i traže da ustav bude što je moguće kraći, da ne prelazi obim skupa i sklopa *osnovnih načela* o državnom i društvenom uređenju i da propiše obavezu i da se zakonima razrađuju i propisuju instrumenti, sredstva i procedure potrebni za obezbjeđivanje os-

¹ Ekspertski tekst Ustava Crne Gore može se naći na adresi: www.gender.vlada.cg.yu

BARAZIA GJINORE NË TEKSTIN E HARTUAR NGA EKSPERTËT TË KUSHTE- TUTËS SË MALIT TË ZI

Para se të filloj prezantimin e përmbajtjes së *Tekstit të hartuar nga ekspertët të Kushtetutës së Malit të Zi*, e cila është relevante për shqyrtim dhe vlerësim se nëse me përcaktimet e saj është garantuar barazia gjinore – gjë e cila është kërkuar unë – e me qëllim për të kuptuar se deri në çfarë mase mund të rregullohen përmes kushtetutës çështje të caktuara, dua të them sa vijon: kudo në botë dhe gjithmonë, kushtetuta është ligji *themelor* dhe akti më i lartë i shtetit. Roli dhe destinimi i kushtetutës si ligj *themelor* i shtetit përcaktojnë dhe kërkojnë që kushtetuta të jetë mundësisht sa më e shkurtër, që të mos kalojë volumnin e grumbullit dhe strukturës së *parimeve themelore* për rregullimin shtetëror dhe shoqëror; dhe që të përcaktojë detyrimin që përmes ligjeve të përpunohen dhe të përcaktohen instrumentet, mjetet dhe procedurat e

GENDER EQUALITY IN THE EXPERT'S DRAFT OF THE CONSTITUTION OF MONTENEGRO

Before I start my presentation on the contents of the Experts' draft of the Constitution of Montenegro that I deem relevant for the assessment and evaluation of whether its provisions grant gender equality – that is what I was asked to do – and in order to understand to what degree it is possible to regulate certain issues in constitution. I want to argue here that everywhere in the world the constitution is the fundamental and the supreme act of legislation. The role and purpose of the constitution as the fundamental act of legislation in every state determine and require the constitution to be as concise as possible so as not to exceed the scope of the structure of fundamental principles of state and social constitution and prescribe the obligation so that the laws further develop and stipulate instruments, tools and pro-

tvarivanja načela i pojedinačnih rješenja koje sadrži, i obavezu da se društvenim opredjeljenjima i tvoračkim činjenjima i akcijama ustavno propisano ostvaruje u životu. Pravnoj i društvenoj prirodi i ulozi ustava nije primjereno da svojim obimom prelazi granicu *osnovnog* zakona, da zamjenjuje zakone koji, kako se razvojem uvećavaju mogućnosti i zrijevaju uslovi, *dinamično* regulišu odnose u pojedinim oblastima.

Posebna pažnja ovom se mora pokloniti u sadašnjosti u Crnoj Gori. Ovo zbog toga što se u njoj Ustava sada piše u uslovima postojanja izrazite presije da obuhvat materije koja će se ustavno urediti bude znatno obimniji od ustavnih standarda, da se njim potpunije i iscrpnije urede brojne pojedinosti čija priroda opredjeljuje da se uređuju zakonima. Podlijevanje tim presijama rezultiralo bi da crnogorski ustav umjesto da bude *osnovni* zakon, postane neka vrsta *omnibus* zakona. Prekoračila bi se i standardna granica ustavne materije.

Opredjeljenje da se obim ustavnog teksta zadrži u okvirima načela i ne postane omnibus tekst bio je jedan od rukovodnih principa prilikom izrade *Ekspertskog teksta Ustava Crne Gore*. Zato u njemu nema regilisanja pojedinosti propisivanja instrumenata i sredstava za obezbjeđivanje ostavriavanja utvrđenih na-

nevojshme për sigurimin e realizimit të parimeve dhe zgjidhjeve të veçanta që i përmban ajo, si dhe detyrimin që me anë të përcaktimeve shoqërore, veprimeve dhe aksioneve kreative të jetësohet ajo që është e përcaktuar me kushtetutë. Duke u nisur nga natyra dhe roli juridik dhe shoqëror i kushtetutës nuk praktikohet që me volumn e vet të tejkalojë kufirin e ligjit *themelor*, të zëvendësojë ligjet të cilët, me rritjen e mundësive dhe pjekjen e kushteve, rregullojnë në mënyrë *dinamike* marrëdhëniet në fusha të posaçme.

Vëmendje e veçantë duhet t'i kushtohet edhe aktualitetit në Mal të Zi. Kjo për arsye sepse Kushtetuta po shkruhet në kushtet e ekzistencës së një presioni të madh që përfshirja e materies e cila do të rregullohet me kushtetutë të jetë më voluminoze sesa standardet kushtetuese, që me anë të saj të rregullohen në mënyrë më të plotë dhe më të hollësisht shumë hollësi, natyra e të cilave përcakton që të rregullohen me ligje. Nënshtrimi ndaj këtyre presioneve do të rezultonte me faktin që Kushtetuta e Malit të Zi, në vend që të jetë ligj *themelor*, të shndërrohet në njëfarë ligji *omnibus*. Kështu do të tejkalohet edhe kufiri standard i materies kushtetuese.

Përcaktimi që volumni i tekstit kushtetues të mbetet në kuadër të parimeve dhe të mos shndërrohet në tekst omnibus ka qenë njëri prej principeve udhëheqëse

cedures necessary for ensuring that its principles and respective solutions are realized. It also imposes the obligation to have social commitments and creative activities and actions employed in making the constitution enforceable in everyday life. By legal and social terms and the role that the constitution has it cannot encroach the remits of the basic law, replace the laws that dynamically regulate relations in certain fields following growing possibilities and maturing conditions as the development evolves.

Special attention in this should be given to what Montenegro is nowadays. This due to the fact that its constitution is drafted under pressure to cover the subject matter that will be stipulated in the constitution more intensively than what the constitutional standards require. The pressure thereof requires it to regulate more extensively and precisely many specifics that should otherwise be stipulated by laws. If we give in to such pressures, the result would be that Montenegrin constitution becomes a kind of an omnibus law instead of being the basic law. If that is the case it will go well beyond the constitutional subject matter.

The commitment to keep the scope of the constitution within the framework of principles and not to become an omnibus text was the guiding principle for drafting the

čela, što se u raspravama tretira kao njegova manjkavost, iako stvarno to nije.

Ovim sam ukazao na potrebu da se ima odgovarajuća mjera u postavljanju zahtjeva, u svim oblastima, šta i koliko regulisati Ustavom Crne Gore, pa i kada je u pitanju moguću obim odredaba o rodnoj ravnopravnosti.

U raspravi o *Ekspertskom tekstu Ustava Crne Gore* pristupa se kao da je on zvanični nacrt ili predlog Ustava. To me obavezuje da na početku ovog izlaganja kažem i ovo: *Ekspertski tekst Ustava Crne Gore* nije ni nacrt, ni predlog ustavnog teksta. Izrađen je na zahtjev Odbora za ustavna pitanja Skupštine da bude, po njegovom zaključku, *osnova* za početak njegovog rada na izradi nacrta Ustava, a izradio ga je Savjet za ustavna pitanja kao *savjetodavno tijelo*. Upućen je Odboru za ustavna pitanja, jedino ovlašćenom da izradi nacrt Ustava. Zakonom o postupku i načinu donošenja Ustava potvrđeno je da je *Ekspertski tekst* osnova od koje će polaziti Odbor za ustavna pitanja pri likom utvrđivanja nacrta Ustava. Tek nacrta Ustava, kada ga izradi Odbor, valja pristupiti sa pozicije prihvatanja ili neprihvatanja. Zato će napor biti usmjeren na predlaganje rješenja koja treba ugraditi u nacrt i potom predlog Ustava, bilo

gdjatë hartimit të *Tekstit ekspertizë të Kushtetutës së Malit të Zi*. Për këtë arsye, përmes saj nuk janë rregulluar veçoritë, nuk janë përcaktuar instrumentet dhe mjetet për sigurimin e realizimit të parimeve të përcaktuara, gjë që gjatë diskutimeve trajtohet si mangësi e saj, ndonëse në realitet kjo nuk qëndron.

Me këtë kam dashur të theksoj nevojën për të qenë të matur në parashtrimin e kërkesave, në të gjitha fushat, se çfarë dhe në ç'masë të rregullohen ato me Kushtetutën e Malit të Zi, madje edhe kur bëhet fjalë për volumnin e mundshëm të dispozitave për barazinë gjinore.

Në diskutimin mbi *Tekstin e hartuar nga ekspertët të Kushtetutës së Malit të Zi*, ai është trajtuar sikur të ishte projekt apo propozim zyrtar i Kushtetutës. Kjo më obligon që në fillim të kësaj ligjërate të them edhe këtë: *Teksti i hartuar nga ekspertët i Kushtetutës së Malit të Zi* nuk është as projekt, as propozim i tekstit të Kushtetutës. Ai është hartuar me kërkesën e Këshillit për Çështje Kushtetuese të Kuvendit të Malit të Zi, në mënyrë që, pas përfundimit të tij, të jetë bazë për fillimin e punës së tij në hartimin e Projektkushtetutës, ndërsa e ka hartuar Këshilli për Çështje Kushtetuese si *forum këshillëdhënës*. Ajo i është dërguar Këshillit për Çështje Kushtetuese, të vetmit organ të autorizuar për hartimin e Projektkushtetutës.

Experts' draft constitution of Montenegro. That is why it does not regulate the specifics of prescribing instruments and tools for ensuring implementation of established principles which was looked upon as its flaw in discussions, although it actually was not so.

Thereby I would indicate to the need to be cautious in making requests, in all fields, in relation to what should be regulated by the Constitution of Montenegro and how much of that to regulate, even when it comes to the possible scope of provisions stipulating gender equality.

The discussions analyse the Experts' draft constitution of Montenegro as if it were an official draft or proposal of the constitution. I have an obligation then to state this clearly: the Experts' draft constitution of Montenegro is not a draft nor proposed constitution. It was made at the request of the Constitutional Committee of the Parliament in order that it, as it was written in their minutes, serves as the basis for beginning work on drafting the constitution and it was made by the Council for Constitutional Affairs in its capacity as an advisory body. It was submitted to the Constitutional Committee, which is the only body that is competent to draft the constitution. There, it is only the draft constitution made by the Committee that should be approached

da su sadržana ili nijesu sadržana u *Ekspertskom tekstu*, umjesto da se napori svode i isprpljuju u komentarima tog teksta.

Na kraju ovog dijela kazivanja naglašavam: prezentiram iz *Ekspertskog teksta Ustava Crne Gore* one sadržaje, onakve kakvi jesu, koji su relevantni za ravnopravnost polova. Ako bude pitanja ili potrebe za tim, u daljoj raspravi izložit ću i argumentaciju u njihov prilog. Neću i nema potrebe da ih branim od kritike niti da polemishem sa njihovim kritikama. Neka se u toku dalje debate iskristališe što je najbolje.

II

Obavezu da prezentiram određenja u *Ekspertskom tekstu Ustava Crne Gore* relevantna za utvrđenje i ocjenu da li je tim određenjima garantovana rodna ravnopravnost, izvršavam prezentiranjem tih određenja njihovim grupisanjem u tri cjeline. Prvu čine načela bitna za ravnopravnost polova, drugu odredbe o braku i odnosima u bračnoj zajednici, a treću odredbe o odnosima roditelja i djece. Sve tri cjeline napisane su sa nastojanjem da se rodna ravnopravnost ustavno garantuje u obimu primjerenom standardima o ustavnoj materiji. Kao što nijedno ljudsko djelo, zbog nesavršenosti

Me anë të Ligjit mbi procedurën dhe mënyrën e miratimit të Kushtetutës është konfirmuar se *Teksti i hartuar nga ekspertët* është platforma nga e cila do të bazohet Këshilli për Çështje Kushtetuese me rastin e hartimit të Projektkushtetutës. Vetë Projektkushtetuta, kur ta hartojë Këshilli, duhet trajtuar nga pozita e pranimit apo mospranimit. Prandaj, përpjekjet për arritjen e qëllimeve do të jenë më të dobishme në qoftë se orientohen në propozimin e zgjidhjeve të cilat duhet të sendërtohen në Projektkushtetutë e më pas Propozimin e Kushtetutës, qoftë nëse janë përfshirë apo jo në *Tekstin e hartuar nga ekspertët*, në vend që të reduktohen dhe të shpenzohen duke komentuar tekstin në fjalë.

Në fund të kësaj pjese të ligjëratës theksoj: po prezantoj nga *Teksti i hartuar nga ekspertët i Kushtetutës së Malit të Zi*, ato përmbajtje që janë relevante për barazinë gjinore. Nëse do të ketë pyetje apo nevojë për këtë, në diskutimin e mëtejshëm do të jap argumentime në favor të kësaj. Nuk dua dhe as që ka nevojë t'i mbroj nga kritika, e as të polemizoj me kritikën e tyre. Le të kristalizohet gjatë rrjedhës së debatit të ardhshëm se çfarë është më mirë.

II

Obligimin që të prezantoj dispozitat relevante në *Tekstin e hartuar nga ekspertët*

as acceptable or unacceptable. That is why the efforts on reaching goals that we had in mind would be effective inasmuch as they could be focused on proposing solutions that should be integrated into the draft and then the final draft of the constitution, regardless of whether the Experts' text had it or not, instead of focusing and exhausting the process with the comments of that text.

In the end of this part of my intervention I want to reiterate once again that I am presenting only those issues from the Experts' draft constitution of Montenegro that, no matter what they are like, are relevant for gender equality. If you may have some questions further I will give arguments to support them. I cannot, and there is no need to, fend off or argue with the criticisms. Let's the debate crystallize what may be the best solution.

II

I will meet my obligation to present the provisions of the Experts' draft constitution of Montenegro that are relevant for establishing or judging whether they grant gender equality by grouping them into three groups. The first one is relevant for gender equality, the second comprises provisions relevant for marital and family relations and the third one for parent-

ljudskog rada, nije takvo da ne može biti bolje, tako ni *Ekspertski tekst Ustava Crna Gore*, kao ljudsko djelo, nije takav da ne može biti bolji. Dragocjen je svaki djelotvoran kritičko-stvaralački napor da se nađu bolja rješenja. A ona se mogu naći samo ako se naporu u raspravi završavaju sa konkretnim predlozima boljih rješenja. Predlozima pravno formulisanim u obliku makar samo sa indikativnim naznačenjem elemenata ustavne norme. Nedjelotvorna su ili su sasvim malo djelotvorna kazivanja svedena na konstatovanje nedostataka postojećeg teksta i na zahtjeve da bude drugačije, koja su bez završnice u obliku konkretnog predloga sa čim zamijeniti dato i sa čime dato dopuniti da bi se dobilo bolje. Bez toga se i ne ispunjava cilj napora koji se čini.

Načelna određenja o rodnoj ravnopravnosti

U Ekspertskom tekstu Ustava Crne Gore, u njegovoj koncepciji i ukupnoj sadržini, *jezgro* čine odredbe o ljudskim pravima i slobodama. One čine više od jedne trećine ukupnog njegovog teksta (odredbe od čl. 18. do 86). U brojnim drugim odredbama konkretizuju se pojedina ljudska prava ili način njihovog ostvarivanja.

të Kushtetutës së Malit të Zi për provimin dhe vlerësimin se nëse me këto dispozita është garantuar barazia gjinore, do ta bëj përmes prezantimit të këtyre dispozitave duke i grupuar ato në tri tërësi. Tërësinë e parë e përbëjnë parimet e rëndësishme për barazinë gjinore, tërësinë e dytë dispozitat mbi martesën dhe marrëdhëniet në lidhjen martesore, dhe tërësinë e tretë dispozitat mbi marrëdhëniet e prindërve dhe fëmijëve. Të tri tërësitë janë shkruar duke u nisur nga përpjekja që barazia gjinore të garantohet në mënyrë kushtetuese në volumin që i përshtatet standardeve mbi materien kushtetuese. Ashtu sikur asnjë vepër një-rëzore, për shkak të mospërsosmërisë së punës së njeriut, nuk është e tillë që të mos mund të jetë më e mirë, ashtu edhe *Teksti i hartuar nga ekspertët i Kushtetutës së Malit të Zi*, si vepër e njeriut, nuk është e tillë që të mos mund të jetë më e mirë. Është me vlerë çdo përpjekje kritike-krijuese e dobishme me qëllim të gjetjes së zgjidhjeve më të mira. Por ato mund të gjenden vetëm në qoftë se përpjekjet gjatë fazës së diskutimit përfundojnë me propozime konkrete për zgjidhjeve më të mira. Me anë të propozimeve të formuluar juridikisht, qoftë edhe në formë të udhëzimeve indikative të elementeve të normës kushtetuese. Janë të padobishme apo shumë pak të dobishme thëniet që reduktohen në konstatimin e mangësive

child relations. All three groups were made with the view to constitutionally grant gender equality in the scope that is appropriate to the standards of constitutional matters. As there is no a human act so perfect that cannot be made better, neither is the Experts' draft constitution of Montenegro so perfect that it cannot be improved. Every critical – creative effort to find better solution is valuable. And these can only be found if the efforts discussion-wise end in concrete proposals of better solutions. Those proposals should be given in the form of at least a hint at the elements that constitutional norms should have. Ineffective or poorly effective are the discussions that just list the flaws of the existing text and request that the present ones be different and without ending in concrete proposal with which to replace the given one and complement it to come to the better one. Without that the effort is quite futile.

Provisional principles on gender equality

The provisions on human rights and freedoms are the core of the Experts' draft of constitutional of Montenegro, its concept and overall contents. They account for more than one third of all

U izradi i formulisanju tih odredbi primijenjen je i realizovan metodološko-kodifikatorski princip, koji je primijenjen i realizovan i u Ustavu Evropske unije, čije je usvajanje u toku, a kojem dijelu tog Ustava nije iskazana nijedna primjedba od država članica. Princip koji obavezuje: da se u ustavnom tekstu izričito utvrde sve ljudske slobode i prava garantovani opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, a čiji značaj za građane i za demokratiju opredijeljuje da budu ustavno fiksirani i izdignuti na ustavni rang; da se opiše suština svakog prava čije je opisivanje potrebno za njegovo potpunije razumijevanje; da se propišu načela o ostvarivanju prava i okvir za njihova moguća ograničenja.

Primjenom i realizacijom tog principa, u *Ekspertski tekst Ustava Crne Gore* jamče se slobode i sva prava garantovani opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava čiji je karakter i značaj takav da im opredjeljuju ustavni rang.

Utvrđeno je u njemu da su "potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka", da "imaju primat nad domaćim pravom" i da se "neposredno primjenjuju kada predmetni odnos uređuju drugačije od unutrašnjeg prava" (odredba u čl. 10, stav 2). Za razliku od velikog broja

të tekstit ekzistues dhe në kërkesat që ai të jetë ndryshe, të cilat bëhen pa ndonjë përfundim në formën e propozimit konkret se me çka të zëvendësohet forma e dhënë apo me çfarë të plotësohet ajo, në mënyrë që të fitojmë diçka më të mirë. Pa këtë nuk mund të përbushet qëllimi i përpjekjeve që bëhen.

Dispozitat parimore mbi barazinë gjinore

Në *Tekstin e hartuar nga ekspertët të Kushtetutës së Malit të Zi*, në konceptimin dhe përbajtjen e tij të përgjithshme, *bërtamën* e përbëjnë dispozitat mbi të drejtat dhe liritë e njeriut. Ato përbëjnë më shumë se një të tretën e tekstit të tij të përgjithshëm (dispozitat nga neni 18 deri 86). Në dispozitat e tjera të shumta konkretizohen të drejtat e posaçme të njeriut apo mënyra e realizimit të tyre.

Në hartimin dhe formulimin e këtyre dispozitave është zbatuar dhe realizuar parimi metodologjiko-kodifikues, i cili është zbatuar dhe realizuar edhe në Kushtetutën e Bashkimit Evropian, miratimi i së cilës është në proces e sipër, dhe për të cilën pjesë të kësaj kushtetute nuk ka pasur vërejtje nga shtetet anëtare. Parimi që obligon: që në tekstin kushtetues të caktohen shprehimisht të gjitha liritë dhe të drejtat e njeriut të garantuara me rre-

provisions in the draft (provisions from article 18-86). Numerous provisions concretely define some human rights or the way in which they can be exercised.

In its drafting and formulation of these provisions we applied methodological-codifying principle that was implemented and realized in the Constitution of the EU, the adoption of which is under way and whose provisions were not contested by any single objection of member states. The binding principle: that the text of constitution explicitly defines all human freedoms and rights that have been pledged by generally accepted rules of international law and whose importance for citizens and democracy qualifies them to be pledged in the constitution and be elevated to the constitutional rank; to prescribe the principles on exercising those rights and give framework for their possible limitations.

Upon the application and implementation of this principle, the Experts' draft constitution of Montenegro grants freedoms and all rights that were granted by generally accepted rules of international law whose character and importance determines their constitutional rank.

It stipulates that the "ratified and published international treaties and generally accepted rules of international law are integral part of the domestic legal stru-

ustava drugih država, koji utvrđuju primat opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava samo u odnosu na zakone, a ne i u odnosu na ustavna određenja, u *Ekspertskom tekstu Ustava Crne Gore* utvrđen je njihov primat i u odnosu na Ustav. Time je obezbijeđeno da ljudska prava i slobode propisani opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, bilo propisana do sada bilo da se propišu u budućnosti, odmah i automatski postaju sastavni dio unutrašnjeg prava bez procedure dopune Ustava i da građani Crne Gore bez ustavnog ili drugog ograničenja uživaju ta prava iako izričito nijesu zajamčena Ustavom i zakonom. To eventualno može biti upitno sa stanovišta državnog suvereniteta, ali je vrlo djelotvorno sa stanovišta ljudskih prava i sloboda.

Koncepcija i sadržina svih odredaba o ljudskim slobodama i pravima formulisani su tako da se *potpuno jednako odnose na oba pola, bez ijednog izuzetka*. Time se utvrđuje puna ravnopravnost polova.

Pored mnogo drugog, u njemu se utvrđuje da ženama i muškarcima, jednako i ravnopravno, "pripada vlast"; da su jednako i ravnopravno nosioci suvereniteta (odredba u čl. 3); da je ženama i muškarcima jednako dostupno svako radno mjesto; da "pod jednakim uslovima i prema sposobnostima i uspjehu"

gullat e përgjithshme të pranuar të së drejtës ndërkombëtare, rëndësia e të cilave për qytetarët dhe për demokracinë përcaktojnë që të jenë të garantuara me kushtetutë dhe të ngritura në nivel kushtetues; që të përshkruhet thelbi i çdo të drejte, përshkrimi i së cilës është i nevojshëm për kuptueshmërinë e saj më të plotë; të caktohen parimet mbi realizimin e të drejtave dhe kuadri për kuizimet e tyre të mundshme.

Me zbatimin dhe realizimin e këtij parimi, në *Tekstin e hartuar nga ekspertët të Kushtetutës së Malit të Zi* sigurohen liritë dhe të gjitha të drejtat e garantuara me rregullat e përgjithshme të pranuar të së drejtës ndërkombëtare, karakteri dhe rëndësia e të cilave është e tillë sa që përcaktohen në nivel kushtetues.

Në të është përcaktuar se "marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara dhe të publikuara, si dhe rregullat e përgjithshme të pranuar të së drejtës ndërkombëtare janë pjesë përbërëse e rregullimit të brendshëm juridik", se "kanë përparësi ndaj legjislacionit vendor" dhe se "zbatohen drejtpërdrejt kur materia rregullohet ndryshe nga legjislacioni vendor" (dispozita në nenin 10, paragrafi 2). Për dallim nga numri i madh i kushtetutave të shteteve të tjera, të cilat përcaktojnë përparësinë e rregullave të përgjithshme të pranuar

cture", that they have "supremacy over domestic law" and "that they are directly applied if they regulate the subject matter at odds with the domestic law (Provision in Article 10, paragraph 2). Unlike large number of constitutions of other states that define primacy of generally accepted rules of international law only in relation to the laws and not in relation to constitutional provisions, the Experts' draft of constitution of Montenegro established their primacy over the Constitution as well. Thereby human rights and freedoms are prescribed by means of generally accepted rules of international law regardless of whether they have been prescribed now or they are yet to be prescribed in future. In addition it provides for immediate and automatic procedure for them to become an integral part of domestic law without going through the procedure of amending the Constitution and having Montenegrin citizens exercise these rights even though they have not be explicitly pledged by constitution and the law without constitutional or any other limitation. This can eventually be a disputable issue judging from the concept of state's sovereignty but it is very efficient from the standpoint of human rights and freedoms.

The concept and contents of the provisions on human freedoms and rights

žene i muškarci imaju jednako “pravo na stupanje u javnu službu”; da su žene i muškarci “pred zakonom jednaki” i da “ravnopravnost žena i muškaraca *mora* biti obezbijena u *svim* oblastima života” (odredbe u čl. 18, stav 1. i 2).

Dakle, u ustavnim slobodama i pravima u svemu su izjednačeni žene i muškarci i ustavni je imperativ da se njihova ravnopravnost *mora* obezbijediti u *svim* oblastima života. Da se *mora* obezbijediti zakonima, drugim propisima, opštim društvenim aktima i akcijama. I da sudovi i Ustavni sud Crne Gore moraju otklanjati svaku eventualnu pravnu ili faktičku neravnopravnost.

Potpuno jednako ženama i muškarcima jamče se prava i odredbama kojima se utvrđuju pojedina prava. To su: pravo na državljanstvo; biračko pravo; pravo na slobodno udruživanje radi ostvarivanja posebnih profesionalnih i drugih interesa; pravo na inicijativu i peticiju; pravo na ravnopravno učešće u javnom životu, uključujući i učešće u vršenju vlasti; pravo na neprikosnovenost ljudskog dostojanstva, fizičkog i psihičkog integriteta; pravo na obrazovanje; kompleks prava po osnovu rada, na zdravstveno i penziono osiguranje; pravo na jednaku zaštitu od ropstva, položaja sličnog ropstvu, trgovine ljudskim bićima, seksualnog iskorišćavanja, prinudnog rada; pravo na

të së drejtës ndërkombëtare vetëm në raport me ligjet, e jo edhe në raport me dispozitatat kushtetuese, në Tekstin e hartuar nga ekspertët të Kushtetutës së Malit të Zi përcaktohet përparësia e tij edhe në raport me Kushtetutën. Me anë të kësaj është siguruar që të drejtat dhe liritë e njeriut, të rregulluara me rregullat e përgjithshme të pranuar të së drejtës ndërkombëtare, qoftë të rregulluara deri tani apo që do të rregullohen në të ardhmen, menjëherë dhe automatikisht bëhen pjesë përbërëse e legjislacionit të brendshëm, pa pasur nevojë të ndiqet procedura e ndryshimit të Kushtetutës. Njëkohësisht, qytetarët e Malit të Zi i gëzojnë këto të drejta pa kufizime kushtetuese apo kufizime të tjera, ndonëse shprehimisht nuk janë të garantuara me Kushtetutë dhe me ligj. Kjo mund të vihet eventalisht në pikëpyetje nga aspekti i sovranitetit shtetëror, por është shumë e dobishme nga aspekti i të drejtave dhe lirive të njeriut.

Konceptimi dhe përmbajtja e të gjitha dispozitave mbi liritë dhe të drejtat e njeriut janë formuluar ashtu që fare njësoj i trajtojnë të dy gjinitë, pa kurrfarë përjashtimi. Me këtë përcaktohet barazia e plotë gjinore e sekseve.

Përpos tjerave, në të përcaktohet se femrave dhe meshkujve, njësoj dhe në mënyrë të barabartë, “u takon pushteti”;

were formulated in such way that they equally refer to both sexes, without a single exception. Thereby it provides for full gender equality.

Apart from many other things, the draft constitution stipulates that “power is exercised” by women and men equally and on equal footing and that they equally and on equal footing are “bearers of sovereignty” (provision of Article 3); that women and men have equal access to employment; that “under equal conditions and on the basis of merits” women and men are “entitled to work in civil service”; that women and men “are equal before the law” and that “equality of women and men has to be provided in all spheres of life” (Provisions in Article 18, paragraphs 1 and 2).

Therefore, in terms of constitutional freedoms and rights women and men are equal and it is a constitutional imperative to have to provide their equality in all spheres of life. It has to be provided by laws, other regulations, general acts and actions. It also entails that courts and the Constitutional Court of Montenegro have to eliminate every possible legal or factual inequality.

Rights are granted to women and men in fully equal manner and that is done by the provisions that stipulate respective rights, such as:

potpuno jednaku zaštiti svih ljudskih prava i sloboda, uključujući i pravo za zaštitu prava odlukama međunarodnih sudova i drugih međunarodnih institucija za zaštitu ljudskih prava – da samo sa ovih nekoliko pojedinačnih prava ilustrujem ravnopravnost polova.

Utvrđena je i obaveza svih “organa države i jedinica lokalne samouprave, ustanova i organizacija koje vrše javna ovlašćenja ili poslove od javnog interesa” da vršenje stručnih poslova *moraju* povjeravati *isključivo* po “kriterijumu profesionalne sposobnosti i kompetentnosti, dosljednosti u poštovanju i primjeni Ustava i zakona, i odgovornom odnosu prema radnim obavezama”. Osim što je to jedan od oblika ograničenja vlasti, to je vrlo značajno i za ravnopravnost žena. Jer, oblasti visokoškolskog i specijalitičkog obrazovanja u Crnoj Gori *izrazito privlači mlade ženskog pola*. Da to ilustrujem sa nekoliko primjera: ženskog pola je iznad polovine među nagrađenim studentima više fakulteta Univerziteta Crne Gore; na desetogošnjicu Medicinskog fakulteta Univerziteta Crne Gore od 30 diploma o završenom studiju medicine znatno više od polovine diploma uručeno je doktorima ženskog pola; prema kazivanju u televizijskoj emisiji jednog univerzitetskog profesora, više od dvije trećine asistentata na Filozofskom fakultetu u Nikšiću su

se njësor dhe në mënyrë të barabartë janë bartës të sovranitetit (dispozita në nenin 3); se femrat dhe meshkujt janë të barabartë gjatë aplikimit për çdo vend pune; se “nën kushte të barabarta dhe në bazë të aftësive dhe suksesit” femrat dhe meshkujt kanë “të drejtë të barabartë të angazhohen në shërbimin publik”; se femrat dhe meshkujt janë “të barabartë para gjyqit” dhe se “barazia e femrave dhe meshkujve *duhet* të jetë e siguar në të gjitha fushat e jetës” (dispozitat në nenin 18, paragrafët 1 dhe 2).

Pra, sa u përket lirive dhe të drejtave kushtetuese, femrat dhe meshkujt janë në çdo aspekt të barabartë dhe është imperativ kushtetues që e drejta e tyre *duhet* të sigurohet në të gjitha fushat e jetës. Kjo *duhet* të sigurohet me anë të ligjeve, rregullave tjera, akteve dhe aksioneve të përgjithshme shoqërore, dhe se gjykatat dhe Gjykata Kushtetuese e Malit të Zi *duhet* të mënjanojnë çdo pabarazi eventuale juridike dhe faktike.

Në mënyrë krejtësisht të barabartë femrave dhe meshkujve u garantohen të drejtat edhe përmes dispozitave me të cilat rregullohen të drejtat e veçanta. Këto janë: e drejta e shtetësisë; e drejta e zgjedhjes; e drejta e bashkimit të lirë me qëllim të realizimit të interesave të posaçme profesionale dhe interesave të tjera; e drejta e iniciativës dhe e pe-

Right to citizenship, right to vote; right to free association for pursuing special professional and other interests; right to give initiative and submit petition; right to equally take part in public life, including participation in exercising power; right to inviolability of human dignity, physical and psychological integrity; right to education; the set of rights on the basis of work, to health and pension insurance; right to equal protection from slavery, position similar to slavery, human trafficking, sexual abuse, forced labour; right to fully equal protection of all human rights and freedoms including protection of all rights and freedoms, including the protection of rights by the decisions of international tribunals and other international institutions for human rights protection – by listing some of those individual rights I wanted to illustrate gender equality.

It also establishes the obligation of “state authorities and local self-government units, institutions and organizations that perform public functions and activities in the public interest” to entrust professional engagement solely on the basis of “criterion of professional skill and competence, consistence in observing and enforcing the Constitution and law and responsible approach to duties at work”. Apart from being one form of limiting the power, it is very important for

ženskog pola. U strukturi uposlenih u obrazovanju, zdravstvu, novinarstvu, a slično i u više društvenih oblasti, tendencija je sve većeg učešća stručnjaka ženskog pola. Znatno je učešće žena i u satavu sudija, državnih tužilaca i njihovih zamjenika.

Ove činjenice kazuju da su citirana određenja, ako budu preuzeta u nacrt Ustava i usvojena, ako postanu pozitivne ustavne norme, kvalitetna osnova i okvir za zakonsko i društveno obezbjeđivanje postizanja sve većeg i odgovarajućeg učešća žena u javnom životu, u strukturi onih koji odlučuju o društvenim poslovima i životnim pitanjima. U organima i tijelima države, jedinica lokalne samouprave, organizacija koje vrše javna ovlašćenja i poslove od opšteg interesa.

Citiranim načelima komplementarnaje obaveza da je svako dužan pridržavati se Ustava, što sadrži i imperativnu obavezu da se zakonima, drugim propisima, društvenim opštim aktima i akcijama ustanovljavaju instrumenti, sredstva i mjere potrebni za obezbjeđivanje pune ravnopravnosti žena i muškaraca.

Smatram da je potrebno založiti se da Ustavni odbor označena načela i pojedinačna rješenja preuzme i ugraditi u nacrt, a potom i u predlog Ustava.

Dva mjeseca su protekla od završetka *Ekspertskog teksta Ustava*. Ma koliko izgledalo da je to kratko vrijeme, ipak su

ticionit; e drejta e pjesëmarrjes së barabartë në jetën publike, përfshirë edhe pjesëmarrjen në ushtrimin e pushtetit; e drejta e paprekshëmrisë së dinjitetit njerëzor, integritetit fizik dhe psikik; e drejta e arsimimit; kompleksi i të drejtave që burojnë nga puna, për sigurim shëndetësor dhe pensional; e drejta e mbrojtjes së barabartë nga robëria, pozitës së ngjashme me robërinë, trafikimit me qenie njerëzore, shfrytëzimit seksual, punës së detyruar; e drejta e mbrojtjes së barabartë të të gjitha të drejtave dhe lirive të njeriut, përfshirë edhe të drejtën për mbrojtjen e të drejtave përmes vendimeve të gjykatave ndërkombëtare dhe institucioneve të tjera ndërkombëtare për mbrojtjen e të drejtave të njeriut – që duke u nisur vetëm nga këto të drejta të veçanta të ilustruj barazinë gjinore.

Është përcaktuar edhe detyrimi i të gjitha „organeve shtetërore dhe njërive të vetëqeverisjes lokale, institucioneve dhe organizatave që kryejnë detyrat publike për të cilat kryejnë punë apo autorizime me interes publik”, se kryerja e punëve profesionale *duhet* të besohet *vetëm* në bazë të „kriterit të aftësisë dhe kompetencës profesionale, përkushtimit në respektimin dhe zbatimin e Kushtetutës dhe ligjit, si dhe të qëndrimit të përgjegjshëm ndaj obligimeve të punës”. Përpos që kjo është njëra prej

gender equality, too. This is so because higher and postgraduate professional education in Montenegro attracts a lot of women. I want to illustrate it with several examples: girls account for more than half of the awarded students at several faculties of the University of Montenegro; on the occasion of the tenth anniversary of the Medical Faculty of the University of Montenegro, out of 30 graduation diplomas much more than a half were awarded to female medical doctors; according to an argument of a university professor broadcasted in one TV program more than two thirds of junior lecturers at Faculty of Philosophy from Niksic are women. In the structure of employees in education, health services, journalism etc, and in many social fields, there is a trend of domination of women professionals. Women make even greater majority in judiciary, in prosecutorial office etc.

These facts indicate that the quoted provisions, if they become a final draft of constitution and get adopted as such and if they become positive constitutional norm, then we can claim to have a good basis and framework for legal and social pledge of greater and more appropriate model of participation of women in public life, in the decision-making structures that decide about social affairs and living issues, in government and local

za to vrijeme proširena znanja na osnovu kojih kazujem ovo: nedostatak je što u *Ekspertskom tekstu* nije izričito utvrđena obaveza države da uvrđuje i ostvaruje “politiku jednakih mogućnosti”. Ovu obavezu podrazumijevaju i prepostavljaju cjelina *Ekspertskog teksta Ustava* i brojne pojedinačne norme u njemu, jer je “politika jednakih mogućnosti” uslov za ostvarivanje niza načela i pojedinačnih normi koje sadrži. Ukoliko izlaganja sa ovog skupa organizator dostavi Odboru za ustavna pitanja, neka ova konstatacija bude moj predlog da se u nacrt Ustava izričito ugradi ova obaveza države, kao jedno od ustavnih načela.

Ravnopravnost u bračnom životu

Propisano je da je za zaključenje braka neophodan “slobodan pristanak žene i muškarca”, “da se odnosi u braku zasnivaju na ravnopravnosti supružnika” (odredba u čl. 45). To obuhvata punu ravnopravnost u uzajamnom uvažavanju i poštovanju, čuvanju dostojanstva, u imovinskim pravima, odlučivanju o opstanku bračne zajednice i u korišćenju svih drugih prava. Nema nijedne riječi u čitavom tekstu koja bi davala i najmanji osnov za legalno uspostavljanje većih prava muškarca u praksi.

formave të kufizimit të pushtetit, ajo është e rëndësishme edhe për barazinë gjinore të femrave. Sepse, në fushën e arsimimit superior dhe të specializuar në Mal të Zi shprehimisht prijnë të rinjtë e seksit femëror. Ta ilustroj këtë me disa shembuj: femrat përbëjnë më tepër se gjysmën e studentëve të shpërblyer të shumë fakulteteve të Universitetit të Malit të Zi; në dhjetëvjetorin e Fakultetit të Mjekësisë të Universitetit të Malit të Zi, nga 30 diplomat e dhëna për kryerjen e studimeve të mjekësisë, më tepër se gjysma u janë dorëzuar mjekëve të seksit femëror; sipas thëniesve të një profesori universitar në një emision televiziv, më tepër se dy të tretat e asistentëve në Fakultetin Filozofik në Nikshiq janë të seksit femëror. Në strukturën e të punësuarve në arsim, shëndetësi, gazetari, e veprimtari të ngjashme edhe në shumë fusha shoqërore, ekziston tendenca e pjesëmarrjes gjithnjë e më të madhe të ekspertëve të seksit femëror. Në numër të konsideruar është pjesëmarrja e femrave edhe në përbërjen e gjykatësve, prokurorëve shtetërorë dhe zëvendësve të tyre.

Këto fakte tregojnë se dispozitat e cituara, nëse do të merren në Projekt Kushtetut dhe nëse do të miratohen, nëse do të bëhen norma kushtetuese pozitive, do të jenë bazë dhe kuadër kualitativ

self-government authorities and bodies, public institutions etc.

The quoted principles complement everyone's obligation to observe the Constitution, which also contains imperative obligation to ensure full equality of women and men by having laws, other regulations, general acts and actions to establish instruments, tools and measures necessary for that.

I think that it is necessary to advocate for the proposal that the Constitutional Committee takes some solutions from this draft and integrate them in their own and into the final proposed text.

There have been two months since the Experts' draft Constitution has been made. Regardless of how short the time is, some insights have deepened over that time and on the basis of that I claim this: the flaw in the Experts' draft is that it does not explicitly stipulate the obligation of the state to define and implement the “equal opportunity policy” as the precondition for enforcement of a number of principles and separate norms that it sets forth. If the discussions from this Conference are to be forwarded to the Constitutional Committee then let this statement express my proposal to be put into the Constitution as the explicit obligation of the state, as one of the constitutional principles.

Ravnopravnost u vršenju roditeljskih prava

Potupno jednako, bez ijednog izuzetka, odnose se na ženu i muškarca propisana određena: daje "slobodno odlučivanje o rađanju djece", da roditelji imaju obaveze prema djeci – izdržavanje, va-spitanje i obrazovanje – da se roditeljska prava mogu ograničiti ili oduzeti pod određenim uslovima, a da su djeca dužna da se staraju o svojim roditeljima kojima je potrebna pomoć (odredbe u čl. 63. i 64). Utvrđuje se, dakle, da su oba roditelja potpuno i u svemu ravnopravna u vršenju svakog roditeljskog prava i ispunjavanja roditeljskih obaveza.

Radi obezbjeđivanja uslova da majke mogu biti ravnopravne u posebnim okolnostima, propisano je da zaposlene majke "imaju pravo na posebnu zaštitu za vrijeme trudnoće, pravo na porodijsko odsustvo i naknadu zarade za vrijeme porodijskog odsustva i druga prava utvrđena zakonom" (odredbe u čl. 66).

Završno kazivanje

Eksperstki tekst Ustava Crne Gore sadrži skup i sklop načela i pojedinačnih rješenja koja utvrđuju rodnu ravnopravnost na nivou koji po sadržini odgovara savremenim standardima, a po

për sigurimin ligjor dhe shoqëror të aritjes së pjesëmarrjes gjithnjë e më të madhe dhe të përshtatshme të femrave në jetën publike, në strukturën e atyre që vendosin mbi punët shoqërore dhe çështjet jetësore, në organet dhe forumet shtetërore, në njësitë e vetëqeverisjes lokale, në organizatat që kryejnë detyra publike për të cilat janë të autorizuar dhe punë me interes të përgjithshëm.

Në bazë të parimeve të cituara është obligim komplementar që çdokush është i detyruar t'i përmbahet Kushtetutës, gjë që përmban edhe obligimin imperativ që me anë të ligjeve, rregullave tjera, akteve dhe aksioneve të përgjithshme shoqërore të krijohet instrumentet, mjetet dhe masat e nevojshme për sigurimin e barazisë së plotë të femrave dhe meshkujve.

Mendoj se është e nevojshme që të angazhohemi që Këshilli për Çështje Kushtetuese, parimet e përmendura dhe zgjidhjet e veçanta t'i marrë dhe t'i vendosë në Projekt Kushtetutë, e më pas edhe në Propozimin e Kushtetutës.

Dy muaj kanë kaluar nga përfundimi i hartimit të *Tekstit të Kushtetutës të hartuar nga ekspertët*. Sado që mund të duket se është kohë e shkurtër, megjithatë gjatë kësaj kohe janë zgjeruar njohuritë në bazë të të cilave theksoj si vijon: është mangësi fakti që në *Tekstin e hartuar nga ekspertët* nuk është përcä-

Equality in Marriage

The Constitution prescribes that before entering the marriage "women and men need to give their free consent", that "marital relations are based on the equality of spouses" (provision in Article 45). It will encompass their full equality in mutual understanding and respect, fostering dignity, in property rights, deciding about keeping marriage and in enjoyment of all other rights. There is no word in the whole text that would give even the slightest ground for legitimately granting men greater rights.

Equality in parental rights

Without any exception whatsoever, women and men are pledged equal in: "freely deciding about bearing children", they have equal obligations in rearing, bringing up and educating children, it is stipulated that parental rights can be either restricted or taken away from a parent in certain circumstances and that children are obliged to look after their parents who need help (Articles 63 and 64). As a result, the draft provided for fully equal parents in all aspects of parenting and meeting parental rights and obligations.

For the purpose of providing condi-

obimu načelima o obuhvatnosti i grani-
cama ustavne materije. .

Tačna je konstatacija da sa skupom
i sklopom načela i pojedinačnih rješe-
nja koje sadrži nije obezbijedena zastu-
pljenost žena proporcionalno njihovom
učesću u biračkom tijelu u sastavu Sku-
pštine i Vlade Crne Gore, skupština i
izvršnih organa jedinica lokalne samo-
uprave. Ustavnom tekstu, međutim, ni-
je primjereno da prejudicira tip izbora,
da propisuje bilo kakve kvantifikacije
za strukturu tih organa. To se može pro-
pisivati izbornim ili drugim zakonima.
Ukazuje se pri tome da je, u uslovima
kada političke partije imaju odlučujuću
ulogu u određivanju sastava označenih
organa, najuspješniji put za postizanje
srazmjernosti žena u označenim orga-
nima vlasti je povećanje snage uticaja
žena unutar političkih partija, a to se usta-
vno ne može obezbjeđivati

Debatu koja je u toku i koja slijedi
treba usmjeriti u dva pravca: u pravcu uti-
canja na Odbor za ustavna pitanja da u
nacrt Ustava iz *Ekspertskog teksta Uta-
va Crne Gore* preuzme rješenja koja su
kvalitetna i u pravcu pronalaženja još bo-
ljih rješenja. Iz "glava cijelog društva" mo-
že se i izvući više nego iz glava bilo koje
malobrojne ekspertske ili druge grupe.

ktuar shprehimisht detyrimi i shtetit që
të përcaktojë dhe realizojë „politikën e
mundësive të barabarta”. Këtë detyrim
e nënkupton tërësia e *Tekstit të hartuar
nga ekspertët të Kushtetutës* dhe shumë
norma të veçanta në të, sepse „politika
e mundësive të barabarta” është kusht
për realizimin e një sërë parimesh dhe
normash të veçanta që ai përmban. Në
qoftë se organizatori do t'ia dërgojë ligjë-
ratat nga ky tubim Këshillit për Çështje
Kushtetuese, le të jetë ky konstatim pro-
pozimi im që në Projektkushtetutë të
vendoset *shprehimisht* ky detyrim i shte-
tit, si një prej parimeve kushtetuese.

Barazia në jetën martesore

Është përcaktuar që për kurorëzim
është i domosdoshëm „pëlqimi i lirë i
femrës dhe i mashkullit”, „që marrëdhëniet
martesore ndërtohen mbi bazën e bara-
zisë së bashkëshortëve” (dispozita në
nenin 45). Kjo përfshin barazinë e plotë
sa i përket konsideratës dhe respektit
reciprok, ruajtjes së dinjitetit, të drejtave
pronësore, vendimit për ekzistencën e
bashkësisë martesore dhe shfrytëzimit të
të gjitha të drejtave të tjera. Nuk ekziston
asnjë fjalë në të gjithë tekstin e cila do të
jepte edhe bazën më të vogël për vend-
osjen ligjore të të drejtave më të mëdha
të mashkullit, në praktikë.

ons for mothers to be equal in special
circumstances, the draft provides that
working mothers “are entitled to special
protection during pregnancy, to maternity
leave and maternity benefit during the
maternity leave as well as all rights sti-
pulated in the law (Article 66).

Final notes

The Experts' Draft Constitution of
Montenegro has the set and structure of
principles and respective solutions that
ensure gender equality at the level that
corresponds contemporary standards and
by the scope and coverage it corresponds
to the constitutional standards.

It is true that the set and structure of
the principles and respective solutions do
not provide for women's representation
in the parliament, government, local se-
lf-management assemblies and govern-
ment proportionate to their share in the
electorate. However, the constitution
should not prejudice the type of elections
or prescribe any quotas for the structure
of such bodies. It should be prescribed
by electoral of other laws. It should be
indicated at that in the setting in which
political parties have a decisive role in
determining the structure of the govern-
ing bodies, the best model for making
proportionate representation of women

Barazia në kryerjen e të drejtave prindërore

Në mënyrë krejtësisht të njëjtë dhe pa kurrfarë përjashtimi, dispozitat e përcaktuara kanë të bëjnë me femrën dhe mashkullin: se është „i lirë vendimi për lindjen e fëmijëve”, se prindërit kanë obligim ndaj fëmijëve – mbajtjen, edukimin dhe arsimimin – se të drejtat prindërore mund të kufizohen apo të hiqen nën kushtet e caktuara, kurse fëmijët janë të detyruar që të kujdesen për prindërit e tyre të cilëve u nevojitet ndihma (dispozitat në nenet 63 dhe 64). Përcaktohet, pra, se të dy prindërit janë plotësisht dhe në çdo gjë të barabartë në kryerjen e çdo të drejte prindërore dhe plotësimin e detyrimeve prindërore.

Me qëllim të sigurimit të kushtit që nënat mund të jenë të barabarta në rrethanat të posaçme, është përcaktuar që nënat e punësuar „kanë të drejtë në mbrojtje të veçantë gjatë kohës së shtatzënisë, të drejtë në pushimin e lindjes dhe kompensimin e pagës gjatë kohës së pushimit të lindjes dhe të drejta të tjera të caktuara me ligj” (dispozitat në nenin 66).

in those bodies would be to increase the participation of women in the political parties and that cannot be provided by constitutional norms.

Ongoing debate should evolve on two tracks: influence the Constitutional Committee to take from the Experts' draft those solutions that are good and the other is to come up with even better solutions. “The society's mind” can furnish better results than what can be furnished by a small group of experts or anyone else.

Përfundim

Teksti i hartuar nga ekspertët i Kushtetutës së Malit të Zi përmban grumbullin dhe strukturën e parimeve dhe zgjidhjeve të veçanta që përcaktojnë barazinë gjinore të sekseve në nivelin i cili sipas përmbytjes i përgjigjet standardeve bashkëkohore, kurse sipas volumit i përgjigjet parimeve për përfshirjen dhe kufijtë e materies kushtetuese.

Është i saktë konstatimi se me grumbullin dhe strukturën e parimeve dhe zgjidhjeve të veçanta që përmban teksti, nuk është siguruar përfaqësimi i femrave, duke pasur parasysh proporcionin e pjesëmarrjes së tyre në trupin zgjedhor në Parlamentin dhe Qeverinë e Malit të Zi, kuvendet dhe organet ekzekutive të njësive të vetëqeverisjes lokale. Teksti kushtetues, megjithatë, nuk praktikohet që të paragjykojë tipin e zgjedhjes, të rregullojë çfarëdo përmbytje për strukturën e organeve të tilla. Kjo mund të rregullohet me anë të ligjeve zgjedhore dhe ligjeve të tjera. Tregohet me këtë rast se, në kushtet kur partitë politike kanë rol vendimtar në përcaktimin e përbërjes së organeve të përmendur, rruga më e suksesshme për arritjen e përfaqësimit proporcional të femrave në organet e përmendura të pushtetit është rritja e fuqisë së ndikimit të femrave brenda partive

politike, gjë e cila nuk mund të sigurohet me kushtetutë.

Debati i cili është në procedurë dhe i cili do të vijojë, duhet të orientohet në dy drejtime: në drejtimin e ndikimit në Këshillin për Çështje Kushtetuese që në Projektkushtetutë nga *Teksti i hartuar nga ekspertët i Kushtetutës së Malit të Zi* të merren zgjidhjet kualitative dhe në drejtimin e gjetjes së zgjidhjeve akoma më të mira. Nga „koka e tërë shoqërisë” mund të nxirret më shumë sesa nga koka e çfarëdo grupi të vogël të ekspertëve apo grupi tjetër.

Prof. dr Marijana Pajvančić,
*Profesorica Ustavnog prava na Pravnom
fakultetu u Novom Sadu*

Prof dr Marijana Pajvançiq,
*Profesoreshë e të drejtës kushtetuese
ne Fakultetin Juridik të Novi Sadit*

Professor PhD Marijana Pajvancic,
*Professor of constitutional law at the
Faculty of Law in Novi Sad*

USTAV I RAVNOPRAVNOST POLOVA

Način na koji se načelno ustavno garantovanje ravnopravnosti polova bliže uređuje u samom ustavu smatramo važnim pitanjem, jer se odnosi na ustavni status građanki i njihova osnovna ljudska prava. Stoga je ovo pitanje predmet naše posebne pažnje.

Demokratski ustav legitimiran je konsenzusom ne samo političkih aktera ustavnog procesa, već i konsenzusom najšireg kruga građana i građanki o najvažnijim pitanjima na kojima počiva zajednica u kojoj oni žive. Ustavni proces i postupak donošenja ustava treba da omoguće postizanje konsenzusa o temeljnim pitanjima ustrojstva političke zajednice i poziciji građana i građanki u njoj i u tom okviru bliže uređuju i konkretizuju ustavno načelo ravnopravnosti polova. Ustav postavlja i definiše okvir demokratske tranzicije. Doneti ustav znači, odrediti prostor individualne slobode pojedinca/pojedinke, definisati nove identitete i institucionalni

KUSHTETUTA DHE BARAZIA GJINORE

Mënyra se si rregullohet garantimi kushtetues i barazisë gjinore në vetë kushtetutën e konsiderojmë si çështje të rëndësishme, sepse ka të bëjë me statusin kushtetues të qytetareve dhe të drejtat e tyre themelore njerëzore. Prandaj kjo çështje kërkon vëmendjen tonë të posaçme.

Kushtetuta demokratike është legjitimuar jo vetëm me konsensusin e faktorëve politik të procesit kushtetues, por dhe me konsensusin e rrethit të gjerë të qytetarëve dhe qytetareve rreth çështjeve më me rëndësi në të cilat zë fill bashkësia e tyre. Procesi i miratimit të Kushtetutës duhet të mundësojë arritjen e konsensusit rreth çështjeve themelore të rregullimit të bashkësisë politike si dhe pozitës së qytetarëve dhe qytetareve në të dhe në kuadër së sajë të rregullojnë dhe konkretizojnë parimin kushtetues të barazisë gjinore. Kushtetuta vendos dhe definon kornizën e tranzicionit demokratik. Të miratosh Kushtetutën, do të thotë të

THE CONSTITUTION AND GENDER EQUALITY

The fact that the Constitution stipulated gender equality in principle is very important because it has bearing on the constitutional status of women and their basic human rights. Therefore, this issue is in the focus of our particular attention.

Democratic constitution is legitimised by a consensus not only of political actors in the constitutional process, but also a consensus of the broadest possible group of citizens on the most important issues that the society in which they live rests on. Constitutional process and procedure for adopting constitution have to enable consensus to be reached on fundamental issues for organizing political entity and position of citizens, both women and men in it and within that closely stipulate and specify the constitutional principle of gender equality. The constitution sets and defines the framework for democratic transition. Adoption of constitution means the determination of the scope of individual

okvir budućeg zajedničkog života. To važi kako za sve pojedince, građane i građanke, tako i za političku zajednicu. Ustav nije samo temeljni, već je pre svega utemeljujući akt, propis kojim se pravno formalizuju odluke koje čine mogućom egzistenciju građana/građanki i države na način ustavne demokratije. Od toga koja načela i kriterijume ustavotvorci izaberu u pristupu ovim i izvedenim pitanjima, zavisiće status pojedinca u državi (prostor individualne slobode pre svega) i priroda političke zajednice.

Da bi ustav odgovorio ovim zahtevima u ustavni proces moraju biti ravnopravno uključeni i žene i muškarci. Još u vreme Francuske revolucije i pripreme Deklaracije o slobodama i pravima čoveka, Olimpija de Guž (1775 – 1793) u Deklaraciji prava žene i građanke, s pravom je i odlučno upozorila na legitimno pravo građanki da aktivno participiraju u kreiranju i donošenju ustava. «Ustav je ništavan ako većina pojedinaca koji čine Naciju nije učestvovala u njegovom donošenju», zapisano je u ovoj Deklaraciji.

1. Ustavne garancije ravnopravnosti polova – opšti okvir

Osnovne odredbe ustava i uvodne opšte odredbe u poglavljima o ljudskim pravima i slobodama sadrže više ga-

caktosh hapësirën e lirisë individuale të individit/individës, të definosh identitete dhe kornizën institucionale të jetës së përbashkët. Kjo vlen si për të gjithë individët, qytetarët dhe qytetaret ashtu dhe për bashkësinë politike. Kushtetuta nuk është vetëm akti themelor por mbi të gjitha është akti themelues, rregullorë me të cilën ligjshmërisht formalizohen vendimet të cilët mundësojnë ekzistencën e qytetarëve/qytetareve dhe shtetit në modelin e demokracisë kushtetuese. Nga ajo se çfarë parimesh hartuesit e kushtetutës respektojnë në trajtimin e këtyre çështjeve, varet edhe pozita e individit në shtet (hapësira e lirisë individuale) dhe natyra e bashkësisë politike.

Që kushtetuta t'iu përgjigjet të gjitha këtyre kërkesave është e nevojshme që në procesin e hartimit të kushtetutës të marrin pjesë barazisht meshkujt dhe femrat. Që në kohën e Revolucionit Francëz, gjatë përgatitjes së Deklaratës për liritë dhe të drejtat e njeriut, Olimpia de Guzhë (1775-1793) në Deklaratën e të drejtave të gruas dhe të qytetares, me të drejtë vendosmërisht ka paralajmëruar për të drejtën legjitime të qytetareve për pjesëmarrje aktive në hartimin dhe miratimin e kushtetutës.

"Kushtetuta është e pavlerë nëse shumica e individëve të cilët përbëjnë Kombinin nuk merr pjesë në miratimin e sajë",

freedom for individuals and definition of new identities and institutional framework of common life in future. This applies to all individual citizens, women and men, and to the political community. The constitution is not only fundamental act but it is also a fundament, the act on the basis of which the decisions that enable existence of citizens and the state as a constitutional democracy get its legally formal shape. The selection of principles and criteria in approaching these issues and those derived from will have bearing on the status of an individual in the state (the scope of individual liberties primarily) and the nature of political community.

In order to have constitution that will respond to those requirements, women and men need to be equally involved in the process. As early as in the time of the French Revolution and the preparation of the Declaration on Freedoms and Rights of Men, Olympe de Gouges (1775-1793) in the Declaration of rights of women and female citizens rightly and extraordinarily warned that female citizens have legitimate right to actively participate in creation and adoption of the Constitution. "The Constitution is null if most of individuals that make a nation did not take part in its adoption.", it was written in the Declaration.

rantcija koje se ne odnose samo na ravnopravnost polova, već na sva ljudska prava i slobode koje ustav garantuje. Zato je samo u kontekstu ovih ustavnih garancija moguće suštinski sagledati i one garancije koje se neposrednije odnose na ustavna jemstva ravnopravnosti polova.

Ovom prilikom samo taksativno navodimo opšte ustavne odredbe relevantne za sagledavanje sadržaja, kvaliteta i dometa ustavnog garantovanja ravnopravnosti polova:

Koncept ustavne države

Sadržaj i kapacitet ljudskih prava koja garantuje ustav, posebno sloboda i prava koje štite kvalitet života i ona područja u kojima su žene faktički (ne retko i normativno) diskriminisane (rad, zapošljavanje, naknade za rad i dr.) u velikoj meri zavise od toga kako ustav definiše osnovne principe na kojima počiva država kao politička zajednica. To je posebno važno pitanje u zemljama tranzicije budući da su u pitanju prava koja su u predtranzicijskom periodu efektivno korišćena, a u tranziciji su prva pod udarom, ukidanjem ili bitnim restrikcijama.

Liberalni koncept ustavne države u prvi plan ističe zakonitosti tržišne privrede i vladavinu prava kao osnovne vrednosti.

thuhet në këtë Deklaratë.

1. Garancitë kushtetuese të barazisë gjinore - korniza e përgjithshme

Dispozitat themelore të kushtetutës dhe dispozitat hyrëse në kapitujt për të drejtat dhe liritë e njeriut, përbajnë shumë garanci që nuk kanë të bëjnë vetëm me barazinë gjinore por me të gjitha të drejtat dhe liritë e njeriut të garantuara me kushtetutë. Kështu që, vetëm në kuadër të këtyre garancive kushtetuese mund të vërehen edhe ato garanci të cilat më për së afërmi sigurojnë barazinë gjinore.

Në këtë rast vetëm po i përmendim dispozitat e përgjithshme kushtetuese që janë të rëndësishme për vlerësimin e përmbytjes, cilësisë dhe nivelit të garantimit kushtetues të barazisë gjinore:

Koncepti i shtetit kushtetues

Përmbytja dhe kapaciteti i të drejtave të njeriut që garanton kushtetuta, veçanërisht liritë dhe të drejtat të cilat mbrojnë cilësinë e jetës si dhe ato fusha ku gratë faktikisht diskriminohen (punësimi, të ardhurat nga puna etj) në masë të madhe varen nga ajo se si kushtetuta definon principet themelore mbi të cilët ndërtohet shteti si bashkësi politike. Në vendet në tranzicion kjo është një çështje shumë

1. Constitutional guarantees – general framework

Basic provisions in the constitution and introductory general provisions in the sections on human rights and freedoms set forth more guarantees that do not refer to gender equality only, but to all human rights and freedoms that are pledged by constitution. That is why it is only in the context of these constitutional guarantees that it is possible to analyse substantially those guarantees that more directly refer to the relations and constitutional guarantees of gender equality, too.

This time I will just list general constitutional provisions that are relevant to comprehending the contents, quality and scope of constitutional guarantee of gender equality:

The concept of constitutional state

The human rights' contents and capacity granted by constitution, particularly when it comes to freedoms and rights protecting the quality of life and those fields in which women are factually (and pretty often normatively) discriminated against (work, employment, remuneration etc.) depend to a large degree on how the constitution defines the basic principles that the state as a

Konsekvence po status ljudskih prava su liberalno shvaćena individualna sloboda, kao prostor ljudskih prava u koji država nema pristup izuzev u slučaju kada je sloboda ili pravo povređeno. Tada je intervencija države u ovo područje dopuštena. Ona je legalna i legitimna jer ima za cilj samo otklanjanje povrede koja je nan eta slobodi ili pravu.

Liberalno demokratski koncept ustavne države uvažava zakonitosti tržišne privrede, garantuje vladavinu prava, ali ovim vrednostima dodaje još jednu ne manje važnu – socijalnu pravdu kao princip kojim se država (država blagostanja) rukovodi štiteći socijalnu sigurnost građana i građanki. Za kvalitet i sadržaj ljudskih prava to znači priznavanje i garantovanje ne samo osnovnih ljudskih i političkih prava već i socijalno ekonomskih prava kao podjednako važne grupe ljudskih prava. Pored toga, načelo socijalne pravde nalaže i pretpostavlja aktivan odnos države (zakoni, mere, programi, aktivnosti) u realizaciji i efektivnom ostvarivanju socijalno ekonomskih prava. Bez toga ova prava nije moguće ostvariti. Za efektivno ostvarivanje ravnopravnosti polova ove garancije imaju izuzetan značaj, naročito u zemljama tranzicije.

e rëndësishme duke marrë parasysh se bëhet fjalë për të drejta të cilat në periudhën e paratranzicionit janë shfrytëzuar në mënyrë efektive, ndërsa në tranzicion të parat kanë pësuar ndryshime, shkurtime dhe kufizime.

Koncepti liberal i shtetit kushtetues në plan të parë thekson ligjshmërinë e ekonomisë së tregut dhe sundimin e ligjit, si vlera themelore. Pasojë për të drejtat e njeriut paraqesin të kuptuarit liberal e të drejtave individuale, si hapësirë e të drejtave të njeriut në të cilën shteti nuk ka qasje përveç në rastet kur shkelen liritë dhe të drejtat. Në ato raste ndërhyrja e shtetit në këtë fushë është e lejuar. Ajo është legale dhe legjitime sepse ka për qëllim mënjanimin e shkeljes së, lirive apo të drejtave.

Koncepti liberal demokratik i shtetit kushtetues respekton ligjshmërinë e ekonomisë së tregut, garanton sundimin e drejtësisë, por këtyre vlerave iu bashkëngjiti dhe një segment jo më pak të rëndësishëm-drejtësinë sociale, si parim me të cilin shteti (shteti i mirëqenies) udhëhiqet duke mbrojtur sigurinë sociale të qytetarëve dhe qytetareve. Për cilësinë dhe përmbajtjen e të drejtave të njeriut kjo do të thotë pranim dhe garantim jo vetëm i të drejtave themelore dhe politike por dhe i atyre sociale dhe ekonomike, si grup po aq i rëndësishëm i të drejtave të njeriut.

political entity relies upon. This is very important issue in transitional countries having in mind that they are relevant to rights which in pre-transitional period were effectively used, and which are facing attack, abolishment or substantial restriction in the time of transition.

Liberal concept of constitutional state puts upfront the market economy and the rule of law as the basic values. It consequences for the status of human rights is liberally understood individual freedom as the scope of human rights that state cannot have access to except in case that the freedom or right is violated. Then the intervention of the state in this field is accepted. It is legal and legitimate since it is only focused on removing the harm that affected freedom or right.

Liberal-democratic principle of constitutional state respects market economy, grants the rule of law, but it adds to those values one not less important component – social justice as the principle that guides the state (welfare state) through protection of social security of citizens. For quality and contents of human rights it means recognition and guarantee not only of basic human and political rights but also social-economic rights that are equally important set of human rights. Apart from that, the principle of social justice entails and calls for an active approach

Politika jednakih mogućnosti kao obaveza države

Politika jednakih mogućnosti je instrument koji stoji na raspolaganju državi, koja uvažava načelo socijalne pravde da preduzima mere u pravcu ostvarivanja ravnopravnosti žena i muškaraca. Zato je sa stanovišta ustavnog garantovanja ravnopravnosti polova važno, još u osnovnim načelima ustava¹ garantovati ravnopravnost žena i muškaraca i obavezati državu da vodi politiku jednakih mogućnosti i preduzima posebne mere koje su instrument realizacije politike jednakih mogućnosti².

U ustavu treba koristiti nediskriminatornu terminologiju bilo korišćenjem i

1 Tome u prilog govori komparativna ustavna praksa i međunarodni dokumenti (članovi 3 i 4 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena; Završni dokument IV Konferencije OUN o ženama / Peking 1995; Povelju Evropske bezbednosti, paragraf 3; Deklaraciju o jednakosti između žena i muškaraca kao fundamentalnom kriterijumu demokratije, odeljci A i B /Istanbul 13 – 14 XI 1997; član 16 Direktive Saveta Evrope br. 78 od 27. XI 2000 i dr.).

2 Tekst odredbe bi mogao glasiti: «Garantuje se ravnopravnost žena i muškaraca (građana i građanki). Država podstiče ravnopravnost žena i muškaraca i vodi politiku jednakih mogućnosti, što uključuje i posebne mere afirmativne akcije (pozitivne diskriminacije)».

Krahas kësaj, parimi i të drejtës sociale nënkupton angazhim aktiv të shtetit (ligje, masa, programe, aktivitete) për realizimin e të drejtave sociale dhe ekonomike. Mungesa e këtij angazhimi çon deri te mosrealizimi i këtyre të drejtave. Për realizim efektiv të barazisë gjinore këto garanci kanë një rëndësi të veçantë, sidomos në vendet në tranzicion.

Politika e mundësive të barabarta si obligim i shtetit

Politika e mundësive të barabarta është instrument në dispozicion të shtetit i cili respekton parimin e drejtësisë sociale dhe merr masa në drejtim të realizimit të barazisë në mes femrave dhe meshkujve. Është me rëndësi, nga aspekti i garantimit me kushtetutë të barazisë gjinore, që duke filluar nga parimet themelore të kushtetutës¹ të garantohet barazia e femrave dhe meshkujve dhe të obligohet shteti të ushtrojë politikën e mundësive të barabarta. Gjithashtu, shteti duhet të marrë masa të posaçme të cilat janë

1 Këtë e plotëson përvoja gjyqësore komparative dhe dokumentet ndërkombëtare (nenet 3 dhe 4 të Konventës për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të femrave; Dokumenti përfundimtar i Konferencës së IV të grave, nga OKB-ja / Pekin 1995; Karta e sigurisë evropiane, paragrafi 3; Deklarata e barazisë mes grave dhe meshkujve si kriteri fundamental i demokracisë, kapitujt A dhe B / Stamboll 13-14.11.1997; neni 16 i Direktivës së Këshillit të Evropës nr. 78 (27.11.2000), etj.

of the state (laws, measures, programs, activities) in realization and effective exercising of social-economic rights. Without that it is impossible to exercise these rights. For effective realization of gender equality these guarantees are very important, particularly in countries in transition.

Policy of equal opportunities as obligation of the state

The policy of equal opportunities is an instrument that the state has at its disposal, particularly the one that respects the principle of social justice to take measures towards exercising equality of men and women. That is why from the standpoint of constitutional guarantees of gender equality it is important that the basic provisions of the constitution¹ guarantee equality of women and men and bind state to lead policy of equal opportunities and undertake special measures as the instruments of realization of

1 This is illustrated by comparative constitutional practice and international documents (Articles 3 and 4 of the Convention on Elimination of all Forms of Discrimination Against Women; Final document of the 4th UN Conference about Women/Being 1995; Charter on European Security, paragraph 3; Declaration on Equality Between Women and Men as the Fundamental Criterion of Democracy, Sections A, B/Istanbul 13-14 XI 1997; Article 16 of the CoE Directive No. 78 from "7th November 2000 etc).

muškog (građanin) i ženskog (građanka) bilo korišćenjem neutralne forme (svako/niko)³.

Odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava

Ljudska prava su univerzalne vrednosti koje se štite ne samo propisima unutrašnjeg već u sve većoj meri i propisima međunarodnog prava. U novijoj ustavnosti univerzalne garancije ljudskih prava sadržane u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima prihvataju se i u unutrašnjem pravu i garantuju ustavom koji između ostalog, sadrži više načela koja ukazuju na odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava. Budući da se brojnim aktima međunarodnog prava štiti ravnopravnost polova i posebno garantuju prava u određenim oblastima, za ustavno uređivanje ravnopravnosti polova odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava ima poseban značaj.

Načelo neposredne primena međuna-

3 Videti dokumente Međuparlamentarne unije – posebno Plan rada za korigovanje sadašnje neravnoteže između učešća žena i muškaraca u političkom životu – tačka B IV / Pariz 1994) nalažu da jezik koji se koristi u zakonodavstvu ne sme biti diskriminatoran i preporučuju državama da revidiraju ustave i eliminišu termine koji teže zagovaranju polnog stereotipa.

instrumente të realizimit të politikës së mundësive të barabarta².

Në kushtetutë është e nevojshme të adaptohet terminologjia jodiskriminuese me përdorimin si të gjinisë mashkullore (qytetarë) ashtu dhe asaj femërore (qytetare) si dhe me përdorimin e trajtës asnjënjëse (gjithkush / askush)³.

Raporti në mes të drejtës ndërkombëtare dhe asaj vendase

Të drejtat e njeriut janë vlera universale të cilat mbrohen jo vetëm me rregulloret e drejtësisë vendase por në një masë të madhe dhe nga rregulloret e drejtësisë ndërkombëtare. Në procesin e ri kushtetues garancitë universale të të drejtave të njeriut të hartuara në dokumentet ndërkombëtare pranohen dhe nga drejtësia vendase dhe garantohen me kushtetutë. Ajo në

2 Teksti i dispozitës mund të jetë: "Garantohet barazia e femrave dhe meshkujve (qytetarëve dhe qytetareve). Shteti stimulon barazinë e femrave dhe meshkujve dhe udhëheq politikë të mundësive të njëjta. Kjo përfshinë edhe masat e veçanta të aksionit afirmativ (diskriminimit pozitiv)."

3 Teksti i normës mund të jetë: "Niveli i arritur i të drejtave të njeriut dhe minoriteteve, të drejtave individuale dhe kolektive, nuk mund të zvogëlohet. Me këtë Kushtetutë nuk mund të hiqen e as të ndryshohen të drejtat dhe liritë e arritura në bazë të marrëveshjeve të verifikuara e të publikuara ndërkombëtare."

the policy of equal opportunities².

The constitution should use non-discriminatory terminology be it by using he/she form or using neutral form (everyone/no one)³.

Relationship between international and national law

Human rights belong to universal values that are not only protected by the national legislation, but even more so by international law. Universal guarantees of human rights granted by international documents on human rights are accepted in the new constitutional practice, in the national legislations and enshrined by constitutions that, among other things, spell out principles indicative of

2 The text of the provision could be worded like this: "The Constitution grants equality of women and men (female and male citizens). The state will foster equality of women and men and pursue the policy of equal opportunities, which includes special measures of affirmative action (positive discrimination), too".

3 Inter-parliamentary Union's documents should be consulted – particularly its Plan for Correcting Imbalance between the Participation of Women and Men in Political Life – line B IV/Paris 1994, requires that the language used in legislation must not be discriminatory and recommends to the states to revise constitutions and eliminate the terms which might lend themselves to gender stereotypes.

rodnog prava (ratifikovanih konvencija i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava). Ovde je nužno istaći posebno značaj eksplicitnog ustavnog pravila po kojem su nacionalni sudovi obavezni da sude ne samo na osnovu i u okviru ustava i zakona, već i međunarodnih ugovora.

Primat međunarodnog prava nad unutrašnjim pravom i usaglašavanje unutrašnjeg prava sa međunarodnim standardima.

Pravo na zaštitu ljudskih prava pred međunarodnim telima koja uključuje dva osnovna vida zaštite: prvi, nadzor (monitoring) nad ostvarivanjem međunarodnih standarda ljudskih prava kao obavezu države sa jedne strane ali i pravo drugih subjekata (npr. NVO) sa da i sami nadziru ostvarivanje prava garantovanih međunarodnim dokumentima; i drugi koji garantuje pravo pojedinca/pojedinke da se obrate međunarodnim telima za zaštitu ljudskih prava uključiv i odgovarajuće međunarodne sudove.

Obaveza države da garantuje i obezbedi primenu odluka međunarodnih tela koje se odnose na zaštitu ljudskih prava. Ustavom se eksplicitno definiše obaveza države (nadležnih organa) da izvrše odluke međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava.

Zabrana ograničenja prava ili slobode pod izgovorom da nisu zajemčena usta-

vete përmban një numër të madh parimesh të cilët venë në pah raportin në mes të drejtës ndërkombëtare dhe asaj vendase. Duke marrë parasysh se aktet e ndryshme ndërkombëtare mbrojnë barazinë gjinore dhe posaçërisht garantojnë të drejtat në sfera të caktuara, raporti në mes të drejtës ndërkombëtare dhe asaj vendase ka rëndësi të veçantë për rregullimin kushtetues të barazisë gjinore.

Parimi i aplikimit të drejtpërdrejt të së drejtës ndërkombëtare (të konventave të ratifikuara dhe rregulloreve të gjithëpranueshme të së drejtës ndërkombëtare). Këtu është me rëndësi të ceket rëndësia e rregullores eksplicite kushtetuese në bazë të së cilës të gjithë gjyqet kombëtarë janë të detyruar të gjykojnë jo vetëm në bazë dhe në kuadër të kushtetutës dhe ligjit por dhe kontratave ndërkombëtare.

Favorizimi i të drejtës ndërkombëtare ndaj asaj vendase dhe harmonizimi i të drejtës vendase me standardet ndërkombëtare.

E drejta për mbrojtjen e të drejtave të njeriut përball organizmave ndërkombëtarë e cila parasheh dy aspekte themelore të mbrojtjes: së pari, mbikëqyrjen (monitorimin) e realizimit të standardeve ndërkombëtare të të drejtave të njeriut, si obligim i shtetit por dhe si e drejtë e

the relation between international and national law. Having in mind that many acts of international law protect gender equality and particularly when it comes to the rights in special fields, the relation between international and national law has special importance for constitutional definition of gender equality.

The principle of direct application of international law (ratified conventions and generally accepted rules of international law). It is necessary to point out here how important is an explicit constitutional rule by which national courts are obliged to try the cases not only on the basis and within the framework of constitution and law, but on the basis of international treaties, too.

Primacy of international law over national law and harmonization of national laws with international standards.

The right to protection of human rights before international bodies which includes two basic forms of protection: first, oversight (monitoring) over the implementation of international human rights standards and the obligation of the state, on one side, and the right of other subjects (such as NGOs) to oversee the exercise of rights granted by international documents; and other which grants right to individuals to address international bodies for human rights protection, including relevant international courts, for

vom koju sadrže neki ustavi, takođe ukazuje na primat međunarodnog nad unutrašnjim pravom⁴.

Neposredna primena ustava

Za status ljudskih prava posebno je važno kojim se aktom garantuje sadržaj određenog prava ili slobode. Ako je taj sadržaj garantovan ustavom tada su u pitanju osnovna ili ustavna prava čiju sadržinu zakonodavac ne može urediti. Kada se pak radi o pravima čiji sadržaj ustav ne uređuje neposredno, već to prepušta zakonodavcu tada su u pitanju zakonska, a ne ustavna prava.

U pogledu čvrstine garancija i tretmana zaštite ustavna prava imaju ekskluzivno mesto u katalogu ljudskih prava, jer zakonodavcu nije dopušteno da uređuje njihovu sadržinu, dok kod zakonskih prava to nije slučaj. Zakonodavac može urediti samo način (postupak) ostvarivanja ustavnih prava, dok u slučaju zakonskih prava on ima puno ustavno ovlašćenje da uredi ne samo

subjekteve tjerë (psh. OJQ-ve) që të mbikëqyrin realizimin e të drejtave të garantuara me dokumente ndërkombëtare. Së dyti, garantimi i të drejtës së individit/ individes që t'iu drejtohen organizmave ndërkombëtar për mbrojtjen e të drejtave të njeriut përfshirë dhe gjyqet e caktuara ndërkombëtare.

Obligimi i shtetit të garantoj dhe mundësoj aplikimin e vendimeve të organizmave ndërkombëtar që kanë të bëjnë me mbrojtjen e të drejtave të njeriut.

Me kushtetutë qartë definohet obligimi i shtetit (organeve përkatëse) të zbatoj vendimet e organizmave ndërkombëtar për të drejtat e njeriut.

Ndalimi i kufizimit i të drejtave dhe lirive nën pretekstin se garantohen me kushtetutë që ekziston në disa kushtetuta, gjithashtu tregon përparësinë e të drejtës ndërkombëtare ndaj asaj vendase⁴.

Aplikimi i drejtpërdrejt i kushtetutës

Për statusin e të drejtave të njeriut posaçërisht është me rëndësi fakti se me

the purpose of seeking protection of their human rights.

The obligation of the state to guarantee and provide implementation of the decisions rendered by international bodies that are related to protection of human rights. The constitution explicitly defines obligation of the state (i.e. its authorities) to enforce the decisions of international bodies for the protection of human rights.

Prohibition of restricting rights and freedoms under the pretext that they were not pledged by the constitution, some constitutions have it, indicates to the primacy of international over national law, too.⁴

Direct application of constitution

The type of legislative act that guarantees the contents of certain right or freedom is particularly important for the status of certain right or freedom. If such substance is granted by constitution then we have to do with basic or constitutional rights whose contents cannot be defined

4 Tekst odredbe bi mogao glasiti: «Garantuje se ravnopravnost žena i muškaraca (građana i građanki). Država podstiče ravnopravnost žena i muškaraca i vodi politiku jednakih mogućnosti, što uključuje i posebne mere afirmativne akcije (pozitivne diskriminacije)».

4 Teksti i normës mund të jetë: "Niveli i arritur i të drejtave të njeriut dhe minoriteteve, të drejtave individuale dhe kolektive, nuk mund të zvogëlohet. Me këtë Kushtetutë nuk mund të hiqen e as të ndryshohen të drejtat dhe liritë e arritura në bazë të marrëveshjeve të verifikuara e të publikuara ndërkombëtare."

4 The text of the provision can be worded as follows: "The Constitution grants equality of women and men (female and male citizens). The state encourages the equality of women and men and fosters the policy of equal opportunities, which involves affirmative actions (positive discrimination), too.

postupak ostvarivanja već i sadržinu prava. Zakonska prava ustav uređuje samo blanketnom normom⁵ koju nije moguće neposredno primeniti, već je potrebno zakonom urediti sadržaj i domet svakog od ovakvih prava.

Za status ustavnih prava posebno su važne ustavne garancije:

Ekspricitna ustavna norma o neposrednoj primeni ustavnih odredbi o ljudskim pravima, posebno pred sudovima.

Ustavom propisan sistem zaštite ovih prava posebno neposredne ustavnosudske zaštite osnovnih prava pred ustavnim sudom (ili drugim sudskim organim kome je povereno odlučivanje o zaštiti ustavnosti).

Ustavom ustanovljeni instrumenti neposredne ustavnosudske zaštite ljudskih sloboda i oprava (instituti ustavne žalbe).

Odstupanja i ograničenja ljudskih prava

Odstupanja i ograničenja ljudskih prava garantovanih ustavom dopuštena su i ustavna samo u slučaju kada do njih dolazi u ustavom propisanim slučajevima (uslovi pod kojima je ograničenje ili odstupanje

⁵ Npr. norma koja garantuje pravo na zaštitu zdravlja u ustav u glasi «Garantuje se zaštita zdravlja u skladu sa zakonom», ili «Svako ima pravo na zaštitu zdravlja u skladu sa zakonom».

cilin akt garantohet përmbajtja e të drejtës dhe lirisë së faktuar. Nëse kjo përmbajtje është e garantuar me kushtetutë atëherë janë në pyetje të drejtat themelore dhe kushtetuese përmbajtjen e së cilave ligjvënësi nuk mund ta rregullojë. Nëse bëhet fjalë për të drejtat, përmbajtjen e të cilave kushtetuta nuk e rregullon drejtpërdrejt por ia lë ligjvënësit, atëherë janë në pyetje të drejtat ligjore dhe jo kushtetuese.

Nga aspekti i fuqisë, garancive, dhe trajtimit të mbrojtjes, të drejtat kushtetuese kanë një vend ekskluziv në katalogun e të drejtave të njeriut sepse ligjvënësi nuk i lejohet të ndërhyjë në përmbajtjen e tyre, derisa tek të drejtat ligjore ndodhë e kundërta. Ligjvënësi mund të rregulloj vetëm mënyrën (procedurën) e realizimit të të drejtave kushtetuese, ndërsa në rastin e të drejtave ligjore ai ka autorizim të plotë kushtetues të rregulloj jo vetëm procedurën e realizimit por edhe përmbajtjen e të drejtës. Të drejtat ligjore kushtetuta i rregullon vetëm me norma të thjeshta⁵ të cilat nuk mund të aplikohen drejtpërsëdrejti por me ligj rregullohet përmbajtja dhe fushëndikimi i secilës pr-

⁵ Psh: norma kushtetuese e cila garanton të drejtën në mbrojtjen e shëndetit, thekson "Garantohet mbrojtja e shëndetit në përputhje me ligj" ose "Çdokush ka të drejtë në mbrojtjen e shëndetit në përputhje me ligj"

by legislator. When it is the case with rights whose contents is not defined directly by constitution but it is left for legislator to define it, then we have the case of legal and not constitutional rights.

In respect to the solidity of guarantees and treatment of the protection, constitutional rights have exclusive place in the catalogue of human rights since the legislator is not allowed to define its contents, whereas it is not the case with legal ones. Legislator can define only the way (procedure) of exercising constitutional rights, whereas in case of legal ones, it has full constitutional authority not only to define the procedure for exercising those rights but also the contents of the right. Statutory rights are defined by a blanket norm⁵ in constitution and this being such that, it cannot be directly applied, but it is necessary to have a law to stipulate the contents and scope of each of these rights.

For the status of constitutional rights the following constitutional guarantees are important:

Explicit constitutional norm about direct application of constitutional pro-

⁵ For example: a norm granting the right to health care is worded like this in constitution: "The health protection is granted in compliance with the law.", or "Everyone is entitled to health care in compliance with the law".

dopuštено), po ustavom propisanom postupku i u ustavom dopuštenom obimu (svrha koja se želi postići ograničenjem je merilo dopuštenosti obima ograničenja). Svi drugi slučajevi sankcionišu se zabranom.

Ovaj važan princip štiti ljudska prava garantovana ustavom u naročito osetljivoj situaciji kada se prava ograničavaju ili se odstupa od ustavnih garancija. Zato ova pravila moraju biti zapisana u ustavu. Kao zabrana za državu, grupe ili pojedinaca da preduzmu bilo koju radnju usmerenu na ukidanje ustavom zajamčenog prava ili na njegovo ograničenje veće od onog koje ustav dozvoljava i po postupku koji je u ustavu propisan.

Jemstvo stečenih prava

Naposletku među opštim garancijama, jedna je posebno važna za očuvanje sloboda i prava koje su već bile dostignute i efektivno korišćene, posebno u sferi rada, obrazovanja, zapošljavanja, zaštite zdravlja, porodičnim odnosima i dr. To su ujedno i oblasti u kojima su postojale podsticajne mere koje su doprinosile efektivnom ostvarivanju ravnopravnosti žena i muškaraca.

Očuvanje stečenih prava je potrebno posebno zaštititi ustavnom garancijom kojom bi se izričito garantovalo očuvanje

ej këtyre të drejtave.

Për statusin e të drejtave kushtetuese veçanërisht janë të rëndësishme garancitë kushtetuese:

Norma e qartë kushtetuese për aplikimin e drejtpërdrejt të dispozitave kushtetuese për të drejtat e njeriut, posaçërisht përpara gjyqit.

Sistemi i rregulluar me kushtetutë për mbrojtjen e këtyre të drejtave, posaçërisht mbrojtjen e drejtpërdrejt kushtetuese dhe gjyqësore të të drejtave themelore në gjyqin kushtetues (ose organeve tjerë gjyqësorë të cilëve iu është besuar vendimmarrja për mbrojtjen e kushtetutshmërisë).

Instrumentet (e përcaktuar me kushtetutë) të mbrojtjes së drejtpërdrejt kushtetuese dhe ligjore të të drejtave dhe lirive njerëzore (instituti i ankesës kushtetuese).

Lëshimet dhe kufizimet e të drejtave të njeriut

Lëshimet dhe kufizimet e të drejtave të njeriut të garantuara me kushtetutë, janë të lejuara dhe kushtetuese vetëm në rastin kur kjo ndodhë për situata të parapara me kushtetutë, për procedurë të paraparë me kushtetutë dhe në masën e lejuar me kushtetutë (qëllimi që arrihet me këto kufizime është tregues i

visions on human rights, especially before the courts.

The constitution prescribes the system of the protection of those rights specially direct constitutional-judicial protection of the basic rights before constitutional court (or other judicial instances that are entrusted with deciding about protection of constitutionality).

The constitutionally inaugurated instruments of direct constitutional-judicial protection of human rights and freedoms (institute of constitutional petition).

Exceptions and restrictions of human rights

The exceptions and restrictions of human rights granted by constitution are legitimate and constitutional only provided that they have been made in cases prescribed by constitution (terms of making exceptions or restrictions), by constitutionally prescribed procedure and within the scope allowed by constitution (the purpose that was sought to be achieved by restriction becomes measure of legitimacy of the scope of restriction). All other cases are sanctioned by prohibition.

This important principle protects human rights granted by constitution in particularly sensitive situation when the rights are restricted or there are some exceptions

steçenih prava⁶, posebno njihov sadržaj, obim i kvalitet. Dva su osnovna argumenta u prilog ovom stanovištu. Prvi, da su ta prava građani i građanke već efektivno koristili pa se teško može braniti stanovište prema kojem dostignuti nivo sloboda i prava treba sužavati, i drugi, da su u zemljama tranzicije upravo ova prava pod udarom restrikcija i ograničenja pozivom na evropske standarde koji su često ispod već dostignutih standarda prava u zemljama koje su na putu evropskih integracija.

2. Osnovna (ustavna) prava

Set osnovnih ljudskih prava (ustavnih prava) garantuje se ustavom svim osobama bez diskriminacije prema polu. Ovom prilikom nema potrebe posebno elaborirati svako od prava koje pripada kategoriji osnovnih prava (pravo na život, sloboda misli, sloboda savesti, lična sloboda i dr.) budući da se ustavom svako od ovih prava garantuje svakoj osobi pod jednakim uslovima. Zato među osnovnim pravima izdvajamo samo neka koja se bliže i neposrednije odnose na

⁶ Tekst norme mogao bi da glasi: «Dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, ne može se smanjivati. Ovim Ustavom se ne ukidaju niti menjaju prava i slobode stečena na osnovu potvrđenih i objavljenih međunarodnih ugovora».

lejueshmërisë së masës së kufizimeve). Çdo rast tjetër sanksionohet me ndalesë.

Ky parim i rëndësishëm mbron të drejtat e njeriut të garantuara me kushtetutë në situata tejet delikate, kur të drejtat kufizohen ose kur largohemi nga garancitë kushtetuese. Për këtë arsye këto rregulla duhet të shkruhen në kushtetutë, si ndalesa për shtetin, grupet ose individët që të ndërmarrin çfarëdo veprimi që ka për qëllim heqjen e të drejtës të garantuar me kushtetutë apo kufizimin e saj më të madh se sa kushtetuta e lejon.

Garantimi i të drejtave të arritura

Përfundimisht mes garancive të përgjithshme, njëra është posaçërisht e rëndësishme për ruajtjen e lirive dhe të drejtave të cilat në mënyrë efektive janë realizuar dhe janë shfrytëzuar më parë, sidomos në fushën e arsimimit, punësimit, mbrojtjes shëndetësore, marrëdhënieve familjare, etj. Këto janë njëherë edhe fushat në të cilat kanë ekzistuar masa stimuluese që kanë ndikuar në realizimin e suksesshëm të barazisë së meshkujve dhe femrave.

Ruajtja e të drejtave të realizuara (të arritura më parë) është e nevojshme që të posaçërisht të mbrohet me garanci kushtetuese, me të cilën prerat do të

from constitutional guarantees. That is why such rules have to be spelt out by constitution. It should act as the prohibition for state, group or individuals to undertake any action on abolishing any right granted by constitution or its restriction that goes beyond what constitution allows and following procedure prescribed by constitution.

The pledge of acquired rights

Finally, among general pledges, there is a very important one for preserving freedom and rights that have already been acquired and as such efficiently used, specially in the field of work, education, employment, health care, family relations etc. These are at the same time the fields in which there were some incentives to contribute to effective realization of equality of women and men.

The preservation of acquired rights must be protected by a constitutional pledge which would explicitly guarantee preservation of acquired rights,⁶ specially their contents, scope and quality. There

⁶ The text of this provision could be worded as such: "acquired level of human and minority rights, individual and collective ones, cannot be reduced. This Constitution shall not abolish nor change rights and freedoms acquired on the basis of ratified and published international treaties."

ravnopравnost грађана и грађанки као претпоставку остваривања свих основних људских права.

2.1 Ravnopravnost žena i muškaraca i zabrana diskriminacije

Među osnovnim ustavnim pravima garantovanje ravnopravnosti žena i muškaraca predstavlja osnovnu pretpostavku i uslov ostvarivanja svih drugih sloboda i prava.

Garantovanje ravnopravnosti⁷ грађана и грађанки s obzirom na pripadnost polu što ujedno uključuje i bračni status, porodični status, materinstvo, roditeljstvo i seksualnu orijentaciju.⁸

Zabрана svake neposredne ili posredne diskriminacije na osnovu pripadnosti određenom polu takođe predstavlja vid garantovanja ravnopravnosti. Kao što

⁷ Ukazujemo da u se komparativnoj ustavnosti ovo pravo garantuje i kao pravo na ravnopravnost i kao pravo na jednakost. Sledeći međunarodne standarde treba jasno terminološki odrediti značenje i sadržaj prava koje ustav garantuje. Vrednost koja je predmet zaštite je odnos koji država ima spram subjekata – lica (građana i građanki) a koji počiva na njihovoj ravnopravnosti. U ovom slučaju garancija se odnosi na ravnopravnost, a ne na jednakost, jer među polovima postoje razlike. Otuda ustav može garantovati samo ravnopravnost, a ne jednakost među polovima.

⁸ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, član 1.

garantohej ruajtja e të drejtave të realizuara⁶, sidomos përmbytje e tyre, vëllimi dhe cilësia. Këtë qëndrim e arsyetojnë dy argumente. I pari, që këta të drejta qytetarët dhe qytetaret i kanë shfrytëzuar në mënyrë efektive dhe se vështirë mund të mbrohet qëndrimi sipas të cilit duhet të ngushtohet niveli i të drejtave dhe lirive të arritura. I dyti, që në vendet në tranzicion pikërisht këto të drejta kanë pësuar kufizime duke iu referuar standardeve evropiane të cilët shpesh janë nën standardet e arritura të të drejtave në shtetet që synojnë integritet evropiane.

2. Të drejtat themelore (kushtetuese)

Korpusi i të drejtave themelore të njeriut (të drejtave kushtetuese) garantohet me kushtetutë, për të gjithë njerëzit pa diskriminim ndaj gjinisë. Nuk ka nevojë që kësaj here të elaborojmë secilën të drejtë e cila i takon kategorisë së të drejtave themelore (e drejta për jetë, e drejta e mendimit, e drejta e ndërgjegjes, liria personale, etj) pasi që me kushtetutë këto të drejta i garantohen çdo personi,

⁶ Teksti i normës mund të jetë: "Niveli i arritur i të drejtave të njeriut dhe minoriteteve, të drejtave individuale dhe kolektive, nuk mund të zvogëlohet. Me këtë Kushtetutë nuk mund të hiqen e as të ndryshohen të drejtat dhe liritë e arritura në bazë të marrëveshjeve të verifikuara e të publikuara ndërkombëtare."

are two basic arguments that support such a viewpoint. First, that those rights were effectively used by citizens and it would be hard to defend the standpoint that acquired level of freedoms and rights should be narrowed and the other, that in the countries in transition these very rights have been affected by restrictions and limitations on the basis of referring to European standards which are often well below the acquired standards of rights in countries which are aspiring towards European integrations.

2. Basic (constitutional) rights

The set of basic human rights (constitutional rights) is granted by constitution to everyone without discrimination on the basis of sex. There is no need to elaborate here each of the rights that come from within the category of basic rights (right to life, freedom of thought, freedom of consciousness, personal freedom etc.) having in mind that the constitution grants each of these rights to each person under the same conditions. That is why we set out some of the basic rights as they more directly and explicitly define equality as the prerequisite for exercising basic human rights.

se može zapaziti ustavne garancije ravnopravnosti mogu biti određene samo pozitivno (jemstvo ravnopravnosti) ili samo negativno (zabrana diskriminacije) ili pak i pozitivno i negativno.

Nije suvišno garantovati ravnopravnost pozitivnom ustavom normom i ujedno eksplicitno ustavom zabraniti svaku vrstu diskriminacije zasnovane na pripadnosti određenom polu. Odlučujući argument za ovakav stav je upravo u tome što je na ovaj način moguće ustavom identifikovati osnovne vidove kršenja prava na ravnopravnost (neposredna i posredna diskriminacija)⁹ i zabraniti svaku vrstu diskriminacije. U slučaju kada je norma o ravnopravnosti samo pozitivno formulisana njen sadržaj ne precizira vidove diskriminacije i u tom segmentu ostaje insuficientna.

U ustavnim odredbama koje se odnose na zabranu izazivanja i širenja netrpeljivosti i mržnje primetno je da se ova zabrana odnosi samo na ugrožavanje nekih vrednosti koje ustav štiti (pripadnost određenoj rasi ili naciji) ili sloboda koje garantuje (npr. sloboda veroispovesti, sloboda nacionalnog opredeljivanja, sloboda političkog opredeljivanja), ali se izričito ne zabranjuje izazivanje i širenje

në kushte të barabarta. Prandaj, mes të drejtave themelore po veçojmë disa, të cilat më për së afërmi prekin barazinë e qytetarëve dhe qytetareve si parakusht për realizimin e të gjitha të drejtave themelore të njeriut.

2.1 Barazia e femrave dhe meshkujve dhe ndalimi i diskriminimit

Në mesin e të drejtave themelore kushtetuese, garantimi i barazisë së femrave dhe meshkujve paraqet hipotezën dhe kushtin për realizimin e të gjitha lirive dhe të drejtave.

Garantimi i barazisë⁷ së qytetarëve dhe qytetareve (duke konsideruar përkatësinë gjinore) përfshin edhe statusin martesor, atë familjar, mëmësinë, dhe orientimin seksual⁸.

⁷ Thëksojmë se në kushtetutshmërinë komparative kjo e drejtë garantohet edhe si e drejtë për barazi. Duke ndjekur standardet ndërkombëtare, duhet që të definohet qartë (për nga terminologjia) domethënia dhe përmbajtje e të drejtave që garanton kushtetuta. Vlera - si lëndë e mbrojtjes paraqet raportin që shtati ka ndaj subjekteve / personave (qytetarëve dhe qytetareve) dhe i cili mbështetet në barazinë e tyre. Në këtë rast garancia ka të bëjë me barazinë e jo me njëllojshmëri, sepse në mes të gjinive ekzistojnë dallime. Nga ky aspekt, kushtetuta mund të garantojë vetëm barazinë e jo edhe njëllojshmërinë midis gjinive

⁸ Konventa për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të femrave, neni 1.

2.1 Equality of women and men and prohibition of discrimination

Among basic constitutional rights, the granted equality of women and men is the basic presumption and condition for exercising all other freedoms and rights.

Granting equality⁷ between women and men on the basis of sex, which at the same time includes marital status, family status, maternity, parenthood and sexual orientation⁸.

Prohibition of any direct or indirect discrimination on the basis of sex represents a form of granting equality, too. As one can note, constitutional guarantees can be determined as positive (pledge of equality) or only negative (prohibition of discrimination) or positive and negative combined.

⁷ We want to indicate that in comparative constitutional practice this right is granted as the right to equality and equal treatment. Relying on international standards, we need to define the meaning and contents of the rights granted by the constitution in terminologically clear way. The value that is the subject of protection is the relation of the state to its subjects – individuals (male and female citizens) that is based on their equality. In this case the guarantees are related to equality, and not on equal treatment, because there are differences between two sexes. That is why the constitution can grant only equality (equal status) and not equal treatment of sexes.

⁸ Convention on Elimination of All Kinds of Discrimination of Women, Article 1.

⁹ Videti članove 1 i 2 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.

netrpeljivosti i mržnje zasnovane na pripadnosti određenom polu. Navođenjem samo nekih ličnih svojstava (rasa, pripadnost određenoj naciji) ili uverenja (verska uverenja) zanemaruju se ostali, ne manje važni oblici diskriminacije koja je zasnovana na ličnim svojstvima (npr. boja kože, pol, godine starosti, psihički ili fizički invaliditet) ili uverenjima (npr. politička uverenja)¹⁰.

Pravo na azil (utočište) je pravo koje garantuje većina ustava. To je pravo koje stranci stižu pod određenim uslovima. Ove uslove utvrđuje ustav, a zakonodavcu delegira da uredi postupak ostvarivanja prava na azil. Primetno je da, među uslovima zbog kojih stranac može tražiti utočište, ustavi najčešće ne navode eksplicitno progon zbog pripadnosti određenom polu.

To govori da je prilikom utvrđivanja razloga i osnova po kojima se može zatražiti i steći azil zbog progona potrebno uključiti i pripadnost polu.

10 Tekst člana mogao bi da glasi: «Zabranjeno je i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje neravnopravnosti kao i izazivanje i raspirivanje mržnje i netrpeljivosti koji su zasnovani na pripadnosti određenoj rasi, polu, nacionalnosti, veroispovesti kao i na političkom ili drugom uverenju, godinama starosti, psihičkom ili fizičkom invaliditetu, društvenom poreklu, imovnom stanju, nivou obrazovanja, kulturi, jeziku, rođenju i drugom ličnom statusu ili svojstvu.»

Ndalimi i çdo lloj diskriminimi të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë në bazë të përkatësisë gjinore gjithashtu paraqet një mënyrë të garantimit të barazisë. Siç mund të vërehet garancitë kushtetuese mund të përcaktohen pozitivisht (garantimi i barazisë) dhe negativisht (ndalimi i diskriminimit) ose të dy format së bashku (pozitivisht dhe negativisht).

Nuk është e tepërt të garantohet barazia me normë kushtetuese pozitive dhe njëkohësisht në mënyrë eksplicite me kushtetutë të ndalohet çdo lloj diskriminimi i bazuar në përkatësinë gjinore. Argumenti kryesorë për një qëndrim të tillë është se në këtë mënyrë është e mundur që me kushtetutë të identifikohen shkeljet e të drejtave të barazisë (diskriminimi i drejtpërdrejt dhe i tërthortë)⁹ dhe të ndalohet çdo lloj diskriminimi. Në rastin kur norma për barazinë është e formuluar vetëm pozitivisht, përmbajtja e saj nuk precizon llojet e diskriminimit dhe në këtë aspekt mbetet e pamjaftueshme.

Në dispozitat kushtetuese të cilat trajtojnë ndalimin e nxitjes dhe përhapjes së jtolerancës dhe urrejtjes duket se ky ndalim ka të bëjë vetëm me rrezikimin e disa vlerave që kushtetuta mbulon (përkatësia e racës apo kombit të

9 Shiko nenet 1 dhe 2 të për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të femrave.

It would not be too much to grant equality by positive constitutional norm and at the same time explicitly prohibit every discrimination based on sex in constitution. The decisive argument for such a stand lies in the fact that in this way the constitution can identify basic forms of violating right to equality (direct and indirect discrimination)⁹. In case when the norm on equality is defined as positive only, it does not list all kinds of discrimination precisely and it remains insufficient in this segment.

In the constitutional provisions that refer to prohibition of incitement and fomenting of intolerance and hatred it is obvious that this prohibition is related only to affecting some of the values that are protected by the constitution (belonging to some race or nation) or granted freedoms (i.e. freedom of confession, freedom to declare one's nationality, freedom of association to political party), but it does not explicitly prohibit instigation and fomenting of intolerance and hatred based on sex. By quoting just some of the personal traits (race or nationality) or convictions (such as religious) it tends to overlook other not less important forms of discrimination based on personal

9 See Article 1 and 2 of the Convention on Elimination of All Kinds of Discrimination of Women.

2.2 Jednakost pred zakonom

Iako garantovanje jednakosti¹¹ pred zakonom¹² predstavlja samo jedno područje na kome se jednakost žena i muškaraca (građana i građanki) ostvaruje, posebno garantovanje jednakosti pred zakonom ima svoje opravdanje, jer je u pitanju status pojedinca / pojedinke pred zakonom sa jedne strane, i obezbeđenje minimuma jednakopravnosti, sa druge. I u komparativnoj ustavnosti česti su primeri da opštu garanciju ravnopravnosti prate još dve posebne garancije. Jedna od njih je jednakost pred zakonom. Druga se odnosi na ravnopravnost u političkom životu i učešću u vršenju javnih poslova.

Pored jednakosti pred zakonom sreću se i primeri posebnog garantovanja jednakost građana u zaštiti sloboda i prava. Eksplicitna garancija jednakosti u kojoj je akcenat na zaštiti ljudskih i građanskih sloboda i prava u prvi plan ističe ljudske slobode i prava kao vrednosti kojima

caktuar) ose lirive që ajo garanton (psh: liria e besimit, liria e orientimit nacional, liria e orientimit politik) por nuk ndalohet qartë nxitja dhe përhapja e urrejtjes dhe jotolerancës në bazë të përkatësisë gjinore. Duke përmendur vetëm disa cilësi personale (raca, përkatësia e kombit të caktuar) ose e bindjeve (bindjet fetare), nënvlerësohen forma të tjera të diskriminimit të bazuara në cilësi personale (psh: ngjyra e lëkurës, gjinia, mosha, invaliditeti psikik ose fizik) ose bindjeve (psh: bindjeve politike)¹⁰.

E drejta në azil (strehim) është e drejtë të cilën e garanton shumica e kushtetutave. Kjo është e drejtë të cilën të huajt e realizojnë në kushte të caktuara. Këto kushte i përcakton kushtetuta ndërsa ligjvënësin e ngarkon të rregullojë procedurën e realizimit të së drejtës në azil. Mirëpo, ndër kushtet në bazë të të cilëve i huaji mund të kërkojë strehim, kushtetutat shpesh nuk përmendin dëbimin për shkak të përkatësisë gjinore.

Kjo tregon se gjatë përcaktimit të

traits (for example: colour of skin, sex, age, mental or physical disability) or convictions (for example: political)¹⁰.

Right to asylum (shelter) is the right granted by most of the constitutions. It is the right that foreigner acquires under certain conditions. These conditions are stipulated by constitution and the function of defining the procedure for exercising right on asylum is delegated onto the legislator. It is obvious that constitutions most often do not list persecution on the basis of sex among the eligibility conditions that a foreigner asking for shelter can recall.

It indicates that when determining the reasons and basis on which one can request and get an asylum due to persecution should also include sex.

Finally, we should mention that this, we dare say "systemic mistake" in constitutions related to sanctioning actions against fundamental constitutional rule on gender equality, gets repeated even when the constitution stipulates

¹¹ U ovom slučaju ispravno je koristiti termin jednakost, jer se u ovom slučaju radi o pravima koja svaka osoba ima pred zakonom, a ta su prava jednaka. Vrednost koju štiti ova ustavna klauzula je jedno pravo - pravo da se bude jednak pred zakonom.

¹² Ustavno pravilo definiše se i kao pravo na jednaku zakonsku zaštitu uz posebno naglašavanje da se to pravo ostvaruje bez ikakve diskriminacije.

¹⁰ Teksti i nenit mund të jetë: "Është e ndaluar dhe e dënueshme çdo nxitje e pabarazisë, si dhe nxitja e dhe përhapja e urrejtjes dhe jotolerancës; të bazuar mbi përkatësinë racore, gjinore, nacionale, fetare, politike, në bazë të moshës, invaliditetit psikik dhe fizik, prejardhjes shoqërore, gjendjes pronësore, nivelit arsimor; në bazë të kulturës, gjuhës, lindjes apo ndonjë vetie tjetër personale.

¹⁰ The text of the article could read as follows: "The Constitution prohibits any incitement or encouragement of inequality or instigation and inducement of hatred and intolerance based on race, sex, nationality, religion or political or other conviction, age, physical or mental disability, social origin, material status, degree of education, culture, language, place of birth or any other personal status or trait".

ustavotvorac poklanja posebnu pažnju. Budući da su u pitanju vrednosti koje se garantuju svim licima, posebna ustavna garancija jednakosti individua u zaštiti njihovih individualnih i ustavom garantovanih sloboda i prava ukazuje na nameru ustavotvorca da obezbeđujući jednaku zaštitu svakoj osobi osigura efektivnu primenu ljudskih sloboda i prava, bez bilo kakvog razlikovanja.

Naposletku potrebno je izričito garantovati pravo na delotvornu sudsku zaštitu ljudskih prava garantovanih ustavom i međunarodnim pravom¹³. Ovako formulisano pravilo garantuje pravo na delotvornu sudsku zaštitu ljudskih prava i sloboda kao individualno pravo svake osobe čije pravo je povređeno.

2.3 Posebne mere za postizanje ravnopravnosti

Mogućnost (ili obaveza države) da preduzima posebne mere (mere afirmativne akcije, pozitivna diskrimi-

13 Tekst norme mogao bi da glasi: «Svako ima pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju kada mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajamčeno opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, prihvaćenim i ratifikovanim međunarodnim ugovorima i ovim Ustavom, kao i pravo na otklanjanje posledica povrede ili uskraćivanja prava».

shkaqeve dhe motiveve sipas të cilëve mund të kërkohet azil nga dëbimi, duhet të përfshihet dhe përkatësia gjinore.

Së fundi, të theksojmë se ky “gabim sistematik” në kushtetuta ku sanksionohet veprimi që synon shkeljen e rregullit themelor kushtetues për barazinë gjinore, përsëritet edhe atëherë kur kushtetuta përcakton shkaqet për ndalimin e punës së partisë politike. Ndër shkaqet për ndalimin e punës së partisë politike nuk theksohet diskriminimi ndaj gjinisë por vetëm urrejtja dhe diskriminimi racor, nacional dhe fetar. Shembull të ngjashëm paraqesin dhe dispozitat për shkaqet e ndalimit të veprimit të bashkësive fetare, të cilët përfshijnë vetëm përhapjen e urrejtjes dhe diskriminimit racor, nacional dhe fetarë, por jo dhe diskriminimin gjinorë.

2.2 Barazia para ligjit

Edhe pse garantimi i barazisë¹¹ para ligjit¹² paraqet vetëm një segment në të

11 Në këtë rast është në rregull të shfrytëzohet termi barazi, pasi që kemi të bëjmë me të drejtat që secili person ka para ligjit. Këto të drejta janë të barabarta. Vlera të cilën mbrojnë kjo klauzurë kushtetuese është një e drejtë – ed drejta për të qenë i barabartë para ligjit.

12 Rregulla kushtetuese definohet edhe si e drejtë në mbrojtje të barabartë ligjore, me theks të veçantë që kjo e drejtë të realizohet pa kurrfarë diskriminimi.

the reasons for prohibition of work of political parties. Among the reasons for prohibiting the work of some political party they do not list gender discrimination but just racial, national and religious hatred and discrimination. Similar examples can also be found in the provisions on the reasons for prohibition of work of religious communities include only fomenting racial, national and religious hatred and discrimination, but not gender discrimination.

2.2 Equality before the law

Although granting equality¹¹ before the law¹² is just one field in which equality between women and men (female and male citizens) is exercised, it is justified to have specially pledged equality before the law since it is concerned with the status of an individual before the law on one side and provision of the minimum of equality on the other. Even in comparative

11 In this case we should correctly use the term: equality, because in this case we have to deal with the rights that every person has before the law and those rights are equal. The value protected by this constitutional norm is one right – the right to be equal before the law.

12 Constitutional rule is also defined as the right to equal legal protection, specially emphasizing the fact that this right is enjoyed without any discrimination.

nacija), a koje su neophodne za ostvarenje ravnopravnosti i potrebne zaštite i napretka za lica ili grupe lica koje se nalaze u nejednakom položaju kako bi im se omogućilo puno uživanje ljudskih prava pod jednakim uslovima. Kvalitet i priroda posebnih mera, njihov sadržaj i delotvornost nesumnjivo zavise od toga da li je ustavom ustanovljena obaveza države da preduzima posebne mere kako bi se dostigla ravnopravnost žena i muškaraca ili je samo ostavljena mogućnost da se takve mere preduzmu.

Ako se posebne mere definišu kao obaveza države, u tom slučaju one predstavljaju jedan od instrumenata vođenja politike jednakih mogućnosti u državi koja počiva na dve podjednako legitimne vrednosti: vladavini prava i socijalnoj pravdi. Ova poslednja nužno ne isključuje i nije u suprotnosti sa tržišnom privredom.

Ustavom je nužno i eksplicitno urediti i svojstva i prirodu posebnih mera isticanjem nediskriminatornog karaktera ovih mera.

Pored toga nužno je odrediti i vremensko dejstvo posebnih mera koje se garantuju u opredređenom vremenskom periodu. Temporarno dejstvo posebnih mera – dok se ne postigne cilj i zadovolji svrha zbog koje su mere uvedene – takođe je nužno urediti ustavom.

cilin realizohet barazia e femrave dhe meshkujve (qytetarëve dhe qytetareve). Garantimi i veçantë i barazisë para ligjit ka arsyetimin e vet sepse është në pyetje (në njëhën anë) statusi i individit/individës para ligjit dhe sigurimi i minimumit të barazisë dhe drejtësisë, në anën tjetër. Edhe në kushtetutshmërinë komparative janë të shpeshtë shembujt ku garancinë e përgjithshme të barazisë e shoqërojnë edhe dy garanci të posaçme. Njëra prej tyre është barazia para ligjit, e dyta ka të bëjë me barazinë në jetën politike dhe pjesëmarrjen në ushtrimin e punëve publike.

Përveç barazisë para ligjit, vërehen edhe shembuj të garantimit të veçantë të barazisë së qytetarëve në mbrojtjen e lirive dhe të drejtave. Darancia eksplicite e barazisë (e cila veçon mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të njeriut) në plan të parë thekson të drejtat dhe liritë e njeriut si vlera të cilave hartuesi i kushtetutës iu kushton rëndësi të posaçme. Meqë bëhet fjalë për vlera të cilat iu garantohen të gjithë personave, garancia e veçantë kushtetuese për barazinë e individëve tregon qëllimin e hartuesit të kushtetutës që duke i siguruar mbrojtje të njëjtë çdo personi, të bëjë të mundur zbatimin efektiv të të drejtave dhe lirive të njeriut, pa asnjë lloj dallimi.

Së fundi, është e nevojshme që

constitutional practice, there are many examples in which general guarantee of equality are accompanied with another two special guarantees. One of these is the equality before the law. The other has to do with the equality in political life and taking part in performing public functions.

Apart from equality before the law, there are some examples of special guarantees for equality of citizens in protection of their freedoms and rights. Explicit guarantee of equality in which the emphasis is on protection of human rights and freedoms have human rights and freedoms at the forefront, as they are the values on which the constitutional drafters focused special attention. Having in mind that these are the values that are granted to all persons, special constitutional guarantee of equality of individuals in protection of their individual and constitutionally granted rights indicates that the intention of the constitution drafters was to provide equal protection to each individual along with ensuring effective exercise of human freedoms and rights without any difference whatsoever.

Finally, it is necessary to explicitly grant the right to effective court protection of human rights that are granted by

3. Ustavno garantovanje prava vezanih za brak, porodicu, roditeljstvo

Ova grupa prava tesno je povezana sa pravima na privatnost sa jedne strane, osnovnim ličnim pravima (pravom na slobodu izbora, opštom ustavnom garancijom ravnopravnosti muškarca i žene, pravom na život i dr.) sa druge strane i nizom reproduktivnih prava, sa treće strane. Reč je, dakle, o veoma osetljivoj i po mnogo čemu kompelskoj oblasti ljudskih prava koja su posebno važna za status žene u zajednici. Upravo zbog značaja koji ova prava imaju Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena im posvećuje posebnu pažnju¹⁴.

3.1 Slobode i prava vezana za brak

Prava i slobode koje se odnose na ustavno garantovanje garantovanje i zaštitu braka uključuju više različitih garancija među kojima su posebno:

Opšta garancija prava na sklapanje braka.

Sloboda odlučivanja o sklapanju braka koja se u ustavu najčešće sreće u obliku pravila koje garantuje pravo na sklapanje braka na osnovu slobodno da-

¹⁴ Videti član 16 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.

gartazi të garantohet e drejta në mbrojtjen efikase gjyqësore të të drejtave të njeriut, të garantuara me kushtetutë dhe me të drejtën ndërkombëtare¹³. Rregulla e formuluar kështu garanton të drejtën për mbrojtje efikase gjyqësore të të drejtave dhe lirive të njeriut – si të drejta individuale të çdo personi të cilit i shkelen të drejtat.

2.3 Masat e veçanta për arritjen e barazisë

Mundësia (ose obligimi) i shtetit që të ndërmarrë masa të veçanta (masa të aksionit afirmativ, diskriminimi pozitiv) të cilat janë të domosdoshme për realizimin e barazisë, mbrojtjes së nevojshme dhe përparimit të personave të cilët ndodhen në pozitë të pabarabartë. Në këtë mënyrë u mundësohet gëzim i plotë i të drejtave njerëzore në kushte të barabarta. Natyra dhe cilësia e masave të veçanta, përmbajtja dhe efikasiteti i tyre padyshim varet nga fakti nëse është caktuar me kushtetutë obligimi i shtetit që të ndërm-

¹³ Teksti i normës mund të jetë: “Çdokush ka të drejtë në mbrojtje efikase gjyqësore në raste kur i shkelen apo shkurtohen të drejtat njerëzore apo të drejtat e pakicave të garantuara me rregullat e gjith-pranueshme të së drejtës ndërkombëtare, të adoptuara dhe të ratifikuara me marrëveshje ndërkombëtare dhe me këtë Kushtetutë, si dhe e drejta në sanimin e pasojave të shkeljes apo të shkurtimeve të së drejtës”.

constitution and international law¹³. The rule formulated in this way grants right to effective court protection of human rights and freedoms as an individual right of every person whose right is violated.

2.3 Special measures for achieving equality

Capacity (or obligation) of the state to undertake special measures (measures of affirmative action, positive discrimination) which are necessary to exercise equality and necessary protection and progress for persons or groups of persons that have unequal status so as to enable them to fully exercise human rights under equal terms. The quality and nature of special measures, their contents and effectiveness undoubtedly depend on whether the constitution stipulates the obligation of the state to undertake special measures so as to attain equality of women and men or it has just left some scope for such measures to be undertaken.

¹³ The wording of this norm should read as follows: “Everyone is entitled to effective court protection in case of violation of his/her right or minority right granted by generally accepted rules of international law, accepted and ratified international treaties and by this Constitution, as well as to the right to redress on the account of violation and deprivation of the right eliminated.

tog pristanka budućih supružnika. Iako konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena¹⁵ uvodi još jedan važan element slobode odlučivanja o stupanju u brak - ličnu saglasnost budućih supružnika u ustavima se to pravilo ređe eksplicitno utvrđuje.

Ravnopravnost supružnika kao osnovni princip na kome počiva sklapanja braka, odnosi u braku za vreme trajanja braka kao odnosi koji nastaju prilikom raskida braka¹⁶. U komparativnoj ustavnosti može se primetiti, da se ne retko ravnopravnost kao princip na kome počivaju odnosi u bračnoj zajednici navodi samo u vezi sa zaključenjem braka, ali ne i kao princip na kome počivaju odnosi u braku, kao i odnosi prilikom raskida braka.

Neki ustavi sadrže i eksplicitno pravilo o izjednačavanju bračne i vanbračne zajednice u svim ili samo nekim pravima (npr. imovinska prava; izjednačavanje statusa bračne i vanbračne dece u odnosu prema roditeljima; roditeljska prava). Na taj način se u ustav implementira zabrana diskriminacije koja počiva na bračnom statusu.

U vezi sa ustavnim garantovanjem

¹⁵ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, član 16 stav 1 tačka b.

¹⁶ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, član 16.

arrë masa të veçanta që të arrihet barazia në mes femrave dhe meshkujve apo vetëm është lënë mundësia që këto masa të ndërmerren.

Nëse masat e veçanta definojnë si obligim i shtetit, atëherë ato paraqesin një ndër instrumentet e udhëheqjes së politikës së mundësive të barabarta në një shtet i cili mbështetet në dy vlera njëllor legjitime: sundimit të ligjit dhe të drejtës sociale. Kjo e fundit nuk është në kundërshtim me ekonominë e tregut.

Është e nevojshme që me kushtetutë në mënyrë eksplicite të rregullohen cilësitë dhe natyra e masave të veçanta duke theksuar karakterin jodiskriminues të këtyre masave.

Krahas kësaj është me rëndësi të caktohet kohëzgjatja e ndikimit të masave të veçanta të cilat garantohen në një periudhë të caktuar kohore. Ndikimi i përkohshëm i këtyre masave, derisa mos të arrihet qëllimi i ndërmarrjes së tyre, duhet të rregullohet me kushtetutë.

3. Garantimi kushtetues i të drejtave martesore, familjare dhe prindërore

Ky grup i të drejtave ngushtë janë të lidhura me të drejtën në privatësi – të drejtat themelore personale (e drejta në lirinë e zgjedhjes, garancinë e përgjithshme kushtetuese të barazisë

If special measures are defined as of the state, then they represent an instrument for conducting policy of equal opportunities in the state that relies on two equally legitimate values: rule of law and social justice. The latter one does not necessarily exclude nor is in conflict with market economy.

It is necessary to have the constitution explicitly stipulate the character and nature of special measures by pointing out non-discriminatory character of these measures.

In addition, it is necessary to determine temporal effect of granted special measures to be executed in certain period of time. It is also necessary to have constitution stipulate the temporal effect of special measures – until the goal for introducing such measures is achieved.

3. Constitutional guarantees for rights related to marriage, family, parenthood

This group of rights is closely tied to rights to privacy on one side, basic personal rights (right to free choice, general constitutional guarantee for equality of men and women, right to life etc.) on the other side, and series of reproductive rights on the third. It is, thus, a very sensitive and on many accounts

prava na zaključenje braka može se zapaziti da su ustavne garancije u nekim slučajevima i same diskriminatorne, jer ne uvažavaju zabranu diskriminacije s obzirom na seksualnu orijentaciju. U tom slučaju se pravo na zaključenje braka ustavom definiše kao pravo muškaraca i žena odgovarajućeg uzrasta da stupe u brak, a ravnopravnost supružnika u braku kao ravnopravnost muža i žene.

3.2 Porodica

Ustavom se najčešće eksplicitno garantuje posebna zaštita porodice, majke i deteta opštom ustavnom garancijom. Iako ova prava spadaju nesumnjivo u red zakonskih prava primetno je da se u ustavima izbegava izričito propisivanje obaveze države da ovu zaštitu osigura. Izostaje često i klasično upućivanje na zakon kojim se pravo porodice, majke i deteta na posebnu zaštitu bliže uređuje.

Saglasno opštem pravilu da je sva zakonska prava u ustavu potrebno definisati kao obavezu države da subjektima kojima se ta prava garantuju obezbedi mogućnost njihovog efektivnog korišćenja i ovo pravo trebalo biu ustavom definisati kao obavezu države.

së meshkujve dhe grave, e drejta për jetë, etj) si dhe me një varg të drejtash riprodiktive. Fjala është pra, për një fushë shumë komplekse të të drejtave të njeriut, të cilat janë veçanërisht të rëndësishme për pozitën e gruas në shoqëri.

Pikërisht për rëndësinë e këtyre të drejtave, Konventa për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të femrave iu kushton kujdes të veçantë¹⁴.

3.1 Të drejtat dhe liritë e martesës

Të drejtat dhe liritë të cilat në mënyrë kushtetuese garantojnë dhe mbrojnë martesën, përfshijnë garanci të ndryshme mes të cilave veçohen:

Garancia e përgjithshme e të drejtave në lidhjen e martesës.

Liria e vendosjes për lidhjen e martesës e cila në kushtetutë më së shpeshti haset në formë të rregullores e cila garanton të drejtën për lidhjen e martesës në bazë të deklaramit të lirë të bashkëshortëve të ardhshëm edhe pse Konventa për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të femrave¹⁵ fu-

complex field of human rights that has strong bearing on the status of women in community. Owing to the importance of these rights, the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women dedicates its special attention to them¹⁴.

3.1 Freedoms and rights related to marriage

Rights and freedoms related to constitutional guarantees and protection of marriage including many different guarantees among which the following are very important:

General guarantees for right to enter into marriage.

Freedom to decide about entering into marriage that is most common in constitutions in form of a rule that guarantees right to getting married on the basis of a free consent of future spouses. Although the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women¹⁵ introduces yet another important element of freedom to decide about entering

¹⁴ Shiko nenin 16 të Konventës për eliminimin e çdo forme të diskriminimit të grave.

¹⁵ Konventa për eliminimin e çdo forme të diskriminimit të grave, neni 16 pika 1 dhe b.

¹⁴ See Article 16 of the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women.

¹⁵ Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women, Article 16, paragraph 1, line b.

3.3 Roditeljska prava

Ustav uređuje i roditeljsko pravo. Sadržaj i obim ustavnog uređivanja ovog prava veoma su različiti. Otuda je potrebno brižljivo analizirati ustavne garancije kako bi se mogao sagledati njihov stvarni domeni i sadržaj.

Roditeljsko pravo ustav određuje opštom normom kao jednako pravo i obavezu oca i majke. U ovom slučaju u prvom planu princip ravnopravnosti oca i majke u roditeljskim pravima i obavezama kao vrednost koju ustav garantuje i štiti.

Roditeljska prava mogu biti bliže određena po sadržini prava, i tada ustav navodi šta obuhvataju roditeljska prava i dužnosti (npr. izdržavanje dece, vaspitavanje i obrazovanje dece, podizanje dece, obezbeđivanje verskog i moralnog obrazovanja u skladu sa svojim uverenjima i dr.)

Ustav uređuje i mogućnost da roditeljska prava budu oduzeta ili ograničena. Roditeljska prava mogu biti ograničena samo po odluci suda. Ograničenje se može odnositi na jednog ili oba od roditelja, a interes deteta je osnovni razlog koji dopušta ograničenje. Ograničenja su moguća samo u skladu sa zakonom. u interesu deteta i u skladu sa zakonom.

Sa roditeljskim pravima izjednačavaju

të një element të rëndësishëm të lirisë së vendosjes për lidhjen e martesës - pëlqimin personal të bashkëshortëve. Në kushtetuta kjo rregullore nuk përcaktohet në mënyrë eksplicite.

Barazia e bashkëshortëve si parim themelor mbi të cilin mbështetet lidhja martesore; marrëdhëniet bashkëshortore në martesë si dhe marrëdhëniet që lindin në rast të shkurorëzimit¹⁶. Në kushtetutshmërinë komparative vërehet se barazia si princip mbi të cilin mbështeten marrëdhëniet bashkëshortore theksohet vetëm kur flitet për lidhjen e martesës, por jo edhe si parim mbi të cilin mbështeten marrëdhëniet gjatë jetës bashkëshortore (në martesë) si dhe marrëdhëniet gjatë shkurorëzimit.

Disa kushtetuta përmbajnë edhe rregulloren eksplicite për barazimin e bashkësisë martesore dhe asaj jashtë martesore, në të gjitha apo vetëm në disa të drejta (p.sh: të drejtat pronësore; barazimi i statusit të fëmijëve nga lidhja martesore dhe jashtë martesore në marrëdhëniet ndaj prindërve; të drejtat prindërore). Në këtë mënyrë në kushtetutë implementohet ndalimi i diskriminimit në bazë të statusit martesorë.

Lidhur me garantimin kushtetues të të

¹⁶ Konventa për eliminimin e çdo forme të diskriminimit të grave, neni 16

into marriage – personal consent of future spouses - the constitutions rarely explicitly stipulate this rule.

Equality of spouses as the basic principle marriage is based on, spousal relationships for as long as the marriage lasts and relationships that are made after dissolution of marriage¹⁶. We can note that in comparative constitutional practice equality as a principle on which the relationships are based is mentioned only in relation to entering into marriage and not as the principle on which marital relations or relationships upon dissolution of marriage are based.

Some constitutions also have an explicit rule about equal treatment of marital and extramarital union in all or only in some of the rights (for example: property rights, making marital with extramarital children equal in relation to parents; parental rights). In this way the prohibition of discrimination on the basis of marital status is actually implemented in constitution.

In relation to constitutional pledge of rights to entering into marriage, we can note that constitutional guarantees in some cases are inherently discriminatory since they do not observe prohibition

¹⁶ Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women, Article 16.

se i prava zakonskih staratelja što se u nekim ustavima i izričito navodi.

Specifičan problem predstavlja način na koji ustavi definišu prava pre i posle porođaja.

Najčešće se ustavom eksplicitno garantuju posebna prava majkama pre i posle porođaja. Ovo pravo ustavi formulišu kao pravo majke na podršku (pomoć) i zaštitu u zakonom propisanom razdoblju pre i posle porođaja ili kao pravo na porodijsko odsustvo.

Ordrebe o posebnim pravima posle porođaja (porodijsko/roditeljsko odsustvo) koje ustav garantuje samo majci, ne i ocu, nisu u skladu sa principom ravnopravnost oca i majke u korišćenju roditeljskih prava.

Ne retko ustav samo opštom normom garantuje posebnu zaštitu majke, ne određujući bliže u čemu se ona ogleda, kojim se propisom bliže definiše sadržaj posebne zaštite na koju majka ima pravo prema ustavu kao ni odgovornost države u realizaciji ovih posebnih prava.

U nekim ustavima, posebna zaštita se proširuje i njome obuhvata i samohrani roditelj najčešće sa decom do određenog uzrasta. Na ovaj način sadržaj roditeljskih prava se proširuje i uključuje ne samo obaveze roditelja prema deci (i obrnuto), već i prava roditelja na posebnu pomoć i zaštitu koju im pruža država.

drejtave për lidhjen e martesës mund të vërehet se vetë garancitë kushtetuese në disa raste janë diskriminuese, sepse nuk e konsiderojnë ndalimin e diskriminimit në bazë të orientimit seksual. Në këtë rast e drejta për lidhjen e martesës definohet me kushtetutë si e drejtë e meshkujve dhe e femrave (të moshës përkatëse) të hyjnë në martesë, ndërsa barazia e bashkëshortëve në martesë – si barazi e burrit dhe e gruas.

3.2 Familja

Në kushtetutë (me një garanci të përgjithshme kushtetuese) në mënyrë eksplicite garantohet mbrojtja e veçantë e familjes, nënës dhe fëmijës. Edhe pse këto të drejta pa mëdyshje përfshihen në grupin e të drejtave ligjore, vërehet se kushtetuta i shmanget përcaktimit të prerë të shtetit që të sigurojë mbrojtjen e këtyre të drejtave. Shpesh mungon edhe udhëzimi (orientimi) në ligjin me të cilin më për së afërmi rregullohet e drejta e familjes, nënës dhe fëmijës për mbrojtje të veçantë.

Nisur nga parimi i përgjithshëm se të gjitha të drejtat ligjore në kushtetutë duhet të definohen si obligim (detyrim) i shtetit që subjekteve përkatës t'i mundësojë shfrytëzimin efektiv të tyre, e drejta e familjes për mbrojtje të veçantë do të

of discrimination on the basis of sexual orientation. In this case constitution defines right to enter into marriage as the right of men and women of certain age to enter into marriage, and it defines equality of spouses as the equality of husband and wife.

3.2 Family

Most often constitution explicitly grants special protection to family, mother and child by a general constitutional pledge. Although these rights are undoubtedly part of statutory rights, it is obvious that constitutions do not tend to explicitly prescribe obligations of the state to provide for this protection. Very often there are no classical referrals to the law that in greater detail stipulates the right of family, mother and child to special protection.

In compliance with the general rule that all statutory rights in constitution have to be defined as an obligation of state to enable efficient use of the granted rights to its subjects, constitution needs to define this right as the obligation of the state.

3.3 Parental rights

The constitution also regulates parental rights. The contents and scope

Sva navedena posebna prava su zakonska prava. Njihov sadržaj trebalo bi da se bliže uredi zakonom, ali u ustavima često izostaju odredbe koje upućuju na zakonsko uređivanje ovih prava. Pored toga, može se zapaziti da se ova posebna prava ne definišu kao obaveze države, već samo kao prava majke. Tako izostaje ustavno definisanje instrumenata, sredstava i odgovornosti za njihovu realizaciju.

3.4 Sloboda odlučivanja o rađanju

Sloboda odlučivanja o rađanju je jedna od sloboda koja predstavlja veoma jasan indikator statusa ženskih ljudskih prava u ustavnom sistemu i stvarne spremnosti javnih vlasti (države) da ova prava garantuju u punoj meri i osiguraju njihovu zaštitu. Primeri komparativne ustavnosti govore da u ustavima često nema eksplicitnih garancija slobode odlučivanja o rađanju, a kada postoje primetno je da ustavne norme nisu jasne i ostavljaju širok prostor za različite interpretacije. Formulacija ove slobode pri čemu se koristi, samo na prvi pogled, neutralna forma normativnog izraza («Svako ima pravo»), ili se subjekt slobode poopštava («Čovek slobodno odlučuje...»), ili sadržaj slobode drastično sužava po kvalitetu, a ograničava po subjektima («Bračni drugovi slobodno

duhej të definohej si obligim i shtetit.

3.3 Të drejtat prindërore

Kushtetuta rregullon edhe të drejtën prindërore. Përmbajtja dhe vëllimi i rregullimit kushtetues i kësaj të drejte është shumë i ndryshëm, prandaj është e nevojshme që me kujdes të analizohen garancitë kushtetuese në mënyrë që të vështrohet efekti dhe përmbajtja e tyre e vërtet.

Të drejtën prindërore kushtetuta e rregullon me normë të përgjithshme si të drejtë dhe obligim të barabartë të babait dhe nënës. Me këtë rast në plan të parë del parimi i barazisë së babit dhe nënës në të drejtat dhe obligimet prindërore, si vlerë të cilën kushtetuta e garanton dhe e mbron.

Të drejtat prindërore për nga përmbajtja e tyre mund të rregullohen më për së afërmi dhe në atë rast kushtetuta precizon çfarë përfshijnë të drejtat dhe obligimet prindërore (p.sh: mbajtja e fëmijëve, edukimi dhe arsimimi i fëmijëve, rritja e fëmijëve, mundësimi i edukimit moral dhe fetar në përputhje të bindjeve të tyre),

Kushtetuta rregullon dhe mundësinë që të drejtat prindërore të hiqen ose të kufizohen. Të drejtat prindërore mund të kufizohen vetëm me vendim të gjyqit.

of defining this law are rather different. That is why it is necessary to closely analyse constitutional guarantees so as to consider their real scope and contents.

Parental right is defined by constitution in a general norm as the equal right and obligation of father and mother. In this case the principle of equality of father and mother in parental rights and obligations as the value granted and protected by constitution comes to the forefront.

Parental rights can be more closely determined by the contents of the rights and then constitution lists rights and obligations that come under the scope of parental rights (such as: maintenance, bringing up, educating and rearing children and providing religious and moral education for them in compliance with their convictions etc.).

Constitution also stipulates possibility to deprive someone of parental rights or to have them restricted. Parental rights can be restricted only upon the court judgment. The restriction can refer to one or both parents and the interest of a child is the basic reason for allowing restriction. The restrictions are possible only in compliance with the law, in the interest of a child and in compliance with the law.

Rights of legal guardians are made equal with parental rights, which are explicitly stipulated by some constitutions.

odluku...»)). Može se takođe, zapaziti da se ne retko uz garantovanje slobode odlučivanja o rađanju definiše i uloga države u populacionoj politici i podsticanju rađanja što nedvosmisleno upotpunjuje sliku različitih oblika ograničenja slobode rađanja. Sve to jasno govori o praksi ustavotvoraca da izbegnu jasno i nedvosmisleno garantovanje slobode odlučivanja o rađanju dece kao prava žene.

Ustavnagarancijaslobodeodlučivanja o rađanju dece koja pretpostavlja istinsku slobodu odlučivanja može biti formulisana samo kao pravo žene da slobodno odlučuje o rađanju.

4. Prava na rad i u vezi sa radom

Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima¹⁷ akcenat stavljaju upravo na ovu oblast u kojoj je, pored političkog života, prisutna faktička diskriminacija žena. Otu da je potrebno u ustavu posebno garantovati osnovna prava u oblasti rada i zapošljavanja, među kojima posebno:

17 Npr. član 11 stav 1 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena; strategije G – 1 i G – 2 Deklaracije o jednakosti žena kao fundamentalnom kriterijumu demokratije – / Istambul 1997; Konvencija 111 Međunarodne organizacije rada – zabrana diskriminacije žena u oblasti rada i zapošljavanja; član 23 Povelje o osnovnim pravima u EU br. 364/01 od 7 IX 2000 Evropska povelja o socijalnim pravima i dr.

Kufizimi mund të jetë për njërin apo për të dy prindërit, ndërsa interesi i fëmijës është shkaku kryesorë që lejon kufizimin. Kufizimet janë të mundshme vetëm në përputhje me ligjin, në interes të fëmijës.

Me të drejtat prindërore barazohen edhe të drejtat e kujdestarëve ligjorë, të cilat në disa kushtetuta rregullohen prerat.

Problem specifik paraqet mënyrën në të cilën kushtetutat i definojnë të drejtat para dhe pas lindjes.

Më së shpeshti me kushtetutë në mënyrë eksplicite garantohen të drejtat e veçanta të nënave, para dhe pas lindjes. Këto të drejta kushtetutat i formulojnë si e drejtë e nënës për mbështetje (ndihmë) dhe mbrojtje në periudhën e caktuar me ligj, para dhe pas lindjes ose si e drejtë për pushimin e lindjes.

Dispozitat për të drejtat e veçanta pas lindjes (pushimi i lindjes / prindërorë) të cilat kushtetuta ia garanton vetëm nënës e jo edhe babait, nuk janë në përputhje me parimin e barazisë së babait dhe nënës në realizimin e të drejtave prindërore.

Jo rrallë, kushtetuta me normë të përgjithshme garanton mbrojtjen e veçantë të nënës, duke mos përcaktuar më konkretisht se çfarë nënkupton kjo mbrojtje. Gjithashtu nuk përcaktohet se me cilin akt definohet përmbajtja (esenca) e mbrojtjes së veçantë e nënës (të garantuar me kushtetutë), por as obligimi i

Specific problem comes up with the ways in which constitutions define rights before and after baby delivery.

Constitutions most commonly explicitly grant special rights to mothers before and after baby delivery. Constitutions formulate this right as the right of mother to support (assistance) and protection in statutory prescribed period before and after the baby delivery or as the right to maternity leave.

The provisions on special rights after baby delivery (maternity/parental leave) that constitution grants to mothers only, and not to fathers are not in line with the principle of equality of father and mother in enjoying parental rights.

Constitution rather often grants special protection of mothers by a general norm without specifying what it refers to and which regulations closely stipulate the meaning of special protection mother is entitled to according to constitution or the responsibilities of state in realization of these special rights.

In some constitutions special protection is extended and it covers single parents, and most commonly the age limit is specified for children. In this way the contents of parental rights is extended and it includes not only the obligations of parents towards children (and vice versa), but also rights that parents have

- Dostupnost radnih mesta i funkcija pod jednakim uslovima.
- Pravo na jednake mogućnosti i jednak tretman u izboru zanimanja i zapošljavanju bez diskriminacije na osnovu pola.
- Pravo na pravičnu zaradu i jednaku nagradu za rad iste vrednosti bez ikakve razlike.
- Posebna zaštita na radu i posebni uslovi rada za žene, omladinu i invalide.
- Pravo na stručnu obuku, profesionalno usavršavanje i jednake mogućnosti napredovanja na poslu.
- Pravo na poštovanje dostojanstva ličnosti na poslu.
- Pravo zaposlenih žena na zaštitu materinstva. Ustavna zaštita reproduktivnih prava uključuje posebno i zaštitu radnog statusa žena prilikom prijema na rad i naročito zaštitu od otpuštanja sa posla tokom trudnoće i porodijskog odsustva. Ovu vrstu zaštite posebno garantuje Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena¹⁸. Države, potpisnice ove konvencije obavezuju se da «zabrane pod pretnjom sankcija, otpuštanje zbog trudnoće ili porodijskog odsustva i diskriminacije na bazi bračnog stanja».

¹⁸ Videti član 11 stav 2 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.

shtetit në realizimin e këtyre të drejtave të veçanta.

Në disa kushtetuta mbrojtja e veçantë zgjerohet dhe me të përfshihet edhe prindi vetëmbajtës me fëmijë. Në këtë mënyrë përmbajtja e të drejtave prindërore zgjerohet dhe përfshin jo vetëm obligimet e prindit ndaj fëmijës (dhe anasjelltas), por edhe të drejtën e prindërve për ndihmë dhe mbrojtje të veçantë të cilën iu ofron shteti.

Të gjitha të drejtat e veçanta të përmendura më lartë janë të drejta ligjore. Përmbajtja e tyre do të duhej që më për së afërmi të rregullohej me ligj por në kushtetuta shpesh mungojnë dispozitat të cilat udhëzojnë në rregullimin ligjor të këtyre të drejtave. Përveç kësaj, mund të vërehet që këto të drejta të veçanta nuk definohej si obligime të shtetit, vetëm por si të drejtat e nënës. Në këtë mënyrë pra mungon definimi kushtetues i instrumenteve, mjeteve dhe përgjegjësi për realizimin e tyre.

3.4 Liria e vendosjes për lindje

Liria e vendosjes për lindje është njëra prej lirive që paraqet tregues të qartë të statusit të të drejtave njerëzore të gruas në sistemin kushtetues, por dhe i gatishmërisë së vërtetë të shtetit që këto të drejta t'i garantojë plotësisht dhe të

to special support and protection that the state can accord.

All specified special rights are statutory rights. The law should define their contents more closely, but constitutions often do not have provisions that stipulate statutory definition of these rights. Apart from it, we can note that these special rights are not stipulated as the obligation of the state, but just as rights of mothers. Consequently, constitutions do not define instruments, means and responsibilities for their realization.

3.4 Freedom to decide about births

Freedom to decide about births is one of the freedoms that represents a very clear indicator of the status of women's human rights in constitutional system, and real commitment of authorities (state) to accord these rights to a full degree and ensure their protection.

Examples of comparative constitutionality indicate that there are no explicit guarantees of freedom to decide about births in the constitutions, and even when there are they tend to be quite vague and leave broad scope for various interpretations. In wording pledging this freedom neutral form of normative expression is only nominally used ("Anyone has right to..."), or the

Pored garantovanja posebne zaštite na radu kao i posebnih uslova rada neophodno je u ustavu urediti i zabranu diskriminacije na bazi bračnog stanja i materinstva, kao i zabranu otpuštanja sa posla tokom trudnoće i porodijskog odsustva¹⁹.

- *Pravo na jednake mogućnosti i jednak tretman zaposlenih sa porodičnim obavezama.*
- *Obaveza države i poslodavaca da preduzumu zakonske mere za obezbeđenje prava u vezi sa radom i na osnovu rada.*
- *Zabrana prinudnog rada i eksplicitna odredba o tome da se seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatra prinudnim radom.*
- *Obavezno socijalno osiguranje svih zaposlenih lica i članova njihovih porodica.*

5. Pravo na obrazovanje, pravo na zaštitu zdravlja i pravo na socijalnu pomoć i zaštitu

Ustav garantuje dostupnost svih oblika obrazovanja pod jednakim uslovima.

¹⁹ Tekst norme mogao bi da glasi: «Zabranjena je diskriminacija žena na bazi bračnog stanja i materinstva. Otpuštanje sa posla tokom trudnoće, porodijskog ili roditeljskog odsustva je zabranjeno».

sigurojë mbrojtjen e tyre.

Shembujt e kushtetutshmërisë komparative tregojnë se në kushtetuta shpesh mungojnë garancitë eksplicite të lirisë së vendosjes për lindje, ndërsa kur ekzistojnë vërehet që normat kushtetuese nuk janë të qarta dhe krijojnë hapësirë për interpretime të ndryshme. Gjatë formulimit të kësaj lirie shfrytëzohet forma neutrale e shprehjes ligjore (“çdokush ka të drejtë”) ose subjekti i lirisë përgjithësohet (“njeriu lirshëm vendos...” “) si dhe përmbajtja e kësaj lirie dukshëm shkurtrohet për nga cilësia e kufizohet për nga subjektet (“bashkëshortët lirshëm vendosin”). Gjithashtu mund të vërehet se krahas garantimit të lirisë së vendosjes për lindje definohet edhe roli i shtetit në politikën demografike dhe stimulimin e lindjes, që padyshim e plotëson imazhin e formave të ndryshme të kufizimit të lirisë së lindjes. Kjo flet qartë për përvojën e hartuesve të kushtetutës t’i shmangen garantimit të lirisë së vendosjes për lindjen e fëmijëve – si e drejtë e gruas.

Garancia kushtetuese e lirisë së vendosjes për lindjen e fëmijëve, e cila nënkupton lirinë e vërtetë, mund të të formulohet vetëm si e drejtë e gruas që lirshëm të vendosë për lindje.

subject entitled to freedom is generalized (“Every person is free to decide...”), or the contents of the freedom is drastically narrowed in terms of quality and limited by subjects (“Spouses are free to decide...”). We can also note that very often the pledge of freedom to decide about births is stipulated together with the provision on the role of state in administering population policy and giving incentives for bearing children, which clearly complements the picture of various forms of restricting freedom to bear children. It clearly indicates that legislators tend to avoid clear and unequivocal pledge of freedom to decide about births as rights of women.

Constitutional guarantee of freedom to decide about childbirths that presumes genuine freedom of deciding can be formulated only as the right of woman to freely decide about births.

4. Rights to work and in relation to work

International documents on human rights¹⁷ put emphasis on this very field

¹⁷ For example Article 11, paragraph 1 of the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women: Strategies G-1 and G-2 of the Declaration on Equality of Women as Fundamental Criterion for Democracy, Istanbul

Pored opšteg jemstva prava na zaštitu zdravlja, ustav sadrži i posebne garancije zdravstvene zaštite kao pravo koje uživaju deca, žene, trudnice i stara lica. Ova prava definišu se i kao obaveze države, a utvrđuju se i izvori sredstava (javni prihodi) iz kojih se obezbeđuje realizacija prava na zaštitu zdravlja za decu, žene, trudnice i stara lica.

Obavezu države da, u skladu sa načelom socijalne solidarnosti, preduzima aktivno mere ekonomske i socijalne pomoći građanima i društvenim grupama koji se, iz različitih razloga nalaze u neravnopravnom položaju, sa ciljem otklanjanja ekonomskih i socijalnih prepreka za ostvarivanje jednakosti u pravima;

6. Politička prava

Ustavno garantovanje političkih prava (ravo na učešće u javnoj vlasti, biračko pravo, pravo na političko organizovanje, pravo državljanstva i da stupaju u javnu službu i vrše političke funkcije i dr.) pokazuje da se ova prava garantuju opštom normom jednako za sve, što bi moglo da uključi pretpostavku da se ženama i muškarcima ova prava garantuju pod jednakim uslovima kao i da ih oni efektivno koriste pod jednakim uslovima. Nasuprot ustavnoj praksi mnogi međunarodni dokumenti

4. E drejta e për punë

Dokumentet ndërkombëtare për të drejtat e njeriut¹⁷ theksin e vendosin pikërisht në këtë sferë, në të cilën (sikur edhe në jetën politike) ekziston diskriminimi faktik i grave. Prandaj është e nevojshme që në kushtetutë posaçërisht të garantohen të drejtat themelore në sferën e punës dhe punësimit, siç janë:

- *Mundësia e punësimit për çdo vend pune dhe funksion, në kushte të barabarta*
- *E drejta për mundësi të barabarta dhe trajtim të njëjtë në zgjedhjen e profesionit dhe punësimit pa diskriminim gjinor.*
- *E drejta për përfitim të drejtë dhe shpërblim të barabartë për punë me vlerë të njëjtë, pa asnjë lloj dallimi.*
- *Mbrojtje e posaçme në punë dhe kushte të veçanta pune për gra, të rinj dhe invalidë.*
- *E drejta për trajnim dhe përsosje profesionale dhe mundësi të barabarta*

17 Psh. Neni 11 i konventës për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të grave; strategjitë G-1 dhe G-2 të Deklaratës për barazinë e femrave, si kriter fundamental të demokracisë / Stamboll 1997; Konventa 111 e Organizatës ndërkombëtare të punës – ndalimi i diskriminimit të femrave sferën e punës dhe të punësimit; neni 23 të kartës për të drejtat themelore në BE nr. 364/01 të datës 07.09.2000; Karta evropiane për të drejtat sociale etj..

in which, apart from political life, there is factual discrimination of women. Consequently, it is necessary to have a special guarantee for basic rights in field of work and employment in constitution, and specially these ones:

- *Access to jobs and functions at equal conditions;*
- *Right to equal opportunities and equal treatment in choosing profession and employment without discrimination on the basis of sex;*
- *Right to fair salary and reward for the work of equal value, with no difference;*
- *Right to respect of personal dignity at work;*
- *Special protection at work and special conditions for the work of women, youth and disabled persons;*
- *Right to professional training, advancement and equal opportunities for promotion.*
- *Right to respect of personal dignity at work.*
- *Right of working women to maternity protection. Constitutional protection of reproductive rights includes*

1997; Convention 111 of the International Labour Organization –Prohibition of Discrimination of Women in Fields of Work and Employment; Article 23 of the Charter on Basic Rights in the EU, No. 36/01 from 7th September 2000, European Charter on Social Rights etc.

garantuju ova prava²⁰.

Primitno je da je u vezi sa ovim pravima terminologija po pravilu diskriminatorna (građanin, državljani), jer zbog sadržine ovih prava nije moguće korišćenje neutralne forme (svako, niko).

Garantovanje posebnih mera za otklanjanje faktičke neravnopravnosti u korišćenju ovih prava izostaje.

Zbog svega toga ustavom bi trebalo eksplicitno garantovati na opštri način²¹, ali i posebnom normom posebne mere za korišćenje izbornog prava kako za parlamentarne tako i za lokalne izbore, a u ustavnim odredbama o parlamentu i vladi neophodno je garantovanje najmanje jednog potpredsedničkog mesta u predstavničkom telu za manje zastupljeni pol.

20 Npr. članovi 4 i 7/1 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena; tačka 14 Zaključaka Konferencije o ženama / Nju Delhi 18. II 1997; Odeljak A Deklaracije o jednakosti između žena i muškaraca - / Istanbul 1997; Odeljak C, III tačke 1 - 4 Univerzalne deklaracije o demokratiji - / Pariz 1994; Statigije G - 1 i G - 2 Zaključnog dokumenta IV Konferencije OUN o ženama - / Peking 1995; tačke 87 - 92 Završnog dokumenta Međuparlamentarne konferencije / Marselj i dr.

21 Tekst norme mogao bi da glasi: «U cilju obezbeđenja pune ravnopravnosti žena i muškaraca na izbornim i imenovanim položajima zakonom će se urediti mere afirmativne akcije (pozitivne diskriminacije) za predstavljanje manje zastupljenog pola. Posebne mere ostaju na snazi dok se ne ispune njihovi ciljevi.»

për avancim në punë.

• *E drejta për respektimin e dinjitetit personal në punë*

• *E drejta e grave të punësuarë për mbrojtjen e mëmësisë. Mbrojtja kushtetuese e të drejtave reproduktive në mënyrë të veçantë përfshinë dhe mbrojtjen e statusit të grave në punë gjatë punësimit e sidomos mbrojtjen prej largimit nga puna gjatë shtatzënisë dhe pushimit të lindjes. Këtë lloj mbrojtjeje posaçërisht e garanton Konventa për eliminimin e çdo forme të diskriminimit të grave¹⁸. Shtetet nënshkruese të kësaj Konvente zotohen që “të ndalojnë me anë të sanksionimit, largimin nga puna për shkak të shtatzënisë ose pushimit të lindjes dhe diskriminimit në bazë të statusit martesor”. Përveç garantimit të mbrojtjes së veçantë në punë dhe kushteve të posaçme në punë është e domosdoshme që me kushtetutë të rregullohet ndalimi i diskriminimit në bazë të statusit martesor dhe mëmësisë, si dhe largimin nga puna gjatë shtatzënisë dhe pushimit të lindjes¹⁹.*

18 Shiko nenin 11, pika 2 të Konventës për eliminimin e çdo forme të diskriminimit të grave

19 Teksti i normës mund të jetë: “Ndalohet diskriminimi i femrave në bazë të statusit martesorë dhe mëmësisë. Largimi nga puna gjatë shtatzënisë, pushimit të lindjes apo pushimit prindëror është i ndaluar.

particularly the protection of the status of employment in terms of recruitment, and particularly protection from dismissal during pregnancy and maternity leave. This form of protection is particularly granted by the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women¹⁸. Signatory states to this Convention pledged themselves to “prohibit, subject to the imposition of sanctions, dismissal on the grounds of pregnancy or of maternity leave and discrimination in dismissals on the basis of marital status”. Apart from granting special protection at work and special conditions at work, it is necessary to have constitution prohibit discrimination on the basis of marital status and maternity and prohibit dismissal from work during the period of pregnancy and maternity leave.¹⁹

• *Right to equal opportunities and equal treatment of employees with family obligations.*

• *Obligation of the state and employer*

18 See Article 11, paragraph 2 of the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women

19 The text of this norm can read as follows: “Discrimination of women on the basis of marital status and maternity is prohibited. The dismissal from work during pregnancy, maternity leave or parental leave is prohibited”.

7. Zabрана trgovine ljudima

Ustavna zabrana trgovine ljudima predstavlja važnu, moglo bi se reći čak elementarnu, garanciju ustavnog položaja žena budući da su upravo žene (i deca) žrtve trgovine ljudima. Ustavnim sankcionisanjem ove pojave država iskazuje svoju spremnost da preduzima mere i deluje u pravcu eliminisanja trgovine ljudima, uključiv i odgovarajuće sankcije kojima se kažnjava kršenje ove ustavne zabrane.

U ovom kratkom pregledu naznačena su osnovna prava koja je neophodno garantovati ustavom kako bi se osigurale garancije ravnopravnosti žena i muškaraca, stvorile mogućnosti za njihov jednak tretman u privatnom, ekonomskom, političkom i socijalnom životu, i opšte ustavno pravilo o ravnopravnosti (zabrani diskriminacije) s obzirom na pripadnost određenom polu operacionalizovalo i bliže sadržinski odredilo u pojedinin oblastima.

- *E drejta për mundësi të barabarta dhe trajtim të njëjtë të të punësuarve me obligime familjare.*
- *Obligimi i shtetit dhe punëdhënësit të ndërmarrin masa ligjore për sigurimin e të drejtave të punës.*
- *Ndalimi i punës së detyruar me dispozita eksplicite, ku shfrytëzimi seksual ose ekonomik i personave në pozitë të pavoritshme konsiderohet punë e detyruar.*
- *Sigurim i detyrueshëm social për personat e punësuar dhe familjet e tyre.*

5. E drejta për arsimim, e drejta për mbrojtjen e shëndetit dhe e drejta për ndihmë dhe mbrojtje sociale

Kushtetuta garanton mundësinë e arrijtes së të gjitha formave të arsimit në kushte të barabarta. Përveç garantimit të përgjithshëm të së drejtës për mbrojtjen e shëndetit, kushtetuta përmban dhe garanci të posaçme të mbrojtjes shëndetësore - si e drejtë të cilën e gëzojnë fëmijët, gratë, shtatzënat dhe të moshuarit. Këto të drejta definojnë edhe si obligime të shtetit dhe përcaktohen burimet e fondeve (të ardhurat publike) nga të cilët sigurohet realizimi i të drejtës për mbrojtjen e shëndetit për fëmijë, gra, shtatzënat dhe të moshuarit.

to undertake legal measures to ensure rights in relation with work and on the basis of work.

- *Prohibition of forced labour and explicit provision that any form of sexual or economic abuse of persons who are in position of inferiority shall be considered forced labour.*
- *Social insurance of all employees and members of their families is obligatory.*

5. Right to education, right to health care and right to social welfare and protection

Constitution grants accessibility of all forms of education under equal terms.

Apart from general pledge of right to health care, the constitution also contains special insurance of health care as the right the children, women, pregnant women and elderly are entitled to. The rights thereof are defined as the obligation of the state and the law to define the source of funds (public revenues) from which the realization of this right to health care of children, women, pregnant women and elderly is covered.

In compliance with the principle of social solidarity, the state is obliged to undertake actively the measures of economic and social assistance to citizens and social groups which out of

Obligimin e shtetit që në përputhje me parimin e solidaritetit social, të ndërmarrë masa aktive për ndihmë ekonomike dhe sociale qytetarëve dhe grupeve shoqërore të cilët gjenden në pozitë të pabarabartë, me qëllim të eliminimit të barrierave ekonomike dhe sociale për realizimin e të drejtave.

6. Të drejtat politike

Garantimi kushtetues i të drejtave politike (e drejta për pjesëmarrje në pushtetin publik, e drejta zgjedhore, e drejta e organizimit politik, e drejta e shtetasve të inkuadrohen në shërbime publike dhe të kryejnë funksione politike, etj) tregon se këto të drejta garantohen me normën e përgjithshme, të njëjtë për të gjithë. Kështu supozohet se femrave dhe meshkujve këto të drejta u garantohen në kushte të barabarta dhe ato në mënyrë efektive i shfrytëzojnë këto të drejta në kushte të barabarta. Përkundër përvojës kushtetuese, shumë dokumente ndërkombëtare i garantojnë këto të drejta²⁰.

20 Psh. nenet 4 dhe 7/1 të Konventës për eliminimin e çdo forme të diskriminimit të grave; pika 14 e Përfundimeve të Konferencës së grave / Nju Delhi 18.02.1997; Kapitulli A i Deklaratës për barazi mes femrave dhe meshkujve / Stamboli 1977; Kapitulli C,

various reasons came into the position of inequality with a view to remove economic and social impediments for exercising equality vis-à-vis their rights.

6. Political rights

The fact the constitution grants political rights (right to participating in public affairs, electoral right, right to political association, right of citizens to perform public service and political functions etc.) indicates that these rights are granted by a general norm that is equal for everyone, which can include the presumption that women and men are granted those rights under equal terms and that they do not enjoy them effectively under equal terms. Contrary to constitutional practice many international documents do grant those rights²⁰.

It is obvious that in relation to this, legal terminology is discriminatory (as it always refers to the citizen), by rule, since

20 For example article 4 and 7 of the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women; line 14 of the Conclusions of the Conference on Women – New Delhi 18/II/1997; Section A of the Declaration of Equality of Women and Men – Istanbul 1997; Section C, part III 1-4 of the Universal Rights of Democracy – Paris 1994; Strategy G – 1 and G – 2 of the Final Document of the IVth UN Conference on Women – Beijing 1995; articles 87-92 of the Final document

Vërehet se terminologjia që përdoret për këto të drejta (si zakonisht) është diskriminuese (qytetari, shtetasi), ngase për shkak të përmbajtjes së këtyre të drejtave nuk është i mundur përdorimi i formës asnjansë (gjithkush, askush).

Mungon garantimi i masave të veçanta për mënjanimin e pabarazisë faktike në përdorimin e këtyre të drejtave.

Nga sa u tha më lart, kushtetuta duhet në mënyrë eksplicite, por edhe me normë të veçantë, të garantojë²¹, masa të veçanta për shfrytëzimin e të drejtës zgjedhore si për zgjedhjet parlamentare, ashtu dhe për ato lokale. Ndërsa, në dispozitat kushtetuese për parlamentin dhe qeverinë është i domosdoshëm garantimi i më së paku një posti të nënkryetarit në organin përfaqësues për gjininë më pak të përfshirë.

pika e III 1-4 i Deklaratës Universale për demokraci / Paris 1994; Strategjia G-1 dhe G-2 e Dokumentit përfundimtar të Konferencës së IV për gra, të OKB-së / Pekin 1995; pikat 87-92 të Dokumentit përfundimtar të Konferencës ndërparlamentare / Marsejë, etj.

21 Teksti i normës mund të jetë: "Me qëllim të sigurimit të barazisë së plotë në mes të femrave dhe meshkujve në postet zgjedhore dhe të emëruara, me ligj do të rregullohen masat e aksionit afirmativ (diskriminimi pozitiv) për përfaqësimin e gjinisë më pak të përfshirë. Masat e veçanta mbesin në fuqi derisa të arrihet qëllimi i caktuar".

due to the contents of these rights it is impossible to use neutral forms (anyone, everyone).

What is regularly missing is the special measures for removing factual inequality.

Due to that all, constitution should explicitly, and generally²¹ but also by a separate norm grant special measures for exercising electoral right both for parliamentary and local elections, and the constitutional provisions about parliament and government should grant that at least on vice-president in a chamber of representatives should be appointed from the less represented gender.

7. Prohibition of human trafficking

Constitutional prohibition of human trafficking represents an important, and we dare to argue even essential, guarantee of the constitutional status of women since it is women (and children) themselves who are victims to human trafficking. By stipulating sanctions for this

21 The text of the norm should read as follows: "With a view to ensuring full equality of women and men in elected and appointed offices, the law shall stipulate measures of affirmative action (positive discrimination) for representation of less represented sex. Special measures will remain in force until their goals are met."

7. Ndalimi i trafikimit të qenieve njerëzore

Ndalimi me kushtetutë i trafikimit të qenieve njerëzore paraqet garancinë elementare të pozitës kushtetuese të grave pasi që pikërisht gratë dhe fëmijët janë viktimat e trafikimit njerëzorë. Me sanksionimin kushtetues të kësaj dukurie shteti shpreh gatishmërinë e vet për ndërmarrjen e masave dhe ndikimit për eliminimin e tregtisë me qenie njerëzore, përfshirë këtu edhe sanksione përkatëse me të cilat dënohet shkelja e kësaj ndalimi kushtetuese.

Në këtë vështrim të shkurtër janë theksuar të drejtat themelore të cilat janë të domosdoshme të garantohen me kushtetutë në mënyrë që të sigurohen garancitë për barazinë në mes femrave dhe meshkujve. Të krijohen mundësitë për trajtim të njëjtë në jetën private, ekonomike, politike dhe sociale, të vihet në veprim dhe të përcaktohet rregulla themelore kushtetuese për barazinë gjinore (ndalimin e diskriminimit).

phenomenon in its constitution, the state expresses its readiness to undertake measures and act towards eliminating human trafficking, including relevant sanctions by which such violation of constitution prohibition is punished.

This brief overview pointed at some of the basic rights that should surely make way into the constitution if the state wants to ensure guarantees of equality of women and men, create possibilities for their equal treatment in private, economic, political and social life and introduce general constitutional rule about equality (prohibition of discrimination), having in mind that thereby someone's gender denomination could be made effective and better substantially defined in certain fields.

Sonja Lokar,
*Radna grupa Pakta stabilnosti za rodnu
ravnopravnost – Predsjedavajuća*

Sonja Lokar,
kryetare SP GTF

Sonja Lokar,
SP GTF Chair

RODNA RAVNOPRAVNOST U USTAVIMA

Slučaj Slovenije

**Kakve veze rodna ravnopravnost ima
sa ustavom?**

Iskustvo žena u zemljama u tranziciji je iskustvo strašnih ekonomskih, društvenih i moralnih gubitaka koji su uzrokovani njihovom potpunom političkom marginalizacijom nakon prvih slobodnih izbora.

To je takodje iskustvo teške borbe za očuvanje dostignuća civilizacije iz doba socijalizma: ravnopravnost u obrazovanju, sloboda radjanja, dobra zdravstvena i socijalna zaštita, javna dječija zaštita, zaštita majki, jednakost u zaposlenju.

U Jugoistočnoj Evropi to je isto tako iskustvo tvrdoglavih pokušaja da tek rođena parlamentarna demokratija pro-funkcioniše i kada su žene u pitanju – da obuhvati naše vrijednosti, naše potrebe i naše prioritete.

Ustav je, kao osnovna pravna izreka

BARAZIA GJINORE NË KUSHTETUTË

Shembulli i Sllovenisë

**Lidhja e barazisë gjinore me
Kushtetutën?**

Eksperienca e grave nga vendet në transicion është një eksperiencë e humbjeve të mëdha ekonomike, sociale dhe morale të shkaktuara nga marginalizimi i tyre i përgjithshëm politik pas zgjedhjeve të para të lira.

Gjithashtu kjo është edhe eksperiencë e një përpjekjeje të vështirë për të ruajtur arritjet e civilizimit të periudhës socialiste siç janë: barazia në arsimim, liria e lindjes, shëndetësia e mirë publike dhe mbrojtja sociale, kujdesi publik për fëmijët, mbrojtja e mëmësisë, barazia në punë dhe për punësim.

Në vendet e Evropës Juglindore, kjo është gjithashtu eksperiencë e përpjekjeve kryeneçe për të bërë demokracinë e porsalindur parlamentare të funksionoi edhe për gratë – të përfshihen vlerat, nevojat dhe prioritetet tona.

GENDER EQUALITY IN CONSTITUTIONS

The case of Slovenia

**What has gender equality to do with
the Constitution?**

The experience of women in transition countries is the experience of terrible economic, social and moral losses caused by their total political marginalization after the first free elections.

It is also the experience of a difficult strife to safeguard the civilization gains of the socialist times: equality in education, freedom of birth, good public health and social protection, public child care, protection of motherhood, equality in full employment.

In the SEE it is also the experience of stubborn attempts to make new born parliamentary democracy to work for women too – to include our values, our needs, and our priorities.

The Constitution, as a fundamental legal statement on how the great majority of one society understands the concept of

onoga što velika većina u društvu razumije kao koncept demokratije i ljudskih prava, od ključnog značaja za žene i njihov pravni i praktični status u svakom društvu. Pitanje nije da li novi ustavi, koji su upravo u izradi u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori, a moguće uskoro i na Kosovu, treba da budu napisani i iz perspektive rodne ravnopravnosti. Prava pitanja su kako to uraditi i kako obezbijediti da ove formulacije budu uključene u nove ustave u zemljama u kojima su žene još uvijek marginalizovane u politici – u zemljama u kojima o formulacijama u ustavima odlučuju partijski lideri, a među njima nema žena. U našim zemljama žene i u civilnim društvima još su uvijek slabe i razjedinjene i u javnosti još se malo zna o tome koji su naši glavni zahtjevi.

Pitanje je i kako da se to uradi na nivou decenijskih i veoma pozitivnih dostignuća, na nivou globalnog konsenzusa, koji je u UN postignut o rodnoj ravnopravnosti (1974-2000). Baš je taj globalni konsenzus i omogućilo ustavne promjene koje su podstaknute ovim novim razumijevanjem rodne ravnopravnosti i u zemljama kao što je Francuska u 2000. god. i Italija u 2004. god.

Pokušaću da odgovorim na sva ova pitanja na osnovu analize iskustava Slovenije.

Kushtetuta, si deklaratë themelore ligjore e mënyrës se si mazhoranca e një shoqërie e kupton konceptin e demokracisë dhe të drejtave të njeriut, paraqet një rëndësi të veçantë për gratë dhe statusin e tyre praktik dhe ligjorë në cilëndo shoqëri. Nuk shtrohet pyetja nëse është e nevojshme që Kushtetutat të cilat tani po përpilohen në Bosnjë dhe Hercegovinë, Serbi dhe Mal të Zi (së shpejti ndoshta dhe në Kosovë) a duhet të përpilohen edhe nga perspektiva e barazisë gjinore. Pyetja e vërtetë është se a mund të gjenden mekanizmat që këto formulime të inkuadrohen në gjuhen kushtetuese të vendeve ku gratë janë akoma të marginalizuara në politikë. Në negociatat për përpilimin e Kushtetutës, në vendet të cilat janë në përgatitjen e mësipërme të Kushtetutës së re nuk është inkuadruar asnjë grua politike si përfaqësuese e partive politike. Në vendet tona, gratë e shoqërisë civile janë akoma të pafuqishme dhe të shpërndara kështu që akoma nuk ekziston njohuria e duhur se cilat duhet të jenë kërkesat tona themelore.

Shtrohet pyetja se si të gjendet mënyra për arritjen e këtij qëllimi në nivelin e zhvillimeve pozitive globale, të konsensusit të Kombeve të Bashkuara për barazinë gjinore të dekadave të fundit (1974-2000). Kjo bëri të mundur

democracy and human rights, is of crucial importance for women and their legal and practical status in any society. The question is not, if the new Constitutions, which are in this very moment in the making in Bosnia and Herzegovina, in Serbia, in Montenegro, soon maybe also in Kosovo, need to be written also from the perspective of gender equality. The real questions are how to do it and how to get these formulations included in constitutional wording in the countries where women are still marginalized in politics - no woman politician in any of the countries which are preparing the new Constitutions, has been up till now included in the constitutional negotiations of the party leaders. In our countries, women in civil societies are still quite weak and disunited, and there is still little knowledge what should be our main requests.

The question is also how to do it at the level of the decades long and very positive development of the global, UN consensus on gender equality (1974-2000), which made possible constitutional changes motivated by the new understanding of gender equality also in the countries like France in 2000, or Italy in 2004.

I will try to answer to all these questions on the bases of the analysis of the Slovenian experience.

Kontekstualni i istorijski okvir novog Ustava Slovenije iz 1991. god.

Slovenija je opredijelila svoj novi politički status i položaj poslije prvog slobodno usvojenog Ustava u decembru 1991. god.

Odredbe u vezi sa jednakošću polova su se prije svega oslanjale na dugi proces žive demokratske debate iz sredine osamdesetih. U ovoj debati novi nezavisni pokret žena borio se žestoko da rodnu ravnopravnost učini jednim od pitanja nove mainstream politike. Otvorena je javna debata o slobodi ženskog političkog organizovanja, i o ravnopravnoj zastupljenosti žena u politici, o nasilju nad ženama, o rodno senzitivnom jeziku u zakonima, o slobodi seksualnog opredjeljenja, kao i o (nešto što je došlo od strane religioznog dijela konzervativnih grupa u građanskom društvu i desnih političkih partija) o slobodi abortusa.

Do kraja osamdesetih, kada su tenzije u Jugoslaviji između republika došle do tačke ključanja, pitanje nacionalne suverenosti postalo je centralno pitanje svih političkih borbi.

Tijesna pobjeda koalicije desnog centra – Demosa, proces razdvajanja Slovenije od jugoslovenske federacije putem referenduma i rat u trajanju od deset dana, Brionski mirovni sporazum,

gjitshashtu dhe ndryshimet konstitucionale të motivuara nga botëkuptimi i ri i barazisë gjinore në vendet siç janë Franca (2000) dhe Italia (2004).

Do të përpiqem t'i u përgjigjem të gjitha këtyre pyetjeve duke u bazuar në analizën e eksperiencës sllovene.

Sfondi dhe korniza historike e Kushtetutës së re Sllovene të vitit 1991

Sllovenia e miratoi Kushtetutën e saj të re pas zgjedhjeve të para të lira në dhjetor të vitit 1991. Fillimisht teksti i saj është bazuar në një proces të gjatë debatimi të fuqishëm demokratik, të filluar që nga mesi i viteve tetëdhjetë. Në këtë debat, lëvizja e re e pavarur e grave bëri përpjekje të mëdha që barazia gjinore të jetë ndër çështjet kryesore të rrymës së re politike. Debatë publik u hap në lidhje me lirinë e organizimit politik nën përfaqësimin e grave, dhunën kundër grave, përdorimin e gjuhës me ndjeshmëri gjinore në tekstet e ligjeve, lirinë e orientimit seksual, gjithashtu (nga aspekti i grupeve konservatore / religjioze të shoqërisë civile dhe partive politike) dhe për lirinë e abortimit.

Nga fundi i viteve tetëdhjetë, me eskalimin e tensioneve në mes të republikave të ish Jugosllavisë, çështja e sovranitetit kombëtar u shndërrua në

Background and historical framework of the new Slovene Constitution from 1991

Slovenia has accepted its new post first free election Constitution in December of 1991.

Its wording is firstly based on a long process of lively democratic debate from the mid eighties. In this debate new independent women's movement struggled hard to make gender equality one of the issues of the new mainstream politics. Public debate was opened around freedom of political organization and under representation of women, violence against women, gender sensitive language in the laws, freedom of sexual orientation, as well as (from the side of religious based conservative civil society groups and political parties) about the freedom of abortion.

By the end of the eighties, as the tensions in Yugoslavia between the Republics came to the boiling point, the issue of national suzerainty became a central issue of all political fights.

Tight victory of the right center coalition named Demos, the process of separation of Slovenia from the Yugoslav Federation by the referendum and ten days' war, Brioni Peace Agreement, international recognition of the new state, and the

medjunarodno priznanje nove države i potreba da se dobiju dvije trećine glasova u pralamentu za svaki od članova u Ustavu, doveli su do niza zanimljivih rješenja i kompromisa.

Važno je naglasiti da je slovenački Ustav prihvaćen prije iskustva sa divljom privatizacijom koja je donijela mnogo patnje većini ljudi, posebno industrijskim radnicima, ženama i djeci u svim zemljama u tranziciji, prije iskustva da masovnim nasiljem nad ženama u ratovima u okruženju, prije talasa izbjeglica, prije 4. Svjetske konferencije UN o ženama u Pekingu (1995), prije porasta trgovine ženama, prije rastućeg problema nelegalnih imigranata i azilanata.

U 1991. godini, novi nezavisni pokret žena u Sloveniji bio je već potpuno politički marginalizovan. Globalni konsenzus o konceptu ženskih prava kao ljudskih prava bio je tek u stvaranju. Većina izuzetno malog broja parlamentarki (a bilo je samo 18% parlamentarki u tri doma Slovenačkog parlamenta u 1991. god. i 11% u tzv. Političkom domu) iz ljevice i liberalnih političkih partija nijesu prepoznavale koliko je prijeko potrebno da se jake i detljno definisane garancije rodne jednakosti unesu u novi slovenački Ustav.

çështjen qendrore të të gjitha betejave politike.

Fitorja e ngjeshur e qendrës së djathtë të koalicionit Demos, procesi i ndarjes së Sllovenisë nga Federata Jugosllave me anë të referendumit dhe luftës dhjetë ditore, Marrëveshja e Paqes në Brion, njohja ndërkombëtare e shtetit të ri, si dhe nevoja për arritjen e dy të tretave të votave në parlament për çfarëdo neni kushtetues, rezultoi me një seri kompromisesh dhe zgjidhjeve interesante.

Me rëndësi është të theksohet se Kushtetuta sllovene u miratua përpara eksperiencës së privatizimit të egër i cili i solli aq shumë vuajtje pjesës më të madhe të popullsisë, sidomos punëtorëve të industrisë, fëmijëve dhe grave në të gjitha vendet në tranzicion. Përpara dhunës masive ndaj grave në luftërat në rajon, përpara flukseve të refugjatëve, përpara Konferencës së IV Botërore të Grave në Pekin (1995), përpara përhapjes së trafikimit të grave, përpara rritjes së problemit të ekonomisë ilegale, emigrantëve dhe azilantëve.

Në vitin 1991, lëvizja e re e pavarur e grave në Slloveni tashmë ishte plotësisht e marginalizuar në aspektin politik. Konsensusi global lidhur me konceptin e të drejtave të grave si pjesë e të drejtave të njeriut ishte akoma në përpilim. Shumica

need to get two thirds of the votes in the parliament for any constitutional article, led to a serial of interesting solutions and compromises.

It is important to stress that Slovene Constitution was accepted before the experience of wild privatization which brought so much suffering to the majority of the people, especially to industrial workers, women and children in all transition countries, before the experience of massive violence against women in the wars in our neighborhood, before the waves of refugees, before the 4th Beijing UN World Conference on Women (1995), before the raise of trafficking with women, before the growing problem of illegal economic immigrants and asylum seekers.

In 1991, new independent Slovenian women's movement was already totally politically marginalized. Global consensus on the concept of women rights as human rights was still in the making. Most of the very few women parliamentarians (there were only 18% of women MP-s in the three houses of the Slovene parliament in 1991, and only 11% in the so called Political House) from the left wing and liberal political parties haven't seen the urgent need to include strong and detailed warranties for gender equality in the new Slovenian Constitution.

Politički pregovori i borba za formulisanje novog Ustava Slovenije

U Sloveniji je 1991. god. postojalo opšte shvatanje da muškarci i žene treba da budu jednaki *de jure*, a i da bi uopšteno gledano u novom Ustavu trebalo zabraniti diskriminaciju po osnovu roda. Ova uvjerenja bila su prihvaćena sa prećutnim konsenzusom u svim parlamentarnim partijama. Niko nije razmišljao o tome da bi bilo dobro da se opišu direktna i indirektna diskriminacija po osnovu roda, ili da se traži uključivanje u novi Ustav specijalnih mjera za rješavanje pitanja strukturalne diskriminacije po osnovu roda. Postojao je i visoki konsenzus po pitanju vladavine prava, nezavisnosti sudstva, razdvajanja i nužnog medjusobnog balansiranja izvršne, zakonodavne i sudske vlasti. Bilo je lako izdejstvovati konsenzus o supremaciji ratifikovanih medjunrodnih instrumenata nad Ustavom i domaćom legislativom. Niko nikad nije čak ni pokušao da u Ustav, u član protiv širenja rasne, nacionalne ili vjerske mržnje i nasilja, uključi i mizoginiju i zabrani širenje mržnje prema ženama, iako smo već tada, 1991. godine u medijima imali govor mržnje ove vrste. Prosto još uvijek nije postojao politički senzibilitet za tako nešto.

e atyre pak grave në parlament (në këtë vit në të tri dhomat e parlamentit sloven vetëm 18% e deputetëve ishin gra, kurse në të ashtuquajturën Shtëpia Politike vetëm 11% të përfaqësuesve ishin gra) pjesëtare të së majtës dhe partive liberale nuk e parashikuan nevojën e pas-hmangshme për të inkuadruar siguri të fuqishme dhe të hollësishtme për barazinë gjinore në Kushtetutën e re slovene.

Negociatat politike dhe përpilimi i tekstit të Kushtetutës së re slovene

Në vitin 1991 në Slloveni ekzistonte një mirëkuptim i përgjithshëm se meshkujt dhe femrat duhen me të drejtë të jenë të barabartë. Gjithashtu, në Kushtetutën e re është e domosdoshme të ndalohet diskriminimi në bazë të përkatësisë gjinore. Këto bindje janë pranuar me konsensus të heshttë nga të gjitha partitë politike në parlament. Askush nuk mendonte se do ishte mirë të inkuadrohej përkufizimi i diskriminimit gjinor (të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë) ose të kërkohej përfshirja e masave të veçanta për trajtimin e diskriminimit struktural gjinorë në Kushtetutën tonë të re. Poashtu ekzistonte një konsensus i gjerë sa i përket sundimit të ligjit, pavarësisë, ndarjes dhe kontrollimit të ekuilibrit të pushtetit ekzekutiv, legjislativ

Political negotiations and the fight for the wording of the new Slovene Constitution

In Slovenia in 1991 there was a general understanding that men and women should be de lure equal and that there should be a general ban of discrimination based on gender in the New Constitution too. These believes were accepted with the tacit consensus in all parliamentary political parties. Nobody thought that it would be good to include the description of direct and indirect gender based discrimination, or to ask for the inclusion of the special measures to address structural discrimination based on gender in our new Constitution. There was also a high consensus regarding the rule of law, the independence, separation and check and balances of executive, legislative and judicial power. It was easy to bat the consensus on the supremacy of ratified international legislation over the Constitution and domestic legislation. Nobody has even tried to include in the Constitution, in the article against the spreading of racial, national or religious hate and violence, also the ban on misogyny – ban on spreading of the hate against women, even that we already had a lot of this sort of the hate speech in the media already in 1991. Political

Tako je glavna pažnja parlamentaraca iz redova ljevice i liberal-demokratskih partija bila usmjerena na čuvanje pozitivnog nasljedja socijalističke ere, koju su osporavale konzervativne i nacionalističke partije.

Propao je pokušaj parlamentarki iz redova liberal-demokrata da Ustav bude napisan rodno senzitivnim jezikom. Sjećam se koliko je nevažan ovaj zahtjev bio i meni samoj u to vrijeme! Jedini odjek ovoga pokušaja je formulacija svečane zakletve Predsjednika države koja je sačinjena u oba roda. Isto važi i za pokušaj parlamentaraca ljevice i liberal-demokrata da eksplicitno uvedu zabranu diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. Ovo je bilo odbijeno uz objašnjenje (koje je kasnije potvrdio i naš Ustavni sud) da je to zapravo obuhvaćeno u odredbi koja zabranjuje diskriminaciju »po osnovu bilo kojih drugih ličnih okolnosti«.

Ozbiljni politički pregovori su se ipak vodili po sledećim pitanjima:

- *Koncept države: republika svih građana ili država slovenačke nacije?*
- *Koncept socijalne države*
- *Koncept sekularne države*
- *Koncept manjinskih prava.*

Sve su ovo ključni koncepti i za ženska prava kao ljudska prava.

dhe gjyqësor. Ishte e lehtë të arrihej konsensusi për epërsinë e legjislacionit të ratifikuar ndërkombëtar mbi Kushtetutën dhe legjislacionin vendas. Askush nuk është munduar të inkuadrojë në Kushtetutë, nën nenin kundër përhapjes së urrëjtjes dhe dhunës raciale, nacionale dhe fetare edhe ndalimin e mizogjinisë – urrëjtjes ndaj grave, edhe pse kemi pasur raste të fjalimeve urrëjtëse në media po në ato vite. Mirëpo, ndjeshmëria politike nuk ekzistonte akoma.

Vëmendja kryesore e të majtës dhe parlamentarëve liberal demokratik ishte e orientuar drejt ruajtjes së trashëgimisë pozitive të periudhës socialiste, të kundërshtuar nga partitë konservatore dhe nacionaliste.

Orvatjet e grave parlamentare liberal-demokratike për përdorimin e gjuhës sensitive gjinore në Kushtetutë, dështuan. Më kujtohet sa e parëndësishme më është dukur kjo kërkesë në atë kohë! Jehona e vetme e kësaj përpjekjeje shprehet në fjalimin solemn të Presidentit të shtetit ku përmenden të dy gjinitë. I njëjti rast ndodhi dhe me përpjekjet e deputetëve liberal demokratik që të inkuadronin tekstualisht, në mënyrë eksplicite ndalimin e diskriminimit në bazë të orientimit seksual. U refuzuan me arsyetimin (më vonë të konfirmuar zyrtarisht edhe nga Gjyqi Kushtetues)

sensitivity was simply not there yet.

So the main attention of the left and liberal democratic parliamentarians was oriented towards safeguarding of the positive legacy of the socialist era, contested by the conservative and nationalistic parties.

The attempt of the liberal democratic women parliamentarians to get the new Constitution in the gender sensitive language, failed. I remember how unimportant this request seemed to me in that time! The only echo of this attempt is in the wording of the solemn sermon of the President of the state, which is worded in both genders. The same went for the attempt of the left and liberal democratic MP-s to explicitly include the ban of discrimination on the bases of sexual orientation. It was rejected with the explanation (latter confirmed officially also by our Constitutional Court) that this is in fact included already in the wording which bans the discrimination »on the bases of any other personal circumstance«.

Serious political negotiations though were led around:

- *The concept of the state: Republic of all its citizens or the state of Slovene nation?*
- *The concept of the social state*
- *The concept of the secular state*

Vodila se ogromna bitka u parlamentu i bilo je pet hiljada demonstranata koje su organizovale žene iz ljevičarske i liberalno-demokratske partije i sindikati u frontu pred parlamentom kada je u njemu usvajan Ustav, i tražile su da se zadrži član o slobodi odlučivanja o radjanju koji je u Ustavu Slovenije postojao od 1974. god.

Koji je rezultat ovih pregovora i javnih protesta?

U svom Ustavu iz 1991. god. Slovenija je definisana kao Republika svih njenih gradjana (gradjanke nijesu poseno pomenute!) na osnovu suvereniteta i samoopredjeljenja slovenačkog naroda.

Ustav je definisao vladavinu prava i Sloveniju kao socijalnu državu.

Slovenija je definisana kao sekularna država.

Takozvane autohtone manjine (Mađari i Italijani) dobili su isto tako veliku zaštitu, kakvu su imali u doba socijalizma, ali je Romima obećan poseban zakon o tome. Nakon petnaest godina Romski zakon se ni dalje ne nalazi u parlamentarnoj proceduri! Druge manjine nijesu čak ni pomenute! Ne postoji ni ustavno pravo da se traži azil zbog proganjanja po osnovu roda.

»Odlučivanje po pitanju rađanja dje-

se në kushtetutë tekstualisht që më parë ekziston ndalimi i këtij lloj diskriminimi nën thënien "ndalohet diskriminimi në bazë të çfarëdo karakteristike personale".

Negociata serioze politike janë udhëhequr rreth:

- *Konceptit të shtetit - republikë e të gjithë qytetarëve apo shtet i popullit sloven?*
- *Konceptit të shtetit social*
- *Konceptit të shtetit shekullorë*
- *Koncepti i të drejtave të pakicave*

Këto janë koncepte vendimtare për gëzimin e të drejtave njerëzore të grave.

Me rastin e miratimit të kushtetutës, në parlament u krijua një konflikt i ashpër, kurse përpara parlamentit u mbledhën rreth 5 mijë protestues të organizuar nga e majta dhe partitë liberale së bashku me sindikatën. Kërkesa e tyre ishte ruajtja e nenit për lirinë e lindjes, si pjesë e kushtetutës slovene që në vitin 1974.

Cili ishte rezultati i këtyre negociatave dhe protestave publike?

Në kushtetutën e saj të vitit 1991, Sllovenia është e definuar si republikë e të gjithë qytetarëve (gratë nuk janë të përmendura veçanërisht!), e bazuar në sovranitetin dhe vetë-determinizmin e po-

• The concept of minority rights

These are all crucial concepts also for the enjoyment of women human rights.

And there was a huge fight in the parliament and there were five thousands of protesters, organized by women from left and liberal wing parties and trade unions, in front of the parliament, when the parliament was accepting the new Constitution, who were asking to keep the article on freedom of births which was in the Slovene Constitution from 1974.

What was the outcome of these negotiations and public protests?

In its Constitution from 1991, Slovenia is defined as a Republic of all its citizens (women citizens are not especially mentioned!), based on the suzerainty and self-determination of the Slovene nation.

It is defined as a rule of law and a social state.

It is defined as a secular state.

So called autochthon minorities (Hungarians and Italians) got the same great protection as in the socialist times, but the Roma got only the promise of the Special Law. Fifteen years later, this law is still not even in the parliamentary procedure! Other minorities are not even mentioned! There is also no constitutional right to

ce je slobodno. Država mora da stvori okolinosti koje omogućavaju roditeljima da odlučuju o radjanju svoje djece«, što je bio rezultat borbe za slobodu abortusa u novom Ustavu. Ali postojala su i dva člana Ustava koja su mogla ograničiti ovu slobodu: članovi koji kažu da je ljudski život neprikosnoven, bez definisanja da ovo ne uključuje fetus, i član koji dopušta prigovor savjesti po uslovima definisanim zakonom – što bi moglo ovo pravo dati doktorima koji bi trebalo da obave legalni abortus.

Bilo je nekoliko pokušaja desničarskih partija da ograniče slobodu radjanja poslije 1991. god., ali je koalicija ženskih NVO, sindikata, lijevičarskih i liberalno-demokratskih partija formirana po ad hoc principu uvijek bila nadmoćnija. Posljednji takav pokušaj desio se prije mjesec dana kada je desničarska partija kroz ministra rada, porodice i socijalnih pitanja predložila da žene plaćaju legalne abortuse. Nezadovoljstvo javnosti bilo je tako snažno da je Premijer morao da otpusti svog ministra.

Nakon gorkih iskustava sa smanjenjem programa socijalne zaštite i mnogim pokušajima neovlašćenog mijesanja Katoličke crkve i njenog moralnog kodeksa u razne pravne solucije vrlo žalim što nema ustavnih garancija za osnovnu zdravstvenu zaštitu za sve stanovnike

pullit sloven.

Është definuar si shtet social ku mbizotëron ligji.

Është definuar si shtet shekullor.

Pakicat e ashtuquajtura autoktone (hungarezët dhe italianët) fituan një mbrojtje speciale si në kohën e socializmit, kurse pakica rome fitoi vetëm premtimin e një Ligji Special. Pas 15 vitesh, ky ligj akoma nuk ka hyrë në procedurën parlamentare! Pakicat e tjera nuk janë përmendur fare! Poashtu nuk ekziston e drejta për të kërkuar azil në bazë të persekutimit gjinorë.

Rezultati i betejës për lirinë e abortit në kushtetutën e re ishte: "Vendimi për të lindur fëmijën e vet është i lirë! Shteti është i obliguar të krijoj kushtet që u mundësojnë prindërve të vendosin për lindjen e fëmijëve të tyre". Por ekzistojnë dhe dy nene në kushtetutë të cilët mund ta kufizojnë këtë liri: neni i cili thotë se jeta njerëzore është e paprekshme, pa definuar se këtu nuk përfshihet fetus, si dhe neni i cili mundëson kundërshtimin e vetëdijshëm të definuar me ligj - i cili iu jep të drejtën mjekëve të cilët refuzojnë të praktikojnë abortin legal.

Partitë e të djathtës bënë disa përpjekje për të kufizuar lirinë e lindjes pas vitit 1991, mirëpo koalicionet e rastit të formuara nga OJQ për të drejtat e grave, sindikatat dhe partitë liberale demo-

seek for the asylum because of the gender based prosecution.

»Decision to give birth to one's child is free. The state has to create the circumstances which enables the parents to decide to give birth to their children«, was the outcome of the fight for the freedom of abortion in the new Constitution. But there are also two articles in the Constitution which might limit this freedom: the article which says that human life is untouchable, without defining that this does not include the fetus, and the article which enables the objection of conscious under the conditions defined by the law – which might give this right also to the doctors who want to reject to practice legal abortion.

There were several attempts of right wing parties to limit the freedom of birth after 1991, but ad hoc formed coalitions of women rights' NGO-s, TU, left and liberal democratic parties, have always prevailed. The last such attempt came a month ago, from the right wing party Minister for labor, family and social affairs, who suggested that women should pay for the legal abortion. The public outrage was so loud, that the Prime Minister had to sack his minister.

After bitter experiences with the shrinking of the social welfare state and with many attempts of the intrusion of

Slovenije – ima samo odredbi koje se odnose na djecu i maloljetna lica bez roditeljskog staranja. Takodje žalim i što ne postoje posebne Ustavom garantovane mjere zaštite za porodice sa jednim roditeljem, nema eksplicitne jednakosti za razne vrste porodica, nema eksplicitnih garancija za jednakost vanbračne djece. U 1991. god. u Sloveniji nijesmo bili u potpunosti svjesni opasnosti od potencijalnih ideoloških i pravnih napada na već stečena prava tih grupa.

U 1991. god. bilo je van diskusije da se predlože bilo kakve pozitivne mjere – kvote ili pariteti – da bi se omogućila jednaka politička zastupljenost žena u političkim organima koji odlučuju, ako je već bilo jasno da imamo nepotpunu demokratiju sa vrlo niskim procentom žena u tijelima koja odlučuju u svim granama vlasti. Slovenkama je trebalo deset godina, sedam propalih pokušaja da se realizuju kvote u parlamentu, pad broja žena u parlamentu na 7.8% u 1996. god., tri godine liberalno-ljevičarske vlade bez ijedne ministrice (1996-99. god.), prije nego što smo shvatili da moramo da se udružimo u veoma široku koaliciju – nazvale smo je Koalicija za paritet - i da zahtijevamo ustavne garancije za ravnomjernu zastupljenost u politici.

kratike, kanë triumfuar gjithmonë. Orvatja e fundit e këtij lloji ndodhi muajin e kaluar kur Ministri i punës, familjes dhe mbrojtjes sociale, anëtar i së djathtës parlamentare, sugjeroi se gratë duhet të paguajnë abortimin legal. Pakënaqësia publike ishte aq e gjerë saqë Kryeministri u detyrua të shkarkoj nga detyra Ministrin e tij.

Pas eksperiencave të hidhura si pasojë e zvogëlimit të mbrojtjes sociale nga shteti dhe përpjekjeve imponuese të kishës katolike dhe kodit të saj moral për pjesëmarrje në zgjidhjet e ndryshme ligjore, më vjen keq ta pohoj por nuk ekzistojnë garanci kushtetuese për mbrojtjen elementare të shëndetit publik për të gjithë banorët e Sllovenisë. Ekziston vetëm një ndihmë për fëmijët dhe të miturit pa mbrojtje prindërore. Gjithashtu me keqardhje them se nuk ekziston asnjë mbrojtje e veçantë për familjet me një prindër, asnjë barazi eksplicite për të gjitha llojet e familjeve, asnjë garantim barazie për fëmijët të lindur jashtë lidhjes martesore. Në vitin 1991 unë nuk isha e vetëdijshme për goditjet e mëvonshme të të gjitha këtyre çështjeve

Në vitin 1991 nuk vinte në konsiderim propozimi i masave përkohësisht të veçanta - kuotave ose paritetit – me qëllim të mundësimit të përfaqësimit të barabartë të grave në strukturat politike

the Catholic Church and its moral codex into different legal solutions, I regret very much, that there is no constitutional warranties for elementary public health protection for all inhabitants in Slovenia – there is only the provision for the children and minors without parental care. I also regret that there is no special protection for single parent families, no explicit equality for different sorts of families, no explicit warranties for equality of the children born out of the wedlock. In 1991 I was not even fully aware of potential backlashes in all these issues.

In 1991 it was out of question to even propose temporary positive measures – quota or parity - in order to enable equal political representation of women in political decision making bodies, even if it was already clear that we got a crippled democracy with very low percentage of women in decision making bodies in all branches of power. It took women in Slovenia ten years, seven lost attempts of enacting the quota in the parliament, the drop of women's representation in the parliament to 7.8% in 1996, three years of liberal-left government without any woman Minister (1996-1999), before we all understood that we had to come all together, in the Coalition for Parity, and to ask for the Constitutional warranties for balanced representation in politics.

Kako žene u Jugoistočnoj Evropi mogu pisati ili mijenjati Ustav?

Mi, aktivne žene u svim zemljama Jugoistočne Evrope, a sasvim sam sigurna, i širom svijeta, politički smo suviše slabe da bi same bile u mogućnosti da otvorimo debatu o novom Ustavu ili o promjeni ustava.

Sve što možemo da uradimo je da iskoristimo šansu onda kada nam se pruži, kada aktuelna muška politika bude ljubazna da otvori ovu debatu. Čestitam Vladinoj kancelariji za rodnu ravnopravnost CG i UNIFEM-u za ideju da se organizuje ova regionalna diskusija o ovom pitanju u najboljem mogućem trenutku. Ovo znači da možemo koristiti ovu diskusiju da bi napravile plan kako da mi, dobro organizovane žene sa Balkana, rodno senzitivisemo sve ove ustave koji upravo nastaju u zemljama Jugoistočne Evrope.

U 1991. god. aktivistkinje iz Slovenije nijesu bile ni primači nivou uzajamnog razumijevanja i organizacije aktivistkinja iz današnje Srbije, Bosne i Hercegovine ili Crne Gore. Nijesmo imali pojma koliko nam je snažno bila potrebna zajednička strategija »rodnog senzitivisanja« cjelokupnog teksta Ustava.

Jedina kolektivna aktivnost koju smo mogle da organizujemo u parlamentu kao

të vendimmarrjes. Ishte më se e qartë se kishim një demokraci të gjymtuar me një përqindje shumë të ulët të pjesëmarrjes së grave në strukturat vendimmarrëse në të gjitha sferat e pushtetit. Grave në Slloveni iu deshën 10 vite, 7 përpjekje të humbura për të dekretuar kuotat në parlament.

Në vitin 1996 përfaqësimi i grave në parlament ishte në rënie deri në 7.8%, tre vitet që pasuan nuk sollën asnjë grua në postin e ministrit në qeverinë e formuar nga partitë e majta liberale. Më në fund kuptuam se duheshim të mblidhemi të gjitha së bashku në Koalicionin për Paritet dhe të kërkonim garanci kushtetuese për përfaqësim të balancuar në politikë.

Si munden gratë e Evropës Juglindore të përpilojnë ose të ndryshojnë kushtetutën?

Jam e sigurt se si gratë e regjionit të Evropës Juglindore ashtu dhe ato të t gjithë botës janë akoma politikisht të pafuqishme për të hapur të vetme debatin rreth Kushtetutës së re apo për ndryshimet kushtetuese.

E gjitha çfarë mund të bëjmë është të shfrytëzojmë dritaren e mundësive të hapur nga rrjedha mashkullore politike për të çelur këtë lloj debati. E përgëzoj Zyrën për Barazinë Gjinore të Qeverisë

How can women in the SEE region write or change the Constitution?

Active women in all the countries of the SEE region, and I am very much sure, all over the world, we are still politically too weak, to be able to open the debate about the New Constitution or about the constitutional change on our own.

All we can do, we can use the window of opportunity, when mainstream and male stream politics is kind enough to open this debate. I congratulate to the Governmental Gender Equality Office in Montenegro and to the UNIFEM, for the idea to organize this regional discussion on this issue in the best possible moment. This means that we can use this discussion to make a plan how we, well organized women from the Balkans, we will try to engender all new constitutions in the making in the SEE region.

In 1991, active women in Slovenia were not even close to the level of mutual understanding and organization of the active women in today's Serbia, Bosnia and Herzegovina or Montenegro. We did not have a clue how badly we needed a joint strategy to »engender« the whole wording of the new Constitution.

The only collective action we were able to organize in the parliament as well as in the civil society, were the defense

i u gradjanskom društvu bila je odbrana člana koji se odnosi na slobodu radjanja. Za sva druga pitanja pokušale smo da utičemo na formulacije u Ustavu samo pojedinačno – kao parlamentarke.

Nova prilika stvorena je nešto više od deset godina poslije toga.

U 2002. god., kada je Slovenija je privodila kraju proces pristupa EU, naša aktuelna politika morala je da napravi neke manje promjene u našem Ustavu. Ovo je bio momenat kada su aktivistkinje iz Slovenije već organizovale neformalnu mrežu - Koaliciju za paritet - koja je povezala partije i nevladine organizacije i već smo znale kako da koristimo tzv. sendvič strategiju – pritisak sa vrha prema dole od strane EU i od dna prema vrhu, koji je organizovala naša Koalicija kako bi između ta dva pritiska stisnule naše vodje partija i parlamentarce i primorale ih da se pokrenu u pravcu koji želimo. To nam je bila zlatna šansa da besplatno putujemo vozom kojim upravljaju muškarci.

Prvo smo se u Koaliciji za paritet dogovorili o tome šta će biti naš zajednički zahtjev. Nije bilo jednostavno napraviti konsenzus o formulaciji ovog prijedloga. Prvi prijedlog dao je sudija ustavnog suda i stručnjak za izbornu zakonodavstvo, dr. Ciril Ribičič, a to je da u Donjem domu Parlamenta ne smije biti manje od 30%

së Malit të Zi dhe UNIFEM-in për idenë e mirë që tani, në momentin e duhur të organizojnë këtë diskutim regional rreth kësaj çështjeje. Kjo do të thotë se ne (gratë e organizuara mirë të Ballkanit) mund të shfrytëzojmë këtë diskutim për të planifikuar se si të inkuadrohet barazia gjinore në të gjitha Kushtetutat në formim të vendeve të Evropës Juglindore.

Në vitin 1991, gratë aktive në Slloveni nuk ishin as afër organizimit dhe mirëkuptimit reciprok që kanë gratë aktive sot në Serbi, Bosnjë dhe Hercegovinë apo Mal të Zi. Ne as nuk e kishim idenë se sa na nevojitej strategjia e përbashkët për të inkuadruar gjuhën sensitive gjinore në tekstin e Kushtetutës së re.

I vetmi aksion kolektiv të cilin mundëm ta organizojmë në parlament dhe në shoqërinë civile, ishte mbrojtja e nenit për lirinë e lindjes. Për të gjitha çështjet tjera ne u munduam të ndikonim në tekstin e Kushtetutës së re vetëm si gra deputete të parlamentit.

Një dritare tjetër mundësish u hap pas më tepër se 10 vitesh.

Në vitin 2002, kur Sllovenia po finalizonte procesin e hyrjes në BE, rryma kryesore politike u detyrua të bënte disa ndryshime në Kushtetutë. Ky ishte çasti kur gratë aktive të Sllovenisë të organizuara më parë në rjetin joformal ndërpartiak dhe ndërmjet shoqërisë ci-

of the article on the freedom of births. For all other issues, we tried to influence the wording of the new Constitution only as individual women MP-s.

A new window of opportunity opened more than ten years later.

In 2002, when Slovenia was finalizing its EU accession process, our mainstream politics had to make minor changes in our Constitution. This was the moment when active women in Slovenia were already organized in cross-party-cross civil society informal network, named the Coalition for Parity, and we already knew how to use so called »sandwich strategy« – top down pressure from the EU and bottom up pressure from our issue coalition, in order to squeeze our party leaders and parliamentarians in between these two pressures and to make them move in the direction we wanted. This was our golden opportunity for the free ride on the constitutional train led by the men.

First, we agreed in the Coalition for Parity, what will be our joint request. It was not easy to forge a consensus on the wording of this proposal. The first proposal, made by the constitutional judge and electoral legislation expert, dr. Ciril Ribičič, was, to ask that the lower house of the parliament can not have less than 30% of women MP-s. After a lot of discussions and active inclusion

parlamentarki. Nakon puno diskusije i aktivnog uključivanja parlamentarki mi smo završile sa time da ublažimo formulaciju – tražeći da u Ustavu bude propisano da »zakon MOŽE obezbijediti mjere da stimuliše jednake mogućnosti za žene i muškarce u vezi kandidatura za izbore na nacionalnom i lokalnom nivou.«

Parlamentarke iz svih partija, članice naše Koalicije za paritet, lobirale su lidere i parlamentarce da podrže ovaj član ustava, i više od toga; one su ubijedile partijske lidere iz tri velike partije, koji su nekada bili predsjednici parlamentarnog doma, da budu prvi koji će potpisati ovaj prijedlog za ustavni amandman. Na ovaj način, za nekoliko dana, 72 parlamentarca i parlamentarki potpisali su prijedlog i na ovaj način ovaj amandman je bio jedini koji je prihvaćen gotovo jednoglasno. Štaviše, u raspravi u parlamentu član je popravljen. Riječ MOŽE je izbrisana i dobili smo puno ustavno pravo da uvedemo kvote ili paritet!

Koliko god da smo bile oduševljene ovim uspjehom, rješenje je još uvijek bilo slabo: da se stimuliše ne znači isto što i obezbijedi. Pravo na status kandidata sa jednkim prilikama nije isto što i pravo na jednake mogućnosti da budu izabrane. Nije došlo do jasnog prihvatanja našeg prava na ravnomjernu zastupljenost ili paritet u svim tijelima koja se biraju sa

vile, u angazhuan në subjektin e quajtur Koalicioni për Paritet. Nga ata më parë kishim njohuri për mënyrën e përdorimit të strategjisë së ashtuquajtur "sandwich": presion lartë – poshtë nga Bashkimi Evropian dhe poshtë – lartë nga koalicioni ynë, në mënyrë që të ngjeshim liderët e partive dhe parlamentarët në mesin e këtyre dy presioneve dhe të lëviznin në kahun e dëshiruar nga ne. Ky ishte shansi i artë për një vozitje të lirë në trenin kushtetues të drejtuar nga meshkujt.

Fillimisht, në Koalicionin për Paritet u akordua për kërkesën tonë të përbashkët. Nuk ishte e lehtë arritja e konsensusit për tekstin e këtij propozimi. Propozimi i parë u përpilua nga gjykatësi kushtetues dhe ekspert i legjislacionit elektoral. Dr. Qiril Ribiq. Ai shtroi kërkesën se në Dhomën e ulët të Parlamentit nuk mund të kishte më pak se 30% të grave deputete. Pas shumë diskutimeve dhe inkuadrimin të grave deputete përfundua me një tekst shumë më të butë – kërkuam që Kushtetuta duhet të parashikoj që: "ligji MUND të siguroj masa për nxitjen e shanseve të barabarta për meshkuj dhe femra kur ato shpallin kandidaturë në zgjedhjet vendore apo lokale".

Gratë parlamentare të të gjitha partive, anëtare të Koalicionit për Paritet, influencuan liderët e tyre meshkuj dhe

of the women MP-s, we ended up with the much softer wording - asking that the Constitution should foresee that »the law CAN provide for the measures to encourage equal opportunities of men and women while they candidate for elections on national and local level«.

Women parliamentarians from all parties, members of our Coalition for Parity, lobbied their male leaders and MP-s to support this new Constitutional article, even more; they persuaded party leaders from three big parties, who once had a position of the Speaker of the House, to be the first to sign this proposal of the Constitutional amendment. In this way, in a few days, 72 MP-s signed the proposal and this was the only amendment which was accepted nearly with unanimity. Even more, in the debate in the parliament, this article was improved. The word CAN was erased, and we got a full Constitutional right to enact quota or parity!

However thrilled we were with this success, the solution was still very weak: to encourage is not to insure. The right to equal opportunity candidate is not the same as the right to equal opportunity to be elected. There was no clear acceptance of our right to balanced representation or parity in all elected decision making bodies in politics.

Very soon it became obvious, that

mandatom za donošenje odluka u politici.

Vrlo brzo je postalo očigledno da ćemo morati mnogo da radimo da bi se dobro implementiralo ovo novo ustavno pravo. U euforiji oko prijema u EU, uz veliku podršku koju su naša Koalicija i parlamentarne lobistkinje obezbijedile kod glavnih partija u Evropskom parlamentu, uspjele smo da sprovedemo u djelo minimalnu kvotu od 40% za žene i muškarce sa jasnim pravilima plasmana na listi (najmanje jedno između tri imena mora da bude na listi iz redova predstavnika onoga pola koji je u manjini na svakoj od listi). Medjutim vrlo se lako moglo desiti da na kraju ne dobijemo nijednu Evropsku parlamentarku. Možemo zahvaliti konstantnom pritisku na javnost koji je vršila naša Koalicija za paritet i to prije izbora za EU, tako da su sve velike partije odlučile da svoje prve kandidatkinje stave na drugo mjesto na svojim listama. Zato Slovenija danas ima 42% parlamentarki, što je za 12% poena više od prosjeka u Evropskom parlamentu! Ali ne postoje pravne garancije sa kojima bi mi mogle da ponovimo ovaj uspjeh u narednim EU izborima.

Pokušaj naše Koalicije i njenih saveznika u Parlamentu da se u djelo sprovede kvota od 40% i na listama kandidata za nacionalne izbore u 2004. god. čak ni nakon promjene Ustava ne-slavno je prošla. Na ovim izborima bez

deputetë, për mbështetje të këtij neni të ri në Kushtetutë. Për më tepër, ato bindën liderët e tri partive më të mëdha (të cilët dikur kishin zënë pozitën e Kryetarit të Dhomës), që ato të ishin të parët për të nënshkruar propozimin e këtij amendamenti kushtetues. Kështu, brenda pak ditësh 72 deputet nënshkruan këtë propozim. Ky ishte amendamenti i vetëm i cili u pranua gati me njëzëshmëri. Për më tepër, në debatin parlamentar ky nen u përmirësua. Fjala MUND u fshi dhe ne fituam të drejtën e plotë kushtetuese për dekretimin e kuotave apo paritetit!

Pavarësisht sa të entuziazmuara ishim me këtë sukses, zgjidhja ishte ende shumë e dobët: të nxisësh nuk do të thotë të sigurosh. E drejta për shanse të barabarta të kandidatit nuk është njëlloj si e drejta për shanse të barabarta për tu zgjedhur. Nuk ekzistonte një pranim i qartë i të drejtës tonë për përfaqësim të balancuar apo paritet në të gjitha strukturat e zgjedhura politike të vendimmarrjes.

Shpejt u bë e qartë se do duhej të punonim shumë për implementimin e mirë të kësaj të drejte të re kushtetuese. Falë euforisë për hyrjen në BE, mbështetjes së madhe të partive më të mëdha të Parlamentit Evropian, Koalicionit për Paritet, dhe deputeteve tona që influencuan Parlamentin, ia dolëm mbanë të dekretojmë kuotën minimale të 40% për

we will have to work a lot for the good implementation of this new Constitutional right. In the EU accession euphoria, and with the big support that we have organized from the main parties from the European Parliament, our Coalition and its women MP-s lobbyists in the Parliament, we succeeded to enact minimal 40% quota for women and men with clear placing rules (at least one between the first three names has to be from the sex in minority on every list). But it might very well have happened that Slovenia would have ended up without any women MEP. We can thank to the constant public pressure of our Coalition for Parity organized before EU elections that all big parties decided to put their first woman candidate on the second places of their lists. This is why Slovenia has today 42% women MEP-s, which is more than 12% points more than the average of the European Parliament! But there is no legal warranty that we will be able to repeat this success in the next EU elections.

The attempt of our Coalition and its allies in the Parliament, to enact 40% quota also for the candidate lists for national elections in 2004, even after the change of the Constitution, miserably failed. In these elections, without any quota in the law, we got again only 12.3 % of women MP-s.

kvote u zakonu dobili smo ponovo samo 12.3% parlamentarki.

Kako je slabo naše ustavno rješenje u pogledu jednake zastupljenosti žena u politici postalo je kristalno jasno odmah nakon pristupa Slovenije u EU, i poslije pobjede tri partije desnog krila na posljednjim nacionalnim izborima u 2004. god.

Novu konzervativnu političku većinu Ustav je obavezao da prihvati zakonske mjere da stimuliše jednake mogućnosti za žene i muškarce u pogledu liste kandidata. Tri konzervativne partije su to uradile na takav način da su 2005. god. prihvatile amandman na zakon o lokalnim izborima koji propisuje kvotu od 20% i da svaki treći kandidat na listi za lokalne izbore u 2006. god. bude iz redova prestavnika onoga pola koji je u manjini, da tek 2010. god. to bude 30% po istim pravilima kotiranja na listi, a da tek 2014.god. bude 40% sa koncentrisanim kotiranjem na listi u prvoj polovini! Labava formulacija tog člana Ustava čini njegovu primjenu u zakonima potpuno zavisnom od političke volje parlamentarne većine u Parlamentu i od snage građanskog društva. Svejedno, pomogli su nam čak i slabi ustavni član i loše osmišljeni izborni zakon o kvotama. Na lokalnim izborima 2006. god., Slovenija je podigla procenat odbornica za 8 procentnih poena, odnosno sa 13 na 21%.

femra dhe meshkuj me rregulla të qarta (në secilën listë së paku njëri prej tre emrave të parë duhet t'i përkasë gjinisë në pakicë). Mirëpo, shumë mirë mund të ndodhte që Sllovenia të përfundonte pa asnjë grua deputete. Mund të falënderojmë presionin konstant publik të Koalicionit për Paritet të organizuar përpara zgjedhjeve të BE-s për faktin që të gjitha partitë e mëdha vendosën të poziciononin kandidaten e tyre të parë në vendin e dytë të listës së tyre. Për këtë shkak Sllovenia sot ka 42% përfaqësuese gra (deputete) në parlament, shifër e cila paraqet 12% më tepër se mesatarja e Parlamentit Evropian! Sidoqoftë, kjo nuk do të thotë se kemi garanci ligjore për përsëritjen e një suksesi të tillë në zgjedhjet e ardhshme të BE-s.

Përpjekjet e Koalicionit dhe aleatëve tanë në Parlament për dekretimin e kuotës së 40% për listat e kandidatëve në zgjedhjet nacionale të 2004 edhe pas ndryshimit të Kushtetutës, mjerisht dështuan. Në këto zgjedhje, pa inkuadrimin e kuotave me ligj, fituam përsëri vetëm 12.3% të deputeteve në Parlament.

Dobësia e zgjidhjes sonë kushtetuese për sa i përket përfaqësimit të barabartë të grave në politikë u bë e qartë menjëherë pas hyrjes së Sllovenisë në BE dhe fitores së tri partive të së djathtës në zgjedhjet e fundit nacionale të 2004.

How weak is our Constitutional solution regarding equal representation of women in politics became crystal clear immediately after Slovenian accession to the EU, and after the victory of the three right wing parties at the last national elections in 2004.

The new, conservative political majority was bound by the Constitution to accept legal measures to encourage equal opportunities for men and women on the candidate lists. The three conservative parties did it in the way, that in 2005 they have accepted the amendment to the local election law which stipulates the quota of only 20% and every third candidate to be from the minority sex on all the lists for the local elections in 2006, 30% with the same placing rules only in 2010 and 40% with the zip placing rules in the first half of all lists only in 2014! Lose constitutional article makes the implementation in the laws totally dependent on political will of the majority in the parliament and the power of civil society. Never the less, even weak constitutional article and badly designed electoral law on quota, helped us. In local elections in 2006, Slovenia raised the percentage of women councilors for 8 percent points, from 13 to 21%!

The regulations, enacted by the same conservative government in 2005 for the

Propisi koje je donijela ista konzervativna vlada u 2005. god za nacionalne izbore bili su i slabiji: minimalna kvota od 35% za sve izborne liste, bez mogućnosti da se zaista koriste bilo kakva pravila kotiranja na listama, zato što u naših 88 izbornih jedinica svaka partija može u svakoj od njih imati samo po jednog kandidata. Ovo znači da su kandidatkinje koje žele da budu izabrane prinudjene da se u okviru svojih partija izbere sa svojim jačim muškim kolegama da bi se plasirale u izbornim jedinicama gdje se očekuje da njihovi stranački kandidati imaju realne šanse da dobiju najviše glasova.

Eto tako, nastavlja se borba za efikasne zakone o jednakosti u pogledu političke zastupljenosti!

Lekcije naučene u Sloveniji

- Aktivne žene imaju izvjesne šanse da »orode« Ustav samo ako uhvate ukazanu priliku, odnosno trenutak kada u aktuelnoj politici otpočne proces donošenja novog Ustava ili promjena starog .
- Od ključnog značaja je da se napravi koalicija oko prioriteta pitanja koje treba uključiti u Ustav kada su žene u pitanju, da se stvori jasan konsenzus između žena iz različitih sfera društva i različitih partija o tome šta žene žele da imaju u Ustavu, i da se kroz snažnu kampanju i

Mazhoranca e re konservative politike është e lidhur ngushtë nga Kushtetuta që të pranoj masat ligjore për të inkurajuar shanse të barabarta për meshkuj dhe femra në listat për kandidaturë. Tri partitë konservatore, në vitin 2005 pranuan amendamentin e ligjit për zgjedhjet lokale i cili kushtëzon kuotën e 20%. Në të gjitha listat e zgjedhjeve lokale të vitit 2006 çdo i treti kandidat në listë duhet t'i përkasë gjinisë më pak të përfaqësuar. Vetëm në vitin 2010 do të pranohet kuota e 30% me të njëjtat rregulla të pozicionimit në lista, gjersa kuota e 40% me të njëjtat rregulla të pozicionimit vetëm në gjysmën e parë të listave në vitin 2014! Nenet e zgjeruara kushtetuese e bëjnë zbatimin e ligjeve plotësisht të varur nga dëshira e mazhorancës në Parlament dhe fuqia e shoqërisë civile. Megjithatë, edhe neni i dobët kushtetues, edhe ligji zgjedhor për kuota i skicuar keq, na ndihmuan. Në zgjedhjet lokale të 2006 Sllovenia e rriti përqindjen e grave këshilltare për 8%, nga 13% në 21%.

Rregulloret e dekretuara nga e njëjta qeveri konservatore për zgjedhjet kombëtare në vitin 2005, janë dhe më të pakënaqshme. Kuota minimale e 35% në të gjitha listat elektorale pa asnjë mundësi për përdorim të rregullave të pozicionimit në lista, për shkak se në të 88 pikat zgjedhore secila parti mund të

national elections, are even weaker: minimal quota of 35 % for all electoral lists, with no possibility to really use any placing rules for the lists, because in each of our 88 electoral units every party can offer just one candidate. This means that the women candidates, if they want to get elected, are forced to fight within their own parties with their much stronger male colleagues to be placed in the electoral units where their parties expect the most of the votes.

So, the struggle for effective laws on equality in political representation, goes on!

Lessons learned in Slovenia

- *Active women have some chances to »engender« the Constitution only if they catch the window of opportunity, the moment when the new Constitution or the change of the Constitution is in the process opened by the mainstream politics.*
- *It is of crucial importance to form an issue coalition on Constitutional requests of women, to forge clear consensus between women from different walks of life and different parties on what women want to have in the Constitution, and to lead a strong advocacy and lobbying campaign.*
- *It is important to write our new Const-*

lobiranje zajednički založe za to.

- Važno je napisati naše nove ustave rodno senzitivnim jezikom.
- Važno je pokušati da se u nove ustave ugrade svi ključni elementi koji omogućavaju ustavnu zaštitu žena u pogledu svih njihovih ljudskih prava u što je moguće eksplicitnijem obliku (društveni status, jednaka zastupljenost u polici, sloboda radjanja, jednake plate itd.) i da se naprave vrlo jasne odredbe kako bi budući zakoni bili napisani rodno senzitivnim jezikom.
- Što se tiče jednakosti u pogledu političke zastupljenosti, važno je formulisati i tražiti princip pariteta (50-50) kao krajnji cilj koji bi se mogao postići u ograničenom vremenskom roku (pravno obavezujuće pozitivne norme) koje će obezbijediti jednakost izabranih lica, ne samo jednakost na listama kandidata.
- Članstvo u EU nije čarobno rješenje za sve naše probleme. Mi moramo da počnemo da organizujemo pan-Evropske ženske pokrete za paritet izabranih lica u izbornom zakonodavstvu svih evropskih zemalja za izbore na svim nivoima. Ovo će nam najviše pomoći da »orodi« naše nacionalne ustave, a »orodiće« i budući ustav EU.

Ljubljana, 19. decembar 2006. god.

paraqes vetëm një kandidat. Kjo do të thotë se gratë kandidate, nëse dëshirojnë të zgjidhen, janë të detyruara të luftojnë brenda partive me kolegët e tyre meshkuj (shumë më të fortë) në mënyrë që të pozicionohen në pikat zgjedhore ku partitë e tyre presin më shumë vota.

Kështu pra, lufta për ligje efektive për barazi në politikë, vazhdon!

Njohuritë e fituara në Slloveni

- *Gratë aktive kanë disa shanse për të inkuadruar barazinë gjinore në Kushtetutë vetëm nëse shfrytëzojnë dritaren e hapur të mundësive. Kjo mund të ndodhë me rastin e përpilimit apo ndryshimit të kushtetutës, proces ky i hapur nga rrymat kryesore politike.*
- *Është shumë e rëndësishme të formohet një koalicion i qëllimshëm për kërkesat kushtetuese të grave për të arritur një konsensus në mes grave nga fushat e ndryshme të jetës dhe përfaqësuese të partive të ndryshme. Ato së bashku duhet të vendosin se çfarë dëshirojnë të inkuadrojnë në Kushtetutë dhe të udhëheqin një fushatë të fortë mbështetëse dhe influencuese.*
- *Është i rëndësishëm përpilimi i Kushtetutës në një gjuhë të ndjeshme për barazinë gjinore.*
- *Është i rëndësishëm inkuadrimi në Kushtetutë i të gjithë elementeve krye-*

institutions in gender sensitive language.

- *It is important to try to include in the New Constitutions all crucial elements which enable women constitutional protection of all their human rights in as explicit wording as possible (social state, equal representation in politics, freedom of birth, equal pay...), and to put in very clear provisions needed for future gender sensitive legislation.*
- *Regarding equality in political representation, it is important to formulate and ask for the principle of parity (50-50) as a final goal which could be achieved in a limited time and the provisions (legally binding positive measures) which will insure equality of elected persons, not only equality on the candidate lists.*
- *The membership in the EU is not the miraculous solution of all our problems. We have to start to organize a joint pan European women's movement for parity of elected people in the electoral legislation of all European countries for the elections on all levels. This will help us the most in »engendering« of all our national constitutions as well as in the »engendering« of the future Constitution of the Greater European Union.*

Ljubljana, December 19, 2006

sorë të cilët mundësojnë mbrojtjen kushtetuese të grave dhe të drejtave të tyre në një gjuhë sa më të qartë që është e mundur (shteti social, përfaqësimi i barabartë në politikë, liria e lindjes, paga të njëjta, etj...) dhe të qartësohen ndryshimet e duhura të rregulloreve të nevojshme për një legjislacion sensitiv ndaj barazisë gjinore.

- Sa i përket barazisë në politikë, është me rëndësi të formulohet dhe të kërkohet principi i paritetit (50-50) si qellim përfundimtar i cili mund të arrihet për një periudhë të caktuar. Poashtu, duhet të kërkohen ndryshimet e rregulloreve (masa pozitive ligjore) të cilat do të sigurojnë barazinë e personave të zgjedhur, jo vetëm barazi në listat për kandidaturë.

- Anëtarësimi në BE nuk është zgjidhja magjike e të gjithë problemeve tona. Duhet të fillojmë të organizojmë një lëvizje të përbashkët të grave pan evropiane për paritetin e të gjithë personave të zgjedhur në legjislacionin elektoral në të gjitha vendet evropiane dhe në zgjedhje të të gjitha niveleve. Kjo do të ndihmojë më së shumti në inkuadrimin e barazisë gjinore në të gjitha kushtetutat tona kombëtare si dhe në kushtetutën e ardhshme të një Bashkësie Evropiane më të madhe.

Lubjanë, 19.12.2006.

Gordana Lukač Koritnik,
pravobraniteljica za ravnopravnost
spolova Republike Hrvatske

USTAV I RODNA RAVNO- PRAVNOST U HRVATSKOJ

Ustav Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu Ustav) prvi je moderni Ustav¹ u zemljama regije.

Ustav je od 22.12.1990. godine dva puta mijenjan, a očekuje se i treća izmjena, time da se prva izmjena 2000. godine odnosila, prije svega, na uvođenje čistog parlamentarnog sustava a druga, 2001. godine, na ukidanje Županijskog doma parlamenta, ali je sa stanovišta ravnopravnosti spolova došlo i do nekih drugih važnih izmjena.

Jedna od ključnih odredbi Ustava Republike Hrvatske vezana za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda je odredba čl. 14. koja glasi:

„**Svatko** u Republici Hrvatskoj ima

¹ Ustav Republike Hrvatske, objavljen u Narodnim novinama br. 41 /01 Pročišćeni tekst Ustava Rpublike Hrvatske obuhvaća Ustav Republike Hrvatske (»Narodne novine« br. 56/90, 135/97, 8/98 pročišćeni tekst, 113/00, 124/00 - pročišćeni tekst) te Promjenu Ustava Republike Hrvatske objavljenu u »Narodnim novinama« broj 28/01. u kojima je naznačeno vrijeme njihova stupanja na snagu.

Gordana Lukač Koritnik,
avokate mbrojtëse për barazinë gjinore
në Republikën e Kroacisë

KUSHTETUTA DHE BARAZIA GJINORE NË KROACI

Kushtetuta e Republikës së Kroacisë (në tekstin e mëtejme Kushtetuta) është Kushtetuta¹ e parë bashkëkohore në shtetet e rajonit.

Prej 22.12.1990, Kushtetuta është ndryshuar dy herë, e pritët edhe ndryshimi i tretë. Ndryshimi i parë në vitin 2000 kishte të bënte me futjen e sistemit të pastër parlamentar, kurse i dyti në vitin 2001, me heqjen e dhomës së Zhupanisë nga Parlamenti, por nga pikëpamja e barazisë gjinore, janë bërë edhe disa ndryshime të rëndësishme.

Njëra prej dispozitave kryesore të Kushtetutës së Republikës së Kroacisë lidhur me mbrojtjen e të drejtave dhe lirisë themelore të njeriut, është dispozita e

¹ Kushtetuta e Republikës së Kroacisë, e shpallur në Gazetën popullore nr. 41/01. Teksti i korigjuar i Kushtetutës së Kroacisë përfshinë Kushtetutën e Republikës së Kroacisë (»Gazeta popullore« nr. 56/90, 135/97, 8/98 teksti i korigjuar, 113/00, 124/00-teksti i korigjuar) si dhe ndryshimin e Kushtetutës së Republikës së Kroacisë të shpallur në »Gazetën popullore« nr. 28/01, në të cilën është shënuar data e hyrjes në fuqi.

Gordana Lukač Koritnik,
Ombudsman for Gender Equality
Republic of Croatia

THE CONSTITUTION AND GE- NDER EQUALITY IN CROATIA

The Constitution of the Republic of Croatia (hereinafter referred to as the Constitution) is the first modern constitution¹ of all countries in the region.

As of 22nd December 1990, the Constitution was changed twice and the third change is in the pipeline having in mind that the first change in 2000 had to do with the introduction of clean parliamentary system. The second one, from 2001, had to do with closing down the Chamber of Districts in the Parliament, but from the standpoint of gender equality this brought about some important changes, too.

One of the crucial provisions in the Constitution of Republic of Croatia related

¹ The Constitution of the Republic of Croatia published in the Peoples' Gazette No. 41/01, revised version of the Constitution of the Republic of Croatia contains the Constitution of the Republic of Croatia (Peoples' Gazette No. 56/90, 135/97, 8/98 revised version, 113/00, 124/00 – revised version) and the Amendment of the Constitution of the Republic of Croatia published in the Peoples' Gazette No. 28/01 which stipulated the day of its entering into force.

sva prava i slobode, neovisno o nje-govoj rasi,boji kože, spolu, jeziku, vj-eri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama.

Svi su pred zakonom jednaki.”

Ova odredba je mijenjana jer je u pre-thodnom tekstu Ustava stajalo da sva prava i slobode pripadaju „svakom čovjeku i građaninu“, a u prvom tekstu odredba se odnosila na „građane Republike Hrva-tske“. Naime postojali su prijevori o tome na koga se odnosi proklamirano načelo jednakosti i mislim da je sadašnje rješenje Ustava vrlo dobro.

U svakom slučaju, riječ diskriminacija uopće se ne spominje u Ustavu, kao ni „ zabrana diskriminacije“ ili „osiguravanje prava bez diskriminacije“ kao u nekim međunarodnim konvencijama kojih je Republika Hrvatska stranka, kao što je Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Rim, 4. studenoga 1950.)² posebno u Protokol br. 12 te

2 čl. 14:

“Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, naciona-lno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost”

nenit 14 që thotë:

“Gjithkush në Republikën e Kroacisë i ka të gjitha të drejtat dhe liritë, pavarësisht nga raca, ngjyra, gjinia, përkatësia fetare, bindjet politike apo të tjera, përkatësia nacionale e sociale, pasuria, lindja, arsi-mimi, pozita shoqërore apo nga karaktere-ristikat tjera.

Të gjithë janë të barabartë para ligjit”.

Kjo dispozitë është ndryshuar sepse në tekstin e përparshëm të Kushtetutës është thënë se të gjitha të drejtat dhe liritë i takojnë “secilit njeri dhe qytetar”, kurse në tekstin e parë, dispozita përmbante: “qytetarët e Republikës së Kroacisë”. Do-methënë, kanë ekzistuar kundërtënie për atë se në çka bazohet parimi i prokla-muar i barazisë dhe mendoj se zgjidhja e tanishme e Kushtetutës është shumë e mirë.

Gjithsesi, fjala diskriminim nuk përme-ndet aspak në Kushtetutë, sikur edhe “ndalimi i diskriminimit” ose “garantimi i të drejtave pa diskriminim” si në disa konventa ndërkombëtare në të cilat Re-publika e Kroacisë merr pjesë, siç është Konventa për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave themelore të njeriut (Romë, 4 dhjetor 1950.)² posaçërisht në protokollin

2 neni 14

“ Shfrytëzimi i të drejtave dhe lirive të cilat janë të garantuara me këtë Konventë, do të sigurohet pa diskriminim të çfarëdo lloji, siç është, gjinia, raca,

to the protection of human rights and fundamental freedoms if the provision in Article 14 that reads as follows:

“Citizens of the Republic of Croatia shall enjoy all rights and freedoms rega-rdless of race, color, sex, language, re-ligion, political or other opinion, national or social origin, property, birth, education, social status or other characteristics. All shall be equal before the law.”

This provision was changed because in the previous text of the Constitution it read that rights and freedoms belong to “men and citizen” and in the first text the provision referred to the “citizens of the Republic of Croatia” (Note: it implied male citizens). Namely, there have been debates over who this proclaimed prin-ciple of equality refers to and I think that the present solution in the Constitution is rather good.

Anyway, the word discrimination is not mentioned in the Constitution at all, neither is the “prohibition of discrimination” or “granting rights without discrimination” as it reads in some other international conventions that the Republic of Croatia is signatory to, such as Convention on Protection of Human Rights and Funda-mental Freedoms (Rome, 1950)², specially

2 Article 14: “The enjoyment of the rights and free-doms set forth in this Convention shall be secured

Konvencije³ ili Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 26).⁴

U praksi, u odlukama Ustavnog suda Republike Hrvatske tumači se ova ustavna odredba vrlo restriktivno, uglavnom samo u odnosu na stav 2 ovog članka Ustava, i to najčešće tvrdnjom da “zajamčena jednakost svih pred zakonom znači da su građani jednaki u pravima i obvezama koja im određuje zakon, čime se ostvaruje vladavina prava kao temeljna odrednica svake pravne države”.

Sukladno tekstu Ustava koji ne pominje riječ diskriminacija, naravno nema ni definicije diskriminacije postojeće

3 Članak 1. OPĆA ZABRANA DISKRIMINACIJE

1. Uživanje svih prava određenih zakonom osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili drugi status.

2. Nitko ne smije biti diskriminiran od strane javnih tijela na bilo kojoj osnovi kako je navedeno u stavku 1.

4 “Sve su osobe jednake pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na jednaku zaštitu zakona. U tome treba da zakon zabrani svaku diskriminaciju i da zajamči svim osobama jednaku i djelotvornu zaštitu protiv diskriminacije na temelju bilo kojeg razloga kao što su rasa, boja kože, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovina, rođenje ili koja god druga okolnost.”

nr. 12 të Konventës³ ose Pakti ndërkombëtar për liritë qytetare dhe politike (neni 26)⁴.

Në praktikë, në vendimet e Gjyqit Kushtetues të Kroacisë kjo dispozitë kushtetuese interpretohet në mënyrë mjaft restriktive kryesisht në raport me paragrafin 2 të këtij kapitulli të Kushtetutës, më së shpeshti me përkufizimin që “barazia e garantuar e të gjithëve para ligjit do të thotë që qytetarët janë të barabartë në të drejtat dhe detyrimet që ua përcakton ligji, me çka realizohet

ngjyra, gjuha, përkatësia fetare, bindjet politike, prejardhja nacionale apo shoqërore, përkatësia e pakicave kombëtare, pasuria, lindja ose ndonjë rrethanë tjetër.”

3 Artikulli 1. NDALIMI I PËRGJITHËSHEM I DISKRIMINIMIT

1. Shfrytëzimi i të gjitha të drejtave të përcaktuara me ligj do të garantohen pa kurrfarë diskriminimi, siç është, gjinia, raca, ngjyra, gjuha, religjioni, bindjet politike dhe të tjera, prejardhja nacionale dhe shoqërore, përkatësia e pakicave kombëtare, pasuria, lindja ose ndonjë status tjetër.

2. Askush s'guxon të jetë i diskriminuar nga ana e organeve publike në çfarëdo baze siç është e cekur në paragrafin 1.

4 “Të gjithë janë të barabartë para ligjit dhe kanë të drejtë që pa kurrfarë diskriminimi të mbrohen nga ligji. Duhet që ligji të ndalojë çdo lloj të diskriminimit dhe të garantojë të gjithë individëve mbrojtje të barabartë kundër diskriminimit në baza të ndryshme siç janë, raca, ngjyra, gjinia, gjuha, religjioni, bindjet politike dhe të tjera, prejardhja nacionale dhe sociale, pasuria, lindja apo ndonjë rrethanë tjetër.”

the Protocol No. 12 of that Convention³ and International Covenant on Civil and Political Rights (Article 26)⁴.

In practice the Constitutional Court interprets this constitutional provision very restrictively and mostly solely in relation to paragraph 2 of this article of the Constitution and mostly with the argument that “pledged equality of everyone before the law means that every citizen has equal rights and obligations prescribed by the law whereby the rule of law is realized as the fundamental characteristic of each legalistic state”.

without discrimination on any ground such as sex, race, color, language, religion, political and other opinion, national or social origin, association with national minority, property, birth or other status.”

3 Article 1, General Prohibition of Discrimination 1) The enjoyment of any right set forth by law shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status. 2) No one shall be discriminated against by any public authority on any ground such as those mentioned in paragraph 1.

4 All persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law. In this respect, the law shall prohibit any discrimination and guarantee to all persons equal and effective protection against discrimination on any ground such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status.

u Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena⁵ ili Konvenciji o ukidanju svih oblika rase diskriminacije⁶ Obje navedene Konvencije su antidiskriminacijske, donesene da osnaže odredbe Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i imaju definicije koje pokrivaju i direktnu i indirektnu diskriminaciju.

Kako Ustav nema definiciju diskriminacije, u Hrvatskoj se smatralo da su potrebna i dodatna zakonska jamstva vezano za ravnopravnost spolova, pa je u Zakonu o ravnopravnosti spolova dana definicija diskriminacije, direktne i

sundimi i të drejtës si vlera themelore e çdo shteti juridik.

Në harmoni me tekstin e Kushtetutës i cili nuk përmendë fjalën diskriminim, natyrisht nuk ekziston as definicioni i diskriminimit që gjendet në Konventën për heqjen e të gjitha formave të diskriminimit të grave⁵ ose në Konventën për heqjen e të gjitha formave të diskriminimit racor⁶. Të dyja Konventat e përmendura janë kundër diskriminimit, të prura me qëllim të forcimit të dispozitave të Paktit ndërkombëtar për të drejtat qytetare dhe politike dhe përmbajnë definicionet që mbulojnë diskriminimin direkt dhe indirekt.

Meqenëse Kushtetuta nuk përmban

5 Prema odredbi članka 1 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena izraz "diskriminacija žena" označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje po spolu, kojem je posljedica ili svrha da ženama ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili obavljanje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena.

6 Prema odredbi članka 1 Konvencije o ukidanju svih oblika rase diskriminacije izraz "rasna diskriminacija" odnosi se na svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koje se zasniva na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu i koje imaju za svrhu ili za rezultat da unište ili da ugroze priznavanje, uživanje ili vršenje, pod jednakim uvjetima, prava čovjeka i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom polju ili na svakom drugom polju javnog života.

5 Sipas dispozitës së kapitullit 1 të Konventës për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të gruas, shprehja "diskriminimi i gruas" tregon çdo dallim, përjashtim apo kufizim në bazë të gjinisë, pasojë e së cilës është që grave tu rezikohet apo mos tu mundësohet realizimi dhe ushtrimi i të drejtave themelore njerëzore, në rrafshin politik, ekonomik, shoqëror, kulturor, qytetar apo të tjerë, pa marrë parasysh gjendjen bashkëshortore, në bazë të barazisë gjinore.

6 Sipas dispozitës së kapitullit 1 të Konventës për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit racor, shprehja "diskriminimi racor" përfshinë çdo dallim, përjashtim, kufizim apo dhënie përparësi që bazohet në racë, ngjyrë, në të parët, prejardhjen nacionale dhe etnike, që kanë për qëllim apo si rezultat të rezikojnë pranimin, shfrytëzimin apo kryerjen në kushte të barabarta, të drejtave dhe lirive themelore të njeriut në sferën politike, ekonomike, sociale dhe kulturore apo në çdo fushë tjetër të jetës publike.

In compliance with the text of the Constitution they do not mention the word discrimination and, of course, there is no definition of discrimination in the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women⁵ or the Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination⁶. Both conventions are anti-discriminatory and they were adopted so as to reinforce the provisions of International Covenant on Civil and Political Rights and they have the definitions that cover both direct and indirect discrimination.

Since the Constitution does not have the definition of discrimination, in Croatia we deemed some additional legislative guarantees related to gender equality

5 For the purposes of the present Convention, the term "discrimination against women" shall mean any distinction, exclusion or restriction made on the basis of sex which has the effect or purpose of impairing or nullifying the recognition, enjoyment or exercise by women, irrespective of their marital status, on a basis of equality of men and women, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field.

6 In this Convention, the term "racial discrimination" shall mean any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, colour, descent, or national or ethnic origin which has the purpose or effect of nullifying or impairing the recognition, enjoyment or exercise, on an equal footing, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural or any other field of public life.

indirektne.⁷

Isto tako, u Ustavu nema odredbe koja bi bila adekvatna Protokolu br. 12. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda koja bi izrijeком navela da načelo nediskriminacije ne sprječava države stranke da poduzmu mjere za promicanje potpune i učinkovite jednakosti, pod uvjetom da postoji objektivno i

7 Članak 6.

(1) Diskriminacija na temelju spola (u daljnjem tekstu: diskriminacija) predstavlja svako normativno ili stvarno, izravno ili neizravno razlikovanje, isključivanje ili ograničenje temeljeno na spolu kojim se otežava ili negira ravnopravno priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava muškaraca i žena u političkom, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom i svakom drugom području života.

(2) Zabranjuje se diskriminacija na temelju bračnog ili obiteljskog statusa i spolne orijentacije.

(3) Poticanje druge osobe na diskriminaciju smatra se diskriminacijom u smislu ovoga Zakona.

Članak 7.

(1) Izravna diskriminacija postoji ako se prema osobi postupa ili bi se moglo postupiti nepovoljnije u jednakim ili sličnim okolnostima u odnosu na osobu suprotnoga spola.

(2) Neizravna diskriminacija postoji kada neutralna pravna norma, kriteriji ili praksa u jednakim ili sličnim okolnostima stavljaju osobe jednoga spola u nepovoljniji položaj u odnosu na osobu suprotnog spola.

(3) Diskriminacijom se ne smatraju pravne norme, kriteriji ili praksa koji su nužni, odnosno mogu biti opravdani objektivnim činjenicama koje su neovisne o spolu.

definicionin e diskriminimit, në Kroaci është konsideruar se janë të nevojshme edhe garanci të tjera ligjore lidhur me barazinë gjinore, kështu që në ligjin mbi barazinë gjinore është futur definicioni i diskriminimit, direkt dhe indirekt.⁷

Gjithashtu, në Kushtetutë mungon dispozita e cila do të ishte adekuate me Protokollin nr. 12 të Konventës për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut e cila shprehimisht pë-

7 Kapitulli 6.

(1) Diskriminimi në bazë të gjinisë (në tekstin e mëtejshëm: diskriminimi) paraqet çdo dallim normativ apo real direkt apo indirekt, përjashtim apo kufizim të bazuar në gjini me të cilin vështirësohet apo mohohet realizimi, shfrytëzimi dhe pranimi i të gjitha të drejtave njerëzore të meshkujve dhe grave në sferën politike, arsimore, ekonomike, sociale, kulturore, qytetare apo në çdo fushë tjetër të jetës.

(2) Ndalohet diskriminimi në baza të statusit bashkëshortor, familjar si dhe orientimit seksual.

(3) Nxjitja e personit tjetër në diskriminim, konsiderohet si diskriminim në kuptim të këtij ligji.

Kapitulli 7.

(1) Diskriminimi direkt ekziston nëse ndaj personit veprohet apo mund të veprohet keq në kushte të barabarta apo rrethana të ngjashme në krahasim me personin e gjinisë së kundërt.

(2) Diskriminimi indirekt ekziston kur norma juridike neutrale, kriteret apo praktika në rrethana të barabarta apo të ngjashme, ven personat e një gjinie në pozitë të pabarabartë në krahasim me personat e gjinisë tjetër.

(3) Me diskriminim nuk parashihen normat juridike, kriteret apo praktika që janë të domosdoshme, gjegjësisht që mund të arsyetohen me fakte objektive të pavarura nga gjinia.

necessary and that is why the Gender Equality Act gives the definitions of discrimination, both direct and indirect⁷.

In the same spirit, the Constitution does not have provisions that could match Protocol 12 of the Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms that would ex-

7 Gender Equality Act of the Republic of Croatia

Article 6

1) Discrimination on the basis of gender (hereinafter: discrimination) shall mean any normative or real, direct or indirect differential treatment, exclusion or limitation based on one's gender which renders more difficult or denies equal recognition, enjoyment or exercise of human rights of men and women in political, educational, economic, social, cultural, civil and any other sphere of life.

2) Any discrimination on the basis of one's marital or family status and sexual orientation shall be forbidden.

3) Any incitement of another person to discrimination shall be considered an act of discrimination under this Act.

Article 7

1) Direct discrimination exists if a person is treated or could be treated unfavourably under the same or similar circumstances in comparison to a person of the different gender.

2) Indirect discrimination exists when a neutral legal norm, criterion or practise applied under the same or similar circumstances puts persons of one sex in an unfavourable position in comparison to persons of the other gender.

3) Legal norms, criteria or practices that are necessary or can be justified by objective facts that are gender neutral shall not be considered acts of discrimination.

razumno opravdanje za te mjere, čime je propušteno da se pozitivna diskriminacija uvrsti u Ustav kao legitimna pravna kategorija za uspostavljanje jednakosti uz, naravno, objektivno i razumno opravdanje takve diskriminacije.

Isto tako u Ustavu nije izrijekom navedeno, kao npr. u njemačkom ustavu, da su muškarci i žene jednaki a da država podržava učinkovitu realizaciju jednakosti muškaraca i žena i djeluje na eliminiranje sadašnjih razlika.⁸

Ustav ima preambulu koja je važna za interpretaciju Ustava i izložena je kritici, naročito zbog popisa nacionalnih manjina.

Očito je da je jezik Ustava rodno neutralan. Zanimljivo je i, što se tiče jezika Ustava, da u najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske spada i "poštivanje prava čovjeka" (koji se prevodi na engleski kao "respect for human rights") ali, Glava III. Ustava nosi naziv: **Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda.**

Inače, prvom izmjenom Ustava među najveće vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske unesena je i ravnopravnost spolova a drugom

⁸ Men and women are equal. The state supports the effective realization of equality of women and men and works towards abolishing present disadvantages.

racakton se parimi jo diskriminues nuk pengon shtetet anëtare që të marrin masa për nxitjen e barazisë së plotë me kusht që të ekzistojë arsyetimi i kuptueshëm dhe objektiv për këto masa. Me këtë nuk u arrit që diskriminimi pozitiv të futet në Kushtetutë si kategori juridike legjitime për vendosjen e barazisë, me arsyetimin e kuptueshëm dhe objektiv të diskriminimit të tillë.

Gjithashtu në Kushtetutë nuk është shprehimisht e përcaktuar, si p. sh. në Kushtetutën e Gjermanisë, që meshkujt dhe gratë janë të barabartë e që shteti përkrahë realizimin e barazisë gjinore dhe vepron në eliminimin e dallimeve ekzistuese⁸.

Kushtetuta ka preambulën që është e rëndësishme për interpretimin e Kushtetutës dhe është në tërësi kritikës, sidomos për shkak të regjistrimit të pakicave kombëtare.

S'ka dyshim se gjuha në Kushtetutë është neutrale nga aspekti gjinor. Është interesante se, sa i përket gjuhës së Kushtetutës, në vlerat më të mëdha të rendit kushtetues të Republikës së Kroacisë, hynë edhe „respektimi i të drejtave të njeriut” (që në anglisht përkthehet si

⁸ Men and women are equal. The state supports the effective realization of equality of women and men and works towards abolishing present disadvantages.

explicitly stipulate that the principle of non-discrimination. This does not prevent signatory countries to undertake measures for ensuring full and effective equality provided that these measures can be objectively and reasonably justified. We missed the opportunity to put positive discrimination into the Constitution as a legitimate legal category for establishing equality.

In the same manner, the Constitution did not explicitly stipulate that men and women are equal and that the state supports effective realization of equality of men and women and that it will strive to eliminate present differences, something that was stipulated in the German constitution for example⁸.

The Constitution has the preamble that is important for interpretation of the Constitution and it has been subject to criticism, especially because of the provisions pertaining to national minorities.

The language of the Constitution is apparently gender-sensitive. It is interesting that, regarding the language, too, the paramount value of the constitutional system in the Republic of Croatia is the

⁸ Men and women are equal. The state supports the effective realization of equality of women and men and works towards abolishing present disadvantages.

izmjenom je, do tada načelna i deklarativna odredba o ravnopravnosti spolova postala, zajedno sa drugim vrednotama **"temelj za tumačenje Ustava."**⁹

Što se tiče zabranjenih temelja diskriminacije oni su navedeni u Ustavu i razlikuju se od temelja navedenih u Ustavima zemalja jugoistočne Europe, Turske i Mađarske, iako ima mnogo sličnosti.

Naime, u projektu SEELINE (South-Eastern European Women's Legal Initiative) mreže ženskih organizacija iz Hrvatske, Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Makedonije, Moldove, Mađarske, Rumunjske, Turske i Jugoslavije (analizirani su i ustavi Srbije i Crne Gore) 2002. godine, u kojima sam sudjelovala kao koordinatorica projekta, analizirali smo ustave tih zemalja polazeći od ideje da zakonske norme, kao i ustavne, mogu biti prepreka ostvarenju ravnopravnosti spolova.

Utvdili smo da neke zemlje, kao Re-

"respect for human rights"), por Kapitulli III i Kushtetutës mban emrin: Mbrotja e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut.

Përndryshe, me ndryshimin e parë të Kushtetutës, ndër vlerat më të mëdha të rendit kushtetues të Republikës së Kroacisë është futur edhe barazia gjinore kurse me ndryshimin e dytë, dispozita parimore dhe deklarative për barazinë gjinore, bashkë me vlera tjera, bëhet "bazë për interpretimin e Kushtetutës".

Sa i përket bazave të ndaluara të diskriminimit, ato përmenden në Kushtetutë dhe ndryshojnë nga bazat e përmendura në Kushtetutat e Evropës juglindore, Turqisë dhe Hungarisë, edhe pse kanë shumë ngjashmëri.

Ndërkaq, në projektin SEELINE (South-Eastern European Women's Legal Initiative) të rrjetit të organizatave të grave nga Kroacia, Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Bullgaria, Maqedonia, Moldavia, Hungaria, Rumania, Turqia dhe Jugosllavia (janë analizuar dhe Kushtetutat e Serbisë dhe Malit të Zi) në vitin 2002, në të cilin kam marrë pjesë edhe unë si

respect for human rights but the Section III of the Constitution has the title: Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Nonetheless, by the first amendment of the Constitution gender equality has been added to the paramount values of the constitutional order of the Republic of Croatia, with the second amendment the provision on gender equality that was formerly stipulated in principle and declaratively joined other values in the "ground for interpretation of the Constitution".

Regarding the prohibited grounds of interpretation they have been quoted in the Constitution and they differ from the grounds that are stipulated in the constitutions of the South-Eastern Europe, Turkey and Hungary although there are many similarities.

Namely, the SEELINE project (South-East European Women's Legal Initiative) the network of women's organizations from Croatia, Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Macedonia, Moldova, Hungary, Romania, Turkey and Yugosla-

9 Članak 3. „Sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mir, pravda, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav najviše su vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava.“

9 Kapitulli 3. "Liria, barazia, barazia nacionale dhe barazia gjinore, paqja, drejtësia sociale, respektimi i të drejtave të njeriut, paprekshmëria e pronës, ruajtja e natyrës dhe mjedisit, sundimi i të drejtës dhe sistemi demokratik shumë partiak, janë vlerat më të larta të rendit kushtetues të Republikës së Kroacisë dhe bazë për interpretimin e Kushtetutës."

9 Freedom, equal rights, national equality, peace, social justice, respect for human rights, inviolability of ownership, conservation of nature and the human environment, the rule of law and a democratic multiparty system are the highest values of the constitutional order of the Republic of Croatia.

publika Crna Gora, uopće nisu navele zabranjene temelje diskriminacije nego je to riješeno slijedećom ustavnom odredbom: "Gradjani su slobodni i jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo. Svi su pred zakonom jednaki."

Sve ostale zemlje (koje su navele te temelje), navode slijedeće temelje: spol, rasu, politička, religijska ili filozofska uvjerenja (terminologija se razlikuje).

Ali, **nijedan** ustav tih zemalja ne navodi kao zabranjeni temelj: seksualnu orijentaciju, dob ili invalidnost, što smatram priopćem.

Ostali mogući temelji razlikuju se od zemlje do zemlje, pa tako, na primjer neke zemlje nemaju jezik kao zabranjeni temelj diskriminacije (Bugarska i Makedonija) a neke imaju obrazovanje itd.

Međutim, pored navedenih temelja obično se navodi da diskriminacija nije dopuštena ni zbog **drugih osobina**. Koje su to osobine prepušta se, u slučaju diskriminacije, sudskoj interpretaciji.

Osobno se zalažem da se zabranjeni temelji diskriminacije navedu vrlo široko, uključujući i dob, invalidnost, seksualnu orijentaciju te obiteljski i bračni status.

Ovo je iznimno važno jer je moguće brzo reagirati, ne čekajući odluku suda. Kao primjer navodim svoje priopćenje za javnost u proljeće ove godine u kojem sam navela da iz medijskih napisa

koordinatore e projektit, kemi analizuar Kushtetutat e këtyre vendeve duke u nisur nga ideja se normat ligjore, si dhe ato kushtetuese, mund të bëhen pengesa për realizimin e barazisë gjinore.

Kemi konstatuar se disa shtete, si Republika e Malit të Zi, nuk përmendin aspak bazat e ndaluara të diskriminimit, por kjo është e rregulluar me dispozitën kushtetuese si vijon: "Qytetarët janë të lirë dhe të barabartë, pa marrë parasysh çfarëdo veçorie apo vetie personale. Të gjithë janë të barabartë para ligjit."

Të gjitha shtetet tjera (të cilët kanë cekë këto baza), theksojnë këto baza: gjininë, racën, bindjet politike, fetare apo filozofike (terminologjia ndryshon).

Por, asnjë Kushtetutë e këtyre shteteve nuk përmend si bazë të ndaluar: orientimin seksual, moshën apo invaliditetin, që e konsideroj si lëshim të madh.

Bazat tjera të mundshme ndryshojnë nga shteti në shtet, kështu p.sh. disa shtete nuk e kanë gjuhën si bazë të ndaluar të diskriminimit (Bullgaria dhe Maqedonia) e disa kanë arsimin etj.

Mirëpo, krahas bazave të përmendura, zakonisht thuhet se diskriminimi nuk është i lejuar as për veçori të tjera. Se cilat janë këto veçori, në rast të diskriminimit, i lihet interpretimit gjyqësor.

Personalisht angazhohem që bazat e ndaluara të diskriminimit të përmenden

via (the constitutions of Serbia and of Montenegro were analyzed) from 2002 in which I participated as a coordinator of the project in which we analyzed the constitutions of those countries starting from the idea that legislative norms, like constitutional ones, can be impediment to exercising gender equality.

We found that some countries, like Republic of Montenegro, did not stipulate the prohibited grounds but it was done in the following constitutional norm: "Citizens are free and equal, regardless of any specific trait or personal status. Everyone is equal before the law."

All other countries (that have already stipulated those grounds) quote the following grounds: sex, race, political, religious or philosophical conviction (the terminology varies).

However, none of these constitutions stipulated the prohibited grounds: sexual orientation, age or disability, which I think is a flaw.

Other possible grounds differ from country to country so that, for example, some of the countries do not have language for prohibited ground of discrimination (Bulgaria and Macedonia), and some have education etc.

However, in addition to the stipulated grounds they usually stipulate that the discrimination is prohibited on the grou-

proizlazi da je urednik redakcije religijske kulture HTV procijenio kako u toj redakciji ne može raditi žena koja se upravo razvodi od supruga, pa je nakon četiri godine prestala raditi za tu redakciju, što je diskriminacija na temelju bračnog statusa.

Prema izričitoj odredbi članka 6. stavka 4. Zakona o ravnopravnosti spolova zabranjena je diskriminacija na temelju bračnog ili obiteljskog statusa, a prema odredbi čl. 13. stavka 1. istog zakona zabranjena je diskriminacija na području zapošljavanja i rada u javnom i privatnom sektoru.

Kako se ta žena obratila pravobraniteljici pritužbom, kao i zbog pritiska medija, vraćena je na posao (nije se radilo o radnom odnosu) vrlo brzo, jer je javnosti bilo potpuno jasno da je prema Zakonu o ravnopravnosti spolova to zabranjeno temelj diskriminacije. Nije bilo potrebno čekati interpretaciju suda.

Isto tako, očito je da se ustavne odredbe vezane za reproduktivna prava gotovo ne postoje. Izuzetak su bili ustavi Srbije i Makedonije u kojima se izričito govorilo da je ljudsko pravo slobodno odlučiti o planiranju obitelji odnosno rađanju djece. Mislim da su takve odredbe vrlo važne, jer svako formalno ustavno priznavanje nekog pravo bitno mijenja i političku klimu vezanu za takva prava, a

gjerësisht, duke përfshirë këtu edhe moshën, invaliditetin, orientimin seksual si dhe statusin familjar dhe bashkëshortor.

Kjo është shumë me rëndësi sepse është e mundur të reagohet shpejt, duke mos pritur vendimin e gjyqit. Si shembull po përmendi kumtesën time për opinion në pranverë të këtij viti në të cilën kam thënë se nga shkrimet e mediave del që redaktori i kulturës religjioze të Televizionit kroat, ka vërejt se në këtë redaksi nuk mund të punojë gruaja e cila ndahet nga burri, dhe pas katër viteve pushon së punuari në këtë redaksi, çka është diskriminim në bazë të statusit bashkëshortor.

Sipas dispozitës së nenit 6. alineja 4. të ligjit mbi barazinë gjinore është i ndaluar diskriminimi në bazë të statusit familjar dhe bashkëshortor, kurse sipas dispozitës së nenit 13. alineja 1. të të njëjtit ligj, ndalohet diskriminimi në sferën e punësimit dhe punës në sektorin privat dhe publik.

Meqenëse ajo grua është paraqitur te avokatja mbrojtëse me padi, si dhe për shkak të presionit të mediave, kthehet në punë shumë shpejt (s'kishte të bëjë me marrëdhënie pune), sepse opinionin tashmë e kishte të qartë që sipas ligjit mbi barazinë gjinore, kjo është bazë e ndaluar e diskriminimit. Nuk ishte e nevojshme të pritej interpretimi i gjyqit.

nds of some other traits. What are the traits thereof is left to the interpretation of courts, as in case of discrimination.

I personally fight for having the prohibited grounds for discrimination defined to cover very broad scope including age, disability, sexual orientation and family and marital status.

This is extremely important since it enables us to react swiftly without waiting for court ruling. To illustrate that, I want to mention my press release that was issued in the spring 2006 in which I said that judging from the media headlines it can be concluded that the editor of the program on religious culture on the HTV decided that a woman who was just divorcing her husband could not work in that newsroom since she was at that time divorcing her husband and she was dismissed from the newsroom after four years of service, which was an example of discrimination on the grounds of marital status.

Pursuant to the explicit provision of Article 6, paragraph 4 of the Law on Prohibition of Discrimination the discrimination on the grounds of marital or family status is prohibited and Article 13, paragraph 1 of the same law prohibits discrimination in relation to employment and work in public and private sectors.

The woman concerned addressed the office of the Ombudsman with the

osim toga takvo pravo možete štiti i pred Ustavnim sudom, koji štiti samo ustavom priznata prava.

To se isto odnosi i na prava manjina, jer su žene često dvostruko diskriminirane, kao žene i kao pripadnice manjina. Sva prava koja se priznaju manjinama direktno utječu i na bolji status žena u društvu.

Isto tako, važno je proširiti i listu ustavnih prava i to na slobodu od ropstva, pravo na pravni subjektivitet i ime.

Posebno je važna ustavno određena nadležnost Ustavnog suda jer je bitno biti u mogućnosti zaštititi ustavna prava pred Ustavnim sudom, što nije slučaj u svim zemljama (u Hrvatskoj jeste), pa u nekima ne postoji mogućnost podnošenja individualnih tužbi.

Isto tako, zalažem se da institucija ombudsmana, pa i onih specijaliziranih, kao što je ombudsman za djecu ili ravnopravnost spolova bude ustavno regulirana.

U Hrvatskoj je samo pučki pravobranitelj ustavom predviđena institucija, dok su institucije pravobranitelja za djecu i pravobranitelj/ica za ravnopravnost spolova regulirane zakonom.

Konačno, vrlo je važno pitanje ustavnog statusa ratificiranih međunarodnih ugovora i njihove direktne primjene. U većini zemalja ti ugovori imaju pravnu snagu iznad zakona, ali u Republici

Poashtu, shihet qartë se dispozitat kushtetuese lidhur me të drejtat reproduktuese pothuajse nuk ekzistojnë. Përjashtime bënin Kushtetutat e Serbisë dhe Maqedonisë në të cilat shprehimisht flitet se është e drejtë e njeriut të vendos lirisht për planifikimin e familjes dhe lindjen e fëmijëve. Mendoj se këto dispozita janë shumë të rëndësishme, sepse çdo pranim formal kushtetues i ndonjë të drejte, ndikon qenësish në ndryshimin e klimës politike që është e lidhur me këto të drejta, e përveç kësaj, një të drejtë të tillë mund ta mbron edhe para Gjyqit Kushtetues, i cili mbron vetëm të drejtat e garantuara me kushtetutë.

Kjo gjithashtu ka të bëjë edhe me të drejtat e pakicave, ku gratë janë dyfish të diskriminuara, si gra dhe si pjesëtare të pakicave. Të gjitha të drejtat që u garantohen pakicave, ndikojnë direkt edhe në përmirësimin e statusit të gruas në shoqëri.

Gjithashtu është me rëndësi të zgjerohet lista e të drejtave kushtetuese, dhe atë, në lirinë nga robëria, në të drejtën për subjektivitet juridik dhe për emër.

Posaçërisht është me rëndësi kompetenca e përcaktuar me kushtetutë e Gjyqit kushtetues sepse është me rëndësi të jesh në gjendje të mbrosh të drejtat kushtetuese para Gjyqit kushtetues, çka nuk është rast në të gjitha shtetet (në

request and media made pressure so that the woman went back to work (although it was not a classical employment) very quickly because it was very clear to the public that the Gender Equality Act prohibits that ground for discrimination. We did not have to wait for the interpretation of the court.

All the same, it is obvious that the constitutional provisions related to reproductive rights almost do not exist. The exception to that were the constitutions of Serbia and of Macedonia which explicitly stipulated that it is human right to decide about planning your family and bearing children. I think that such provisions are very important since every formal constitutional recognition of any right significantly changes political climate relevant for that right and you are then entitled to seek protection before the constitutional court which protects the rights granted by constitution.

This also refers to the rights of minorities since women are often subject to double discrimination, both as women and as persons belonging to minorities. All rights that are recognized for minorities directly contribute to the better position of women in society.

In the same manner, it is important to extend the list of constitutional rights by adding the freedom from slavery, right to

Hrvatskoj Ustavni sud nije nadležan za ocjenu suglasnosti takvih ugovora s ustavom, što, također, može pojaviti kao problem, u slučaju kolizije sa nacionalnim zakonodavstvom.

Kroaci po), kështu që në disa shtete nuk ekziston mundësia e paraqitjes së padive individuale.

Gjithashtu, angazhohem që institucioni i ombudsmanit por edhe ata të specializuarit, siç është ombudsmani për fëmijë apo ai i barazisë gjinore, të jenë të rregulluar me kushtetutë.

Në Kroaci, vetëm avokati i popullit është institucion i paraparë me kushtetutë, ndërkaq, institucioni i avokatit për fëmijë dhe avokatja për barazi gjinore janë të rregulluara me ligj.

Si përfundim, është shumë me rëndësi çështja e statusit kushtetues të marrëveshjeve të ratifikuara ndërkombëtare dhe aplikimit direkt të tyre. Në shumicën e shteteve këto marrëveshje kanë fuqinë juridike mbi ligjin, por në Republikën e Kroacisë Gjykata kushtetuese nuk është kompetente për vlerësimin e pajtueshmërisë së këtyre marrëveshjeve me kushtetutën, me ç'rast mund të paraqitet si problem, në rast të kolizionit me legjislacionin nacional.

legal subjectivity and the name.

It is particularly important to have the competence of the constitutional court stipulated by the constitution as it is necessary to protect constitutional rights before the constitutional court which is not the case in all countries (in Croatia it is), so that in some systems it is allowed to file individual complaints.

I also strive to have the constitution regulate the institution of ombudsman together with the specialized ones such as the ombudsman for children or the one for gender equality.

In Croatia it is only that the institution of people's ombudsman is regulated by the constitution, whereas the institutions of the ombudsman for children and ombudsman for gender equality are regulated by law.

Finally, it is important that the constitution stipulates the status of ratified international agreements and their direct enforcement. In majority of countries these agreements have the legal force that is beyond national law but in the Republic of Croatia, the Constitutional Court is not competent to appraise whether such agreements are in compliance with the Constitution. That might as it is come up as a problem in case they are in collision with national legislation.

Samra Filipović Hadžabić,
direktorica Agencije za ravnopravnost
spolova Bosne i Hercegovine

Samra Filipović Haxhiabdiq,
drejtoreshë e Agjencisë për barazinë
gjinore të Bosnjë dhe Hercegovinës

Samra Filipović Hadžabić,
director of the Gender Equality Agency
of Bosnia and Herzegovina

USTAV I RAVNOPRAVNOST SPOLOVA U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Ustavne i zakonske odredbe

Nastojanja međunarodne zajednice da zaustavi rat u Bosni i Hercegovini rezultirale su zaključivanjem Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (21.11.1995. g. u Daytonu) koji je potpisan 14.12.1995. godine u Parizu.

Pored zaustavljanja rata ovaj mirovni sporazum također uređuje odnose u državi Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina nastavlja da postoji kao nezavisna država. Teritorij Bosne i Hercegovine sastoji se od dva entiteta, i to Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Naknadnom odlukom predviđene arbitražne komisije ustanovljava se posebna administrativna jedinica Brčko Dostrikt Bosne i Hercegovine. Ovim sporazumom također se regulišu nadležnosti centralne vlasti i vlasti entiteta. Glavni grad ostaje Sarajevo a službeni jezici su bosanski, hrvatski i srpski.

KUSHTETUTA DHE BARAZIA GJINORE NË BOSNJE DHE HERCEGOVINË

1. Dispozitat ligjore dhe kushtetuese

Përpjekjet e bashkësisë ndërkombëtare për të ndaluar luftën në Bosnjë dhe Hercegovinë rezultuan me përmbylljen e Marrëveshjes së përgjithshme për paqe në Bosnjë dhe Hercegovinë (21.11.1995 në Dejton) e cila është nënshkruar me datën 14.12.1995 në Paris.

Krahas ndalimit të luftës kjo marrëveshje e paqes rregullon edhe marrëdhëniet në shtetin e Bosnjës e Hercegovinës.

Bosnja dhe Hercegovina vazhdon të ekzistoj si shtet i pavarur. Territori i saj përbëhet nga dy entitete: Federata e Bosnjë Hercegovinës dhe Republika Serbe. Me vendim të mëvonshëm të komisionit arbitrar themelohet njësi e veçantë administrative – distrikti i Brçkos. Me këtë marrëveshje rregullohen edhe kompetencat e pushtetit qendror dhe pushtetit të entiteteve. Sarajeva mbetet kryeqytet ndërsa gjuhë zyrtare u shpallën

THE CONSTITUTION AND GENDER EQUALITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

1. Constitutional and statutory provisions

The effort of international community to stop the war in Bosnia and Herzegovina resulted in conclusion of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (21.11. 1995 in Dayton) signed on 14. 12. 1995 in Paris.

Apart from putting an end to the war, this peace agreement regulates the relations in Bosnia and Herzegovina state.

Bosnia and Herzegovina continues its existence as an independent state. There are two entities in the territory of Bosnia and Herzegovina: Federation Bosnia and Herzegovina and Republic Srpska. The commission for arbitration made an additional decision to establish a separate administration entity – District Brcko of Bosnia and Herzegovina. This agreement also regulates the competencies of the central authority and authorities in the entities. Sarajevo remained

Važno je napomenuti da u Bosni i Hercegovini imamo 13 ustava jedan statut. Ustav Bosne i Hercegovine kao Aneks IV Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Statut Brčko Distrikta i 10 ustava kantona u Federaciji Bosni i Hercegovini.

Ustavne odredbe BiH, entiteta i kantona uključuju osnovne odredbe za osiguranje ljudskih prava i temeljnih sloboda, osiguranje tih prava i zaštitu ličnih sloboda, ljudskog integriteta, dostojanstva i drugih prava i sloboda u oblasti ljudskih prava.

U Ustavu Bosne i Hercegovine u članu II, koji je u cjelosti posvećen ljudskim pravima, u tački 4. navedena je odredba o zabrani diskriminacije u pogledu priznavanja, uživanja i zaštite ljudskih prava.

“Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu i ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojim osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina,

boshnjakishtja, kroatishtja, dhe serbishtja.

Është me rëndësi të theksohet se në Bosnje e Hercegovinë kemi 13 kushtetuta dhe një statut. Kushtetuta e BeH si Aneks i Marrëveshjes së IV të përgjithshme për paqe në BeH, Kushtetuta e Federatës së Bosnje Hercegovinës, Kushtetuta e republikës Serbe, Statuti i Distriktit të Brçkos dhe 10 kushtetuta të kantoneve në Federatën të Bosnje Hercegovinës.

Dispozitat kushtetuese të BeH, të entiteteve dhe kantoneve përfshijnë dispozitat themelore për garantimin e të drejtave dhe lirive elementare njerëzore, sigurimin e këtyre të drejtave, dhe mbrojtjen e lirive personale, integritetit e dinjitetit njerëzor si dhe të drejtave e lirive tjera njerëzore.

Në Kushtetutën e Bosnje e Hercegovinës në nenin 2, i cili në tërësi u dedikohet të drejtave njerëzore, në pikën 4 theksohet dispozita për ndalimin e diskriminimit në aspektin e njohjes, gëzimit dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut.

„Gëzimi i lirive dhe të drejtave të njeriut i përcaktuar me këtë nen apo me marrëveshjet ndërkombëtare të përmendura në Aneksin e kësaj Kushtetute, i garantohet të gjithë njerëzve në Bosnje Hercegovinë, pa diskriminim të asnjë natyre, siç është gjinia, raca, ngjyra, gjuha, feja, bindja politike, përkatësia nacionale, gjendja sociale, pronësore,

the capital city and the official languages are Bosnian, Croatian and Serbian.

It is important to mention that we have 13 constitutions and one statute in Bosnia and Herzegovina i.e. the Constitution of Bosnia and Herzegovina, actually the Annexe IV of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, the Constitution of Federation Bosnia and Herzegovina, the Constitution of Republic Srpska, the Statute of District Brcko and ten constitutions of cantons in Bosnia and Herzegovina.

Constitutional provisions of Bosnia and Herzegovina, entities and cantons encompass basic provisions for ensuring human rights and fundamental freedoms, ensuring these rights and protection of personal freedoms, human integrity, dignity and other rights and freedoms in the field of human rights.

Article II of the Constitution of Bosnia and Herzegovina which is entirely dedicated to human rights in paragraph 4 has the provision on prohibition of discrimination in relation to recognition, enjoyment and protection of human rights.

“The enjoyment of the rights and freedoms provided for in this Article or in the international agreements listed in Annex I to this Constitution shall be secured to all persons in Bosnia and Herzegovina without discrimination on any ground such

rođenje ili drugi status.”¹

U skladu sa ideologijom ljudskih prava priznanje, uživanje i zaštita ljudskih prava su univerzalni i pripadaju svima bez obzira na razlike. Ustav Bosne i Hercegovine potvrđuje jednakost žena i muškaraca kroz odredbu o zabrani diskriminacije, ali to čini i na direktan način putem međunarodnog instrumentarija za ljudska prava. U skladu sa članom II tačka 2. “Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.”² Ovi članovi trebaju se tumačiti u skladu sa tačkom 6. istog člana čija odredba propisuje “Bosna i Hercegovina, i svi sudovi, ustave, organi vlasti, te organi kojima posredno rukovode entiteti ili koji djeluje unutar entiteta podvrgnuti su, odnosno primjenjuju ljudska prava i osnovne slobode na koje je ukazano u stavu 2.”³ Ljudska prava i slobode iz Ustava BiH primjenjuju se u oba entiteta i oni imaju

përkatësia pakicës nacionale, etj.”¹

Sipas ideologjisë së drejtave të njeriut, njohja, gëzimi dhe mbrojtja e të drejtave të njeriut janë universale dhe iu takojnë të gjithëve, pa kurrfarë dallimi. Kushtetuta e Bosnje Hercegovinës përcakton barazinë e femrave dhe meshkujve përmes dispozitës për ndalimin e diskriminimit. Këtë e bën edhe përmes instrumentit ndërkombëtar për të drejtat e njeriut.

Në përputhje me nenin 2, pika 2, “Të drejtat dhe liritë e parapara me Konventën evropiane për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut, drejtpërsëdrejti zbatohen në Bosnje Hercegovinë. Këto akte kanë përparësi ndaj të gjitha ligjeve tjera”.² Këto nene duhet të interpretohen në pajtim me pikën 6 të të njëjtit nen, dispozita e të cilit thotë: “Bosnje Hercegovina dhe të gjitha gjyqet, institucionet, organet e pushtetit si dhe organet që udhëhiqen nga entitetet apo të cilët veprojnë brenda entiteteve, aplikojnë të drejtat dhe liritë themelore njerëzore që përmenden në pikën 2”.³

Të drejtat dhe liritë njerëzore nga

as sex, race, color, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status.”¹

In compliance with the human rights ideology the recognition, enjoyment and protection of human rights are universal and belong to everyone without difference. The Constitution of Bosnia and Herzegovina confirms equality of women and men in the provision on prohibition of discrimination, but it also does so directly by means of international instruments of human rights. Pursuant to Article II, paragraph 2: “The rights and freedoms stipulated in the European Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its protocols shall directly apply in Bosnia and Herzegovina. These acts have priority over all other laws.” These articles should be interpreted in compliance with paragraph 6 of the same article whose provision stipulates that “Bosnia and Herzegovina, and all courts, agencies, governmental organs, and instrumentalities operated by or within

1 Ustavi Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Kantona-Županija Federacije BiH sa amandmanima, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo 1997

2 Ibidem

3 ibidem

1 Kushtetutat e Bosnje Hercegovinës, të Federatës së Bosnje Hercegovinës, Republikës Serbe, të Kantoneve të Federatës së BH me amandamente, Ministria Federale e Drejtësisë, Sarajevë 1997

2 Ibidem

3 ibidem

1 The constitutions of Bosnia and Herzegovina, Federation Bosnia and Herzegovina, Republic Srpska, cantons of the Federation Bosnia and Herzegovina with amendments, Federal Ministry of Justice, Sarajevo 1997

2 Ibid

obavezu da osiguraju najveći mogući standard uživanja ljudskih prava.

U oviru Aneksa u kojem su određeni dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primijenjivati u Bosni i Hercegovini, navedena je Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene. U preambuli ove Konvencije se, između ostalog, poziva na Povelju Ujedinjenih naroda koja ponovo proglašava vjeru u osnovna prava čovjeka, dostojanstvo i vrijednost čovjekove ličnosti i u ravnopravnost muškaraca i žena, na univerzalnu deklaraciju koja potvrđuje nedopustivost diskriminacije i proglašava da su svi ljudi rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima, te da svakome pripadaju sve slobode i prava koje su tamo navedene, bez ikakvih razlika, uključujući i razliku u polu, na Međunarodne pakte (koji su također sastavni dio ustava) o pravima čovjeka koji imaju obavezu da osiguraju ravnopravnost muškaraca i žena u svim ekonomskim, društvenim, kulturnim, građanskim i političkim pravima, na rezolucije, deklaracije i preporuke koje su usvojili Ujedinjeni narodi i specijalizovane organizacije koje unapređuju ravnopravnost muškaraca i žena ida svestrani razvoj zemalja zhtijeva učešće žena i iskazuje uvjerenje da je potrebno izmijeniti tradicionalnu ulogu muškarca i žene u društvu u cilju

Kushtetuta e BeH aplikohen në të dy entitetet dhe ato kanë për detyrë të sigurojnë një standard sa më të lartë që të jetë i mundur për gëzimin e të drejtave të njeriut.

Në kuadër të Aneksit në të cilin janë përcaktuar marrëveshjet shtesë për të drejtat e njeriut të cilat do të aplikohen në Bosnjë e Hercegovinë, përmendet Konventa për eliminimin e çdo lloji diskriminimi ndaj grave. Preambula e kësaj Konvente në mes tjerash referohet në Kartën e Kombeve të bashkuara e cila përsëri proklamoi besimin në të drejtat themelore të njeriut, dinjitetin dhe vlerën e personalitetit njerëzor si dhe në barazinë e meshkujve dhe femrave. Në Deklaratën universale e cila konfirmon papranueshmërinë e diskriminimit dhe shpall që të gjithë njerëzit janë të lindur të lirë dhe të barabartë në dinjitet dhe të drejta dhe se çdokujt i përkasin të gjitha liritë dhe të drejtat që aty përmenden, pa asnjë ndryshim përfshirë dhe atë gjinor. Kjo Preambulë referohet edhe në Paktet Ndërkombëtare (gjithashtu pjesë përbërëse e kushtetutës) për të drejtat e njeriut të cilat kanë për detyrë të sigurojnë barazinë në mes meshkujve dhe femrave në të gjitha të drejtat ekonomike, kulturore, qytetare dhe politike; në rezoluta, deklarata dhe rekomandime të miratuara nga Kombet e Bashkuara dhe organizatat e

the Entities, shall apply and conform to the human rights and fundamental freedoms referred to in paragraph 2 above.³⁹. Human rights and freedoms stipulated in the Constitution of Bosnia and Herzegovina are applied in both entities and they have to ensure the highest possible standard of enjoyment of human rights.

Within the Annexe that stipulates additional agreements on human rights that will be applied in Bosnia and Herzegovina the constitution makes reference to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. The preamble of this Convention recalls, among other things, the UN Charter of Nations that reinstated the commitment to fundamental human rights, dignity and human values and to equality of men and women, to universal declaration that pledges inadmissibility of discrimination and declares that all people were born free and equal in dignity and rights listed there without distinction including the distinction in sex. It also recalls international covenants (that are integrated into the constitution) on human rights that have to ensure the equality of men and women in all economic, social, cultural, civil and political rights, to resolutions, declarations and recommendations adopted by the

³⁹ Ibid

ostvarenja potpune ravnopravnosti.

Aneks I Ustava BiH

Dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini.

1. Konvencija o kažnjavanju i sprječavanju zločina genocida (1948)
2. Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokoli I-II (1977)
3. Konvencija o statusu izbjeglica (1951) i Protokol (1966)
4. **Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957)**
5. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961)
6. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965)
7. **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Opcioni protokoli (1966 i 1989)**
8. **Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena/CEDAW (1979)**
9. **Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1987)**
10. Evropska konvencija o sprječavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (1987)
11. **Konvencija o pravima djeteta (1989)**

specializuarë të cilat promovojnë barazinë gjinore. Zhvillimi i gjithanshëm i vendeve kërkon inkuadrimin e grave dhe tregon bindjen se është e nevojshme të ndryshohet roli tradicional i burrave dhe grave në shoqëri me qëllim të arritjes së barazisë së përgjithshme.

Aneksi 1 i Kushtetutës të BeH

Marrëveshjet plotësuese për të drejtat e njeriut të cilët aplikohen në Bosnje e Hercegovinë:

1. Konventa për dënimin dhe parandalimin e gjenocidit (1948)
2. Konventat e Gjenevës (I-IV) për mbrojtjen e viktimave të luftës (1949) dhe Protokollet shtesë I-II (1977)
3. Konventa për statusin e refugjatëve (1951) dhe Protokolli (1966)
4. **Konventa për shtetësinë e grave të martuara (1957)**
5. Konventa për zvogëlimin e numrit të personave pa shtetësi (1961)
6. Konventa ndërkombëtare për eliminimin e çdo lloji diskriminimi racor (1965)
7. **Pakti ndërkombëtarë për të drejtat qytetare dhe politike (1966) dhe Protokolli i mundësisë (1966 dhe 1989)**
8. **Konventa për eliminimin e çdo lloji diskriminimi ndaj grave / CEDAW (1979)**

UN and specialized organizations that are promoting the equality between men and women. It also states that countries develop so comprehensively which calls for greater participation of women. It also emphasizes that it is necessary to change traditional role of men and women with a view to enabling their full equality."

Annexe I, Constitution Bosnia and Herzegovina

Additional agreements on human rights that are applied in Bosnia and Herzegovina.

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948);
2. Geneva Conventions I-IV on Protection of War Victims (1949) and Additional Protocols I-II (1977);
3. Convention on Refugees (1951) and Protocol (1966);
4. **Convention on the Nationality of Married Women (1957);**
5. Convention on Reducing the Number of Stateless Persons (1961);
6. International Convention on Eliminating of All Forms of Racial Discrimination (1965);
7. **International Covenant on Civil and Political Rights (1966) and optional**

12. Konvencija o zaštiti prava radnika-migranata i članova njihovih porodica (1990)

13. Evropska povelja za regionalne jezike i jezike manjina (1992)
14. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994)

Međunarodne konvencije koje je ratificirala Bosna i Hercegovina a koje se odnose na položaj žena, odnosno imaju gender dimenziju

- 1. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima**
- 2. Opcioni protokoli uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima**
- 3. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**
- 4. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena**
- 5. Opcioni protokol uz Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena**
- 6. Konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije**
- 7. Konvencija o pravima djeteta**
8. Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju
9. Konvencija o jednakim platama (nadoknadama)
10. Konvencija o diskriminaciji u

9. Konventa kundër torturës dhe trajtimeve (apo dënimeve) tjera mizore, johumane apo fyese (1987)

10. Konventa evropiane për eliminimin e torturës dhe trajtimeve (apo dënimeve) tjera mizore, johumane apo fyese (1987)
- 11. Konventa për të drejtën e fëmijës (1989)**
- 12. Konventa për mbrojtjen e të drejtave të punëtorëve-emigrantëve dhe anëtarëve të familjeve të tyre (1990)**
13. Karta evropiane për gjuhët regjionale dhe gjuhët e pakicave (1992)
14. Konventa kornizë për mbrojtjen e pakicave nacionale (1994)

Konventat ndërkombëtare që i ka ratifikuar Bosnja dhe Hercegovina të cilat kanë të bëjnë me pozitën e femrës, respektivisht të cilat kanë dimension gjinor:

- 1. Pakti ndërkombëtar për të drejtat qytetare dhe politike**
- 2. Protokolli Opcional i Paktit ndërkombëtar për të drejtat qytetare dhe politike**
- 3. Pakti ndërkombëtar për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore**
- 4. Konventa për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të femrave**
- 5. Protokolli Opcional i Konventës për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të femrave**

protocol (1966 and 1989);

8. Convention on Elimination of all Forms of Discrimination of Women/ CEDAW (1979);
- 9. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Humiliating Treatment or Punishment (1987);**
10. European Convention on Eliminating Torture, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment (1987);
- 11. Convention on the Rights of the Child (1989);**
- 12. Convention on the Rights of Immigrant Workers and Their Families (1990);**
13. European Charter for Regional or Minority Languages (1992);
14. Framework Convention for the Protection of National minorities (1994).

International conventions ratified by Bosnia and Herzegovina that have bearing upon the position of women i.e. have gender dimension.

- 1. International Covenant on Civil and Political Rights;**
- 2. Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights;**
- 3. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights;**

zanimanju i zaposlenju

11. Konvencija o radnicima sa porodičnim obavezama

12. Konvencija o radu u kući (još nije stupila na snagu)

13. Konvencija o državljanstvu udatih žena

14. Konvencija o minimalnoj starosnoj dobi za **pristanak na brak i registraciji braka**

15. Konvencija o statusu izbjeglica i Prtokol uz Konvenciju

16. Konvencija o transnacionalnom organiziranom kriminalu sa Protokolima

17. Dopunska konvencija o oslobađanju od ropstva, trgovine robljem i institucija i praksi sličnih ropstvu,

18. Konvencija protiv torture

Osnovni principi koji se odnose na zabranu diskriminacije nad ženama u Republici Srpskoj, sadržana su u Ustavu Republike Srpske u poglavlju, "II" pod nazivom: « Ljudska prava i slobode ».

Član 10. Ustava RS propisuje da su **građani Republike Ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, pol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili**

6. Konventa për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit racor

7. Konventa për të drejtën e fëmijës

8. Konventa kundër diskriminimit në arsim

9. Konventa për të ardhura (rroga) të barabarta

10. Konventa për diskriminim në profesion dhe në punësim

11. Konventa për punëtorët me obligime familjare

12. Konventa për punë në shtëpi (ende nuk ka hyrë në fuqi)

13. Konventa për shtetësinë e grave të martuara

14. Konventa për moshën minimale **për lidhje të martesës**

15. Konventa për statusin e refugjantëve dhe protokollin i saj

16. Konventa për kriminalitetin e organizuar transnacional, me Protokolle

17. Konventa plotësuese për lirim nga robëria, tregtia me qenie njerëzore dhe formave tjera të ngjashme

18. Konventa kundër torturës

Principet themelore në raport me ndalimin e diskriminimit ndaj grave në Republikën Serbe përmbahen në Kushtetutën e Republikës Serbe në kapitullin II nën titullin "Të drejtat dhe liritë njerëzore"

Neni 10 i Kushtetutës së RS rregu-

4. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women;

5. Optional Protocol to the Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women;

6. Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination;

7. Convention on the Rights of the Child;

8. Convention Against Discrimination in Education;

9. Convention on Equal Pay (remuneration);

10. Convention on Discrimination in Profession and Employment;

11. Convention on Workers with Family Obligations;

12. Convention on Work at Home (has not entered into force yet)

13. Convention on the Nationality of Married Women

14. Convention on the Minimum Age for **Consent to Marriage and its Registration;**

15. Convention on the Refugee Status and the Protocol with the Conventions;

16. Convention on Trans-national Organized Crime with protocols;

17. Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade and Institutions and Practices Similar to Slavery;

18. Convention against Torture.

drugo lično svojstvo. Dalje se ljudska prava i osnovne slobode u Ustavu Republike Srpske regulišu članovima od 11 do 44.

Poglavlje o ljudskim pravima i osnovnim slobodama dopunjeno je tačkama od 1.-3. Amandmana LVII, koji glase:

“U slučaju različitosti u odredbama o pravima i slobodama između Ustava Republike Srpske i Ustava Bosne i Hercegovine, primjenjuju se one odredbe koje su za pojedinca povoljnije.”

Republika Srpska preuzela je obavezu primjene Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena potpisivanjem Dejtonskog Sporazuma, i kao što se vidi iz teksta Ustava RS osnovni principi Konvencije ugrađeni su u Ustav RS.

Definicija diskriminacije nije eksplicitno iskazana u Ustavu Republike Srpske ali je sadrži Ustav BiH – odnosno opšti okvirni sporazum za mir u BiH (Dejtonski sporazum).

U Ustavu Federacije BiH, u dijelu II Ljudska prava i slobode, čl. 2. utvrđeno je da će Federacija BiH osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u aktima navedenim u Aneksu ovog Ustava, za sve osobe na teritoriji FBiH, između ostalog uključujući jednakost pred zakonom kao i zabranu svake diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, jeziku, religiji ili

llon se qytetarët e Republikës Serbe janë të barabartë në liri, të drejta dhe detyra, të barabartë përpara ligjit dhe gëzojnë mbrojtje të njëjtë ligjore pa marrë parasysh racën, gjininë, gjuhën, përkatësinë nacionale, besimin fetar, prejardhjen sociale, pozitën shoqërore apo karakteristika tjera personale. Më tej, në Kushtetutën e Republikës Serbe të drejtat dhe liritë themelore njerëzore rregullohen me nenet 11 deri 44.

Kapitulli për të drejtat e njeriut është i plotësuar me pikat 1 deri 3 të amendamentit LVII, ku thuhet:

“Në rast ndryshimi në dispozitat për të drejtat dhe liritë në mes të Kushtetutës së Republikës Serbe dhe asaj të Bosnjës e Hercegovinës, aplikohen ato dispozita të cilat janë më të favorshme për individin”.

Republika Serbe ka marrë përsipër detyrën për aplikimin e Konventës për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit ndaj grave me nënshkrimin e Marrëveshjes së Dejtonit, dhe është e dukshme nga teksti i kushtetutës së RS që principet themelore të kësaj Konvente janë të vendosur në këtë kushtetutë.

Përkufizimi i diskriminimit nuk është paraqitur në mënyrë eksplicite në Kushtetutën e Republikës Serbe por këtë definicion e përmban Kushtetuta e Bosnjës e Hercegovinës - gjegjësisht marrëveshja e përgjithshme për paqe në Bosnjë e He-

The basic principles that refer to the prohibition of discrimination against women in Republic Srpska are stipulated in the Constitution of Republic Srpska, in its Section II titled “Human Rights and Freedoms”.

Article 10 of the Constitution of RS prescribes that citizens of the Republic are equal in freedoms, rights and obligations, equal before the law and they enjoy the same legal protection regardless of race, sex, national and religious association, social origin, birth, education, material status, political and other conviction, position in society and other personal traits. In addition, articles 11 to 44 of the Constitution of RS regulate human rights and freedoms.

The section on human rights and fundamental freedoms was amended by 1-3 of Amendment LVII that read as follows:

“In case that the provisions on rights and freedoms of the Constitution of RS and the Constitution of Bosnia and Herzegovina differ, only those provisions that are more favourable for an individual shall apply”.

By signing the Dayton Peace Agreement, Republic Srpska undertook the obligation to apply the Convention on Elimination of All forms of Discrimination against Women and, as it could be seen in the Constitution of RS, the basic

vjerovanju, političkom ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu.

Prema čl. 6. svi sudovi, organi uprave, institucije koje vrše javna ovlaštenja i drugi organi federalne vlasti primjenjivat će i poštovat će prava i slobode predviđene u aktima navedenim u Aneksu.

Amandmanom XVIII na Ustav Federacije BiH međunarodni ugovori i drugi sporazumi koji su na snazi u BiH i FBiH, te opća pravila međunarodnog prava čine dio zakonodavstva FBiH. U slučaju da zakonodavstvo FBiH nije u skladu sa međunarodnim ugovorima, odnosno sporazumom, primjenjivat će se međunarodni ugovor, odnosno sporazum.

Dodatak ustavu federacije bosne i hercegovine instrumenti za zaštitu ljudskih prava koji imaju pravnu snagu ustavnih odredaba

1. *Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida, 1948.*
2. *Opća deklaracija o ljudskim pravima, 1948.*
3. *Ženevske konvencije I-IV. o zaštiti žrtava rata, 1949. i Ženevski dopunski protokoli I-II. 1977.*
4. *Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950., te Protokol uz nju.*

rcegovině (Marrëveshja e Dejtonit).

Në Kushtetutën e Federatës së BeH, në pjesën II të drejtat dhe liritë njerëzore, nën 2 vërtetohet se Federata e BeH do të sigurojë aplikimin e nivelit më të lartë të të drejtave dhe lirive të aprovuara ndërkombëtare të caktuara në aktet e cituara në Aneksin e kësaj Kushtetute për të gjithë personat në territorin e Federatës së BeH, përfshirë këtu dhe bazinë përpara ligjit si dhe ndalimin e çfarëdo diskriminimi të bazuar në racë, ngjyrë, gjini, gjuhë, religjion apo besim, bindje politike, prejardhjen nacionale dhe sociale. Në bazë të nenit 6, të gjithë gjyqet, organet e pushtetit, institucionet e autorizuar publike, dhe organet e tjera të pushtetit federal do të aplikojnë dhe respektojnë të drejtat dhe liritë e parapara në aktet e përmendura në Aneks.

Në bazë të amendamentit të XVIII të Kushtetutës së Federatës së BeH, kontratat ndërkombëtare dhe marrëveshjet e tjera në fuqi në Bosnje e Hercegovinë dhe Federatën e BeH, si dhe rregullat e përgjithshme ndërkombëtare, janë pjesë e legjislacionit të Federatës së BeH. Në rastin kur legjislacioni i Federatës së BeH nuk është në përputhje me kontratat ndërkombëtare, gjegjësisht marrëveshjen, do të aplikohet kontrata ndërkombëtare gjegjësisht marrëveshja.

principles of this convention were integrated in the Constitution of RS.

The definition of discrimination is not explicitly expressed in the Constitution of Republic Srpska but it is in the Constitution of Bosnia and Herzegovina, actually in the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton).

The Constitution of Federation Bosnia and Herzegovina in its section II – Human Rights and Freedoms, Article 2 stipulates that the Federation will ensure the enforcement of the highest level of internationally recognized rights and freedoms that are set forth in the acts listed in the Annexes to this Constitution to all persons residing in the territory of Federation Bosnia and Herzegovina. Consequently, it includes equality before the law and prohibition of any discrimination based on race, skin colour, sex, language, religion or belief, political or other convictions, national or social origin.

Pursuant to Article 6 all courts, administrative bodies, public institutions and other bodies of federal government will respect rights and freedoms prescribed in the acts listed in the Annexes.

By means of Amendment XVIII to the Constitution of Federation Bosnia and Herzegovina international treaties and other agreements that are in force in Bosnia and Herzegovina together with other

5. Konvencija u svezi s pravnim statusom izbjeglica, 1951. te dopunski protokoli iz 1966.
6. Konvencija o nacionalnosti udanih žena, 1957.
7. Konvencija o smanjenju broja osoba bez državljanstva iz 1961.
8. Europska socijalna povelja iz 1961. i Protokol 1 u dodatku.
9. Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1965.
10. Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima iz 1966. i dodatni Opcionelni protokoli iz 1989.
11. Međunarodni ugovor o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, 1966.
12. Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, 1979.
13. Deklaracija Ujedinjenih naroda o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije temeljene na vjeri ili uvjerenju iz 1981.
14. Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1984.
15. Europska konvencija o sprječavanju mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1987.
16. Konvencija o pravima djeteta iz 1989.
17. Konvencija o pravima radnika na privremenom radu u inozemstvu i

Shtesat e kushtetutës së federatës së bosnjë hercegovinë instrumente për mbrojtjen e të drejtave të njeriut të cilët kanë fuqinë ligjore të dispozitave kushtetuese

1. Konventa për parandalimin dhe dënimin e krimit të gjenocidit, 1948
2. Deklarata e përgjithshme për të drejtat e njeriut, 1948
3. Konventat e Gjenevës I-IV për mbrojtjen e viktimave të luftës, 1949. dhe Protokollet plotësuese të Gjenevës I-II, 1997
4. Konventa evropiane për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut (1950), si dhe protokollet përcjellës.
5. Konventa për statusin ligjor të refugjatëve, 1951 dhe Protokollet plotësuese të vitit 1966.
6. Konventa për kombësinë e grave të martuara, 1957.
7. Konventa për zvogëlimin e numrit të individëve pa nënshtetësi, e vitit 1961.
8. Karta sociale evropiane (1961) dhe Protokolli i I shtesë.
9. Konventa ndërkombëtare për anulimin e të gjitha formave të diskriminimit racor, e vitit 1965.
10. Marrëveshja ndërkombëtare për të drejtat qytetare dhe politike, e vitit 1966 dhe Protokollet e përgjithshëm shtesë, të vitit 1989.

general rules of international law are integral parts of the legislation in Federation Bosnia and Herzegovina. In case that the national legislation is not in compliance with international treaties and agreements, international treaties and agreements will be applied.

Annexe to the constitution of federation bosnia and herzegovina – instruments for protection of human rights with legal power of constitutional provisions:

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948;
2. General Declaration on Human Rights, 1948;
3. Geneva conventions I-IV on Protection of War Victims, 1949 and Geneva additional protocols I-II, 1977;
4. European Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from 1950 and its protocols;
5. Conventions related to refugee status, 1951 and its additional protocols from 1966;
6. Convention on the Nationality of Married Women, 1957;
7. Convention to Reduce the Number of Cases of Stateless Persons from 1961;
8. European Social Charter from 1961 and Protocol I added to it;

članova njihovih obitelji iz 1990.

18. Dokument sastanka u Kopenhagenu Konferencije o ljudskoj dimenziji KESS-a, Dio IV iz 1990.

19. Preporuke parlamentarne skupštine Vijeća Europe o pravima manjina, točke 10.13 iz 1990.

20. Deklaracija Ujedinjenih naroda o pravima osoba koje su pripadnici nacionalnim ili etničkim, vjerskim ili jezičnim manjinama iz 1990.

21. Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima iz 1992.

Polazeći da je u Ustavu BiH i entitetskim ustavima jednakost između žena i muškaraca navedena kao jedna od odrednica ljudskih prava, definicija direktne i indirektna diskriminacije je uključena u **Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine**, sa namjerom da se u praksi lakše prepoznaju situacije u kojima sa na temelju spola određena osoba dovodi u različitu poziciju, odnosno, različito se tretira. Pomenuti Zakon uključuje je afirmativne, privremene mjere koje se ne smatraju diskriminatornim.

Ljudska prava navedena u ustavu uživaju i sudsku zaštitu. U slučaju da neki pravni akt sadrži odredbe suprotne ustavu, moguće je pokrenuti postupak za ocjenu ustavnosti zakona (u skladu

11. Kontrata ndërkombëtare për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore, 1966.

12. Konventa ndërkombëtare për anulimin e të gjitha formave të diskriminimit të grave, 1979

13. Deklarata e Kombeve të Bashkuara për anulimin e të gjitha formave e joto-lerancës dhe diskriminimit të bazuar në besimin fetar, e vitit 1981.

14. Konventa kundër torturës, sjelljeve mizore, jonjerëzore, apo poshtëruese dhe ndëshkimit, viti 1984.

15. Konventa Evropiane për ndalimin e torturës, sjelljeve jonjerëzore apo poshtëruese dhe ndëshkimit / 1987.

16. Konventa për të drejtat e fëmijëve / 1989

17. Konventa për të drejtat e punëtorëve me punë jashtë shtetit dhe familjeve të tyre, (1990).

18. Dokumenti nga Konferenca në Kopenhagën për dimensionin njerëzor KESS-it, Pjesa e IV /1990.

19. Rekomandimet e Asamblesë parlamentare të Këshillit të Evropës për të drejtat e pakicave, pikat 10-13, nga viti 1990.

20. Deklarata e Kombeve të bashkuara për të drejtat e personave pjesëtarë të pakicave nacionale, etnike, fetare apo gjuhësore / 1990

21. Karta evropiane për gjuhët regjionale dhe gjuhët e pakicave (1992)

9. International Convention on the Elimination of All forms of Racial Discrimination from 1965;

10. International Covenant on Civil and Political Rights from 1966 and its Optional Protocols from 1989;

11. International Treaty on Economic, Social and Cultural Rights, 1966;

12. International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination of Women, 1979;

13. UN Declaration on Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief from 1981;

14. Convention Against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment from 1984;

15. European Convention on Preventing Torture and Inhuman or Degrading Treatment and Punishment from 1987;

16. Convention on the Rights of the Child from 1989;

17. Convention on Rights of Migrant Workers and Their Families from 1990;

18. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, part IV from 1990;

19. Recommendations of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on the Rights of Minorities, items 10-13 from 1990;

20. UN Declaration on Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Reli-

sa članom VI 3 Ustava BiH) Ustavni sud je nadležan za ocjenu o kompatibilnosti zakona sa Ustavom, Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i njenim Protokolima, ili sa zakonima Bosne i Hercegovine.

Dakle, u Bosni i Hercegovini u oblasti zaštite ljudskih prava, a posebice prava koja se odnose na ravnopravnosti polova, ne postoji problem adekvatne legislative, nego njene dosljedne primjene.

Naime, ovaj problem je višeslojan, može se sagledavati iz nekoliko aspekata počev od vladavine prava, preko načela ustavnosti i načela zakonitosti do kulturalne matrice društva i opće priznatih društvenih vrijednosti. Problem Bosne i Hercegovine, pa reklo bi se i cijele regije, jeste pravna kultura, odnosno poštivanje svih zakona i svih normi na isti način.

S aspekta djelotvornosti pravnog sistema ključno je pitanje kako obezbjediti osiguranje nadzora nad poštivanjem ovih načela u svakodnevnom postupanju institucija i ponašanju građana. Ova obaveza, ako se odnosi na građane jednostavna jer sistem sudskih i upravnih tijela, rješavanjem sporova ili primjenom sankcija u slučaju zakonom zabranjenih ponašanja, biće u mogućnosti osigurati poštivanje pravnog poretka, pa i prisilno provesti donesene odluke.

Podvrgavanje ustavu i pravu opće-

DukeunisurngafaktisenëKushtetutën e BeH dhe në kushtetutat e entiteteve barazia në mes femrave dhe meshkujve është e theksuar si një ndër përcaktuesit e të drejtave të njeriut, definicioni i diskriminimit direkt dhe të tërthortë është i përfshirë në Ligjin për barazinë gjinore të Bosnjës e Hercegovinës. Qëllimi i këtij ligji është që në praktikë të njihen më lehtë situatat në të cilat një person vihet në pozitë të veçantë (trajtohet ndryshe) në bazë të gjinisë. Ligji në fjalë përfshin masa afirmative, të përkohshme të cilat nuk konsiderohen diskriminuese.

Të drejtat e njeriut të cituara në kushtetutë gëzojnë edhe mbrojtjen gjyqësore. Në rastin kur akti juridik përmban dispozita të cilat janë në kundërshtim me kushtetutën ekziston mundësia e nisjes së procedurës për vlerësimin e kushtetutshmërisë së ligjit (në përputhje me nenin VI 3 të Kushtetutës së BeH). Gjyqi kushtetues është kompetent për të vlerësuar përputhshmërinë e ligjit me Kushtetutën, Konventën Evropiane për të drejtat e njeriut dhe Protokollet e saj, apo me ligjet e Bosnjës e Hercegovinës.

Pra, në Bosnjë e Hercegovinë sa i përket fushës së të drejtave të njeriut, e sidomos të drejtave në relacion me barazinë gjinore, nuk ekziston problemi i legjislacionit adekuat por problemi i zbatimit konsekuent të këtij legjislacioni.

gious or Linguistics Minorities from 1990; 21. European Charter for Regional or Minority Languages from 1992.

Having in mind that the Constitution of BH and constitutions of entities designate equality of men and women as one component of human rights, the definition of direct and indirect discrimination is included in the Law on Gender Equality of Bosnia and Herzegovina with a view to identify more easily the situations in which someone is brought into different position or becomes subject to different treatment on the basis of belonging to a sex. This Law includes affirmative, provisional measures that are not considered discriminatory.

Human rights that are stipulated in the Constitution enjoy court protection, too. In case that some legal act has provisions that are in conflict with the Constitution, it is possible to request the procedure for establishing whether that law is in compliance with constitutional norms (in compliance with Article VI 3 of the Constitution of BH), Constitutional Court is competent to examine compatibility of a certain law with the Constitution, European Convention on Human Rights and its Protocols or with the laws of Bosnia and Herzegovina.

Thus, regarding the field of human rights in Bosnia and Herzegovina, specially the rights concerning gender eq-

nito samih nositelja državne vlasti konkretno zakonodavnih i izvršnih tijela, jedno je od najtežih i središnjih pitanja ustavnopravne teroije, na kojoj se gradi koncepcija diobe vlasti i uzajamnog nadzora njezinih nositelja.

Me fjalë të tjera ky problem është i shumëfishtë, mund të shikohet nga disa aspekte duke filluar nga sundimi i drejtësisë, pastaj nga parimi i kushtetutshmërisë dhe ligjshmërisë, për të kaluar në thelbin kulturor të shoqërisë dhe vlerat e përgjithshme shoqërore. Problemi i Bosnjës e Hercegovinës, por le të themi dhe i tërë regjionit është kultura juridike, gjegjësisht respektimi i të gjithë ligjeve dhe normave në mënyrë të njëjtë.

Nga aspekti i efektshmërisë së sistemit juridik pyetja thelbësore është se si të sigurohet mbikëqyrja e respektimit të këtyre parimeve në veprimin e përditshëm të institucioneve dhe sjelljen e qytetarëve. Nëse ky detyrim është në relacion me qytetarët atëherë është i thjeshtë sepse sistemi gjyqësorë dhe qeverisë duke zgjidhur konflikte dhe aplikuar sanksione në rastet e sjelljeve të ndaluara me ligj, mund të siguroj respektimin e sistemit juridik dhe në mënyrë të detyrueshme të zbatojë vendimet e aprovuara.

Përulja ndaj kushtetutës dhe drejtësisë, në përgjithësi ndaj vetë bartësve të pushtetit legjislativ dhe ekzekutiv, është një ndër çështjet më të vështira të teorisë kushtetuese juridike në të cilën themelohet koncepti i ndarjes së pushtetit dhe mbikëqyrjes reciproke të bartësve të tij.

uality, there is no a problem with relevant legislation, but with its consistent implementation.

Namely, this is a multi-tier problem and it could be analysed from several aspects starting from the rule of law, through the principle of constitutional and statutory validity to the society's cultural matrix and generally upheld social values. The problem of Bosnia and Herzegovina, and I dare say of the whole region, is the legalistic culture, that is the observance of the laws and all norms in the same way.

From the aspect of effectiveness of the legal system the key concern is how to ensure supervision over observance of these principles in everyday procedures, in institutions and in behaviour of citizens. This obligation is rather simple if it refers to citizens because there is the system of judicial and administrative bodies that conduct procedures and pronounce sanctions for prohibited behaviour and thereby they ensure the respect for legal order and they can enforce some decisions, too.

However, when it comes to state powers, specifically legislative and executive bodies, their observance of the constitution and the law in general becomes one of the most difficult and vital issues of constitutional-legal theory which is the basic component for the division of powers and mutual supervision of their work.

Abit Asllani,
direktor Legislativnog direktorata Agencije za ravnopravnost polova Kosova

Abit Asllani,
drejtor i Drejtorisë Legjislative të Agjencisë për barazinë gjinore të Kosovës

Abit Asllani,
director of the Legislative Directorate of Kosovo Agency for Gender Equality

OSNOVNA LJUDSKA PRAVA U OKVIRNOM USTAVU KOSOVA-Iskustvo Kosova

U Okvirnom Ustavu Kosova ljudska prava su formulisana u trećem poglavlju i to u jedinstvenom sažetku. Upotreba ovog jedinstvenog modela za definisanje osnovnih ljudskih prava u jednom ustavu, kao u našem slučaju, je prouzrokovalo nove okolnosti koje ranije nisu bile poznate niti primjenjene u Evropi, a namjanje kod nas.

Prva okolnost je činjenica da prihvatanje međunarodnih konvencija kao sastavnog dijela Okvirnog Ustava obuhvata pretežno najznačajnije konvencije kao takve, ali ne sve one koje su obavezne.

Druga okolnost je prihvatanje takvog modela, imajući u vidu objektivnu situaciju i pravnu tradiciju na Kosovu kao i druge okolnosti koje se odnose na razvoj izvršnih, zakonodavnih i sudskih struktura.

Postavlja se pitanje da li jedan atipični ustavni sistem ili kombinovani ustavni sistem može biti efikasan i da li može kao

TË DREJTAT ELEMENTARE TË NJERIUT NË KORNIZËN KUSHTETUESE TË KOSOVËS - Përvojat e Kosovës

Në Kornizën Kushtetuese të Kosovës këto të Drejta janë të formuluara në kreun 3 të Kornizës Kushtetuese (KK në vazhdim) dhe atë në një përmbledhje unike. Kjo do të thotë se përdorimi i këtij modeli unik për definimin e të drejtave elementare në një kushtetutë si në rastin tonë ka krijuar disa momente të reja të cilat më herët nuk kanë qenë të njohura dhe as të praktikuar në pjesën më të madhe të Evropës e aq më pak në këtë pjesë.

Momentet i parë është fakti se akceptimi i Konventave Ndërkombëtare sei pjesë përbërëse e Kushtetutës së Kosovës (KK) përfshinë kryesisht Konventat më të rëndësishme si të tilla, por jo të gjitha ato që janë të domosdoshme.

Momentet i dytë paraqet faktin e akceptimit të modelit si të tillë duke pasur parasysh rrethanat objektive dhe traditën juridike në Kosovë si dhe rrethanat tjera që kanë të bëjnë me zhvillimin e strukturave

BASIC HUMAN RIGHTS IN THE FRAMEWORK CONSTITUTION OF KOSOVO - Kosovo Experience

The Framework Constitution of Kosovo formulated these rights in the third section of this document, actually in its integral summary. This is to mean that the use of this integral model for defining basic human rights in a constitution, as in our case, caused new realities earlier unknown and not applied in Europe, not in the least in our society.

The first reality is the fact that we accepted international conventions to be an integral part of the Framework Constitution that covers almost the most important conventions as such, but not all binding ones.

The second reality is the adoption of the model as such, having in mind objective circumstances and legal tradition in Kosovo as well as other circumstances relevant for developing executive, legislative and judicial structures.

Then comes the question whether

takav da se primjenjuje u konkretnim okolnostima gdje postoji konstitucionalni dualizam radi zadržavanja rezervisanih nadležnosti od strane Specijalnog Izaslanika Ujedinjenih Nacija.

Praksa je pokazala da ovakav model prihvatanja osnovnih konvencija o ljudskim pravima relativno dobro pokriva sva ova prava po postojećim evropskim standardima. Međutim, odustajanje od nekih relevantnih konvencija pokazuje da nismo sankcionisali sve ono što je u suštini neophodno i kao rezultat toga nedostaju adekvatni mehanizmi ovih konvencija – ili kratko rečeno finansijska sredstva. To znači da je državni budžet nedovoljan za ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz ovih konvencija. U slučaju Crne Gore, koja treba da formuliše svoje zakonodavstvo u skladu sa evropskim standardima, čiji najveći dio tretira osnovna ljudska prava kao nezostavan dio tih standarda, kad još uvijek nisu postavljena zakonodavna ograničenja kao u slučaju Kosova treba naći efikasnije rješenje.

Konvencije koje su prihvaćene kao sastavni dio Ustavnog Okvira Kosova su:

1. Univerzalna Deklaracija o ljudskim pravima,
2. Evropska Konvencija za zaštitu osno-

ekzekutive, legjislative dhe gjyqësore?

Pyetja shtrihet nëse një sistem jotipik eurokontinental i kushtetutës ose një sistem i kombinuar kushtetues a mund të jetë efikas dhe a mundet si i tillë të zbatohet në rrethanat konkrete kur ekziston një dualizëm konstitucional për shkak të ruajtjes së kompetencave të rezervuara nga ana e Përfaqësuesit Special të Kombeve të Bashkuara (PSSP).

Praktika ka treguar se me këtë model të akceptimit të konventave kryesore që kanë të bëjnë me të drejtat e njeriut relativisht mirë mbulohen të gjitha këto të drejta sipas standardeve të cilat sot ekzistojnë në Evropë, mirëpo heqja dorë nga disa konvente relevante edhe pse e ka bazën e vet dhe arsyeshmërinë momentale, tregon se nuk kemi sanksionuar gjithë atë çka në të vërtetë është e nevojshme dhe këtë për arsye se mungojnë mekanizmat fuqizues të kësaj konvente ose thënë shkurt mjetet financiare dhe buxheti i vendit është tepër i dobët për të përmbushur detyrimet që dalin nga kjo konventë. Në rastin e Malit të Zi një zgjidhje e tillë mund të jetë më efikase sigurisht për shkak se nuk janë të vendosura kufizimet legjislative si në rastin e Kosovës, përveq atyre kufizimeve të natyrshme të cilat çdo vend i cili pretendon integritet evropian duhet të hartoj legjislacionin e vet konform standardeve evropiane dhe kjo ka të bëjë më së shumti rap

one untypical constitutional system or combined constitutional system can be efficient and whether it can as such be applied in concrete circumstances where there is a constitutional dualism for the sake of having the UN Special Envoy keep some reserved competencies.

The practice has shown that such a model of accepting basic conventions on human rights covers all these rights relatively well by existing European standards. However, giving up some relevant conventions indicates that we have not sanctioned everything that is in essence necessary and, as a result, there is a lack of appropriate mechanisms for those conventions – better say, lack of financial resources. It means that the state budget is not sufficient to cater for fulfilment of obligations ensuing from these conventions. In case of Montenegro, such solution can be more efficient because it still does not have legal limitations as in case of Kosovo except for some natural limitations which each country that aspires towards EU integration has - to formulate its legislation in compliance with European standards whose biggest emphasis is on human rights as an inseparable part of those standards.

Further down, we are going to mention conventions that have been accepted as an integral part of the Constitutional

vnih ljudskih prava i sloboda i njeni protokoli,

3. Međunarodna Konvencija o ljudskim civilnim i političkim pravima i njeni protokoli,

4. Konvencija o eliminisanju svih vrsta rasne diskriminacije

5. Konvencija o eliminisanju svih vrsta diskriminacije nad ženama,

6. Konvencija o dječjim pravima

7. Evropska karta o regionalnim manjinskim jezicima i

8. Okvirna Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti etničkih manjina

Neprihvatanje Konvencije o ekonomskim i socijalnim pravima kao sastavnog dijela Ustavnog Okvira Kosova sa jedne tačke gledišta je razumljivo, međutim, to, u stvari, pokazuje nespornost za prihvatanje svih međunarodno priznatih prava. Možda je dobro što se ovaj ustav naziva „privremenim“, jer u veoma bliskoj budućnosti ovo pitanje takođe mora da se obuhvati u integralnom tekstu budućeg ustava Kosova zajedno sa nekim drugim važnim segmentima.

me të drejtat elementare të njeriut si pjesë e padiskutueshme

Në vazhdim po i cekim konventat të cilat janë akceptuar si pjesë përbërëse e Kornizës Kushtetuese të Kosovës:

1. Deklarata Univerzale e të Drejtave të Njeriut,

2. Konventa Evropiane për Mbrojtjen e të Drejtave dhe Lirive Themelore të Njeriut dhe Protokolet e saj

3. Konventa Ndërkombëtare mbi të Drejtat Civile dhe politike të Njeriut dhe Protokollet e saj

4. Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Racial

5. Konventa për Eliminimin e të Gjitha Formave të Diskriminimit Ndaj Gruas

6. Konventa për të Drejtat e Fëmijëve

7. Karta Evropiane e Gjuhëve Rajonale dhe Minoritare dhe

8. Korniza e Konventës së Këshillit të Evropës për Mbrojtjen e Minoriteteve Kombëtare

Mosakceptimi i Konventës për të Drejtat Ekonomike dhe Sociale në këtë Kushtetutë nga një aspekt është e arsyeshme, por në fakt tregon mosgatishmërinë për të sanksionuar të gjitha të drejtat e njohura ndërkombëtare. Ndoshta është mirë që kjo kushtetutë quhet “e përkohshme”, (“Provisional”) sepse

framework of Kosovo:

1. Universal Declaration of Human Rights

2. European Convention for Protection of Fundamental Human Rights and Freedoms and its protocols,

3. International Covenant on Human Civil and Political Rights and its protocols,

4. Convention on Elimination of All Kinds of Racial Discrimination

5. Convention on Elimination of All Kinds of Discrimination of Women

6. Convention on the Rights of Child

7. European Charter on Regional Minority Languages, and

8. Framework Convention of the Council of Europe on Protection of Ethnic Minorities.

Not accepting the Charter on Economic and Social Rights in this constitution is understandable on one side but, actually, it demonstrates the lack of readiness to sanction violations of all internationally acknowledged rights. The

Ustavna teorija na Kosovu je mišljenja da anglo-američki model ustava obuhvatanja prava kao cijeline je pogodniji u odnosu na onaj euro-kontinentalni, imajući u vidu da su posljednjih godina ljudska prava toliko napredovala da samo obuhvatanje svih ovih prava u jednom ustavu predstavlja veliki teorijski i tehnički problem tako da je nemoguće pronaći jednu praktičnu soluciju. S druge strane, postoji bojazan da jedan broj relevantnih dispozicija neće biti uopšte obuhvaćeno ustavnim tekstovima.

U našem slučaju ovaj rizik je lako odstranjen s obzirom da su konvencije direktno obuhvaćene kao sastavni dio Okvirnog Ustava. Važno je napomenuti da ovakvim modelom možemo biti sasvim sigurni da imamo sve potrebne instrumente iz ove oblasti tako da država ne može biti optužena za nedostatak instrumenata i mehanizma. Drugo pitanje je da li se ovi instrumenti implementiraju i kakve su mogućnosti njihove perceptivnosti u širim državnim strukturama.

U skladu sa gore navedenim, Kosovo je od 2000. godine do danas razvijalo strategiju izrade posebnog zakonodavstva i donošenje zakona iz oblasti ljudskih prava, kako bi se zakonski pokrile sve oblasti koje se odnose na ljudska prava. Tako je npr. u ovom periodu izrađen i

në një të ardhme të afërt do të duhet që kjo çështje të përfshihet gjithashtu në tekstin integral të kushtetutës së ardhme të Kosovës dhe natyrisht disa segmente tjera me rëndësi.

Teoria kushtetuese në Kosovë ka kujtuar se modeli anglo-amerikan i përfshirjes së të drejtave si tërësi ndoshta është shumë më i qëlluar se modeli euro-kontinental, duke marrë parasysh se vitet e fundit janë krijuar dhe avancuar aq shumë të drejtat e njeriut sa thjesht përfshirja e këtyre të drejtave në një kushtetutë të vetme do të paraqiste një problem aq të madh teorik dhe teknik, sa do të ishte e pamundur të gjendej një zgjidhje praktike për këtë. Në anën tjetër do të ekzistonte gjithnjë rreziku që një pjesë e dispozitave relevante të mos përfshihej fare në tekstet kushtetuese.

Në modelin tonë ky rrezik është menjanuar me lehtësi si u cek duke përfshirë drejtpërdrejt konventat si pjesë përbërëse të KK. Me rëndësi është se në këtë model mund të thirremi plotësisht dhe sigurt se kemi të gjitha instrumentet e nevojshme nga kjo fushë dhe shteti nuk mund të akuzohet "për mungesë" të instrumenteve s'paku. Tjetër është çështja se sa këto instrumente zbatohen dhe mundësitë e perceptimit të tyre të gjerë në strukturat shtetërore.

Konform kësaj Kosova nga viti 2000

constitution is referred to as "provisional" which is good because in the future quite near this issue also needs to be incorporated in the integral text of future constitution of Kosovo together with some other important segments.

The constitutional theory in Kosovo endorses Anglo-American model of constitution i.e. the document endorsing rights as a whole as it is more beneficial compared to Euro-continental one, having in mind that in the last couple of years human rights have been so advanced that the very integrated presentation of these rights in one constitution represents big political but also technical problem so that it is impossible to find one practical solution. On the other side there is a fear that one number of relevant draft provisions will not be covered by constitutional texts.

In our case this risk was easily removed having in mind that the conventions are directly covered as they make an integral part of the Framework Constitution. It is important to note that with this model we can be completely sure to have all required instruments in this field so that the state cannot at least be accused for the lack of instruments and mechanisms. The other question is whether these instruments are enforced and what is their perceptibility in broader state structures.

u Parlamentu Kosova usvojen, veliki broj posebnih zakona koji proizilaze iz Ustava i njegovog 3. poglavlja, a kojima se detaljno definišu ova prava.

Da bi se lakše razumijelo razvijanje sistema od Ustava na zakone navodim većinu od tih zakona i posebnih akata usvojenih od 2001. godine, kada je donošen Ustav Kosova, a koji direktno impliciraju ljudska prava i ravnopravnost polova:

1. Zakon o ravnopravnosti polova Kosova, iz 2004. godine,
2. Zakon protiv diskriminacije, iz 2004. godine,
3. Zakon o vjerskim zajednicama, iz 2006. godine,
4. Zakon o radu, iz 2001. godine,
5. Privremeni Krivični zakonik Kosova, iz 2002. godine,
6. Privremeni Zakonik o krivičnom postupku, iz 2002. godine,
7. Krivični zakon za maloljetnike,
8. Zakon o porodici Kosova, iz 2004. godine,

e deri më tani ka zhvilluar një strategji të mirefillt të hartimit të legjislacionit të veçant dhe nxjerrjes së ligjeve nga lëmi i të drejtave të njeriut për të mbuluar me ligje të gjitha fushat e mundshme që kanë të bëjnë me të drejtat e njeriut, p.sh. Në këtë periudhë ne kemi hartuar dhe në Kuvendin e Kosovës janë miratuar një numër i madh i ligjeve të veqanta të cilat si buirim kanë kushtetutën dhe kreun 3 të saj, me të cilat ligje veqanërisht detalizohen këto të drejta. Ne në vazhdim po i cekim shumicën prej tyre në mënyrë që lexuesit të jenë në dijeni për to dhe njëkohësisht ta kenë më të lehtë kuptimin e zhvillimit të sistemit nga kushtetuta në ligje.

Nga viti 2001 kur është miratuar Kushtetuta e Kosovës, janë miratuar këto ligje dhe akte tjera të veqanta dhe që drejpërdrejt implikojnë të drejtat e njeriut dhe barazinë gjinore:

1. Ligji për Barazinë Gjinore i Kosovës nr.2004/18, i vitit 2004
2. Ligji kundër Diskriminimit i vitit 2004
3. Ligji për Bashkësitë Fetare i vitit 2006
4. Ligji i Punës nr.2001/27 i vitit 2001
5. Kodi i Përkohëshëm Penal i Kosovës i vitit 2002
6. Kodi i Përkohëshëm i Procedurës Penale i vitit 2002
7. Ligji Penal për të Miturit i vitit
8. Ligji për Familjen e Kosovës i vitit 2004

In line with the above-mentioned facts, Kosovo has been developing separate legislation and legislative activity in field of human rights as of 2000 with the view to legislating all possible fields pertaining to human rights. So that, for example, a large number of laws were drafted and adopted in the Parliament of Kosovo in this period and a large number of them derive from the Section 3 in which these rights were defined in detail. Further, we would like to mention most of those laws so that the public becomes better informed about them and at the same time better understand the evolution of the system from the Constitution towards the laws.

As of 2001, when the Constitution of Kosovo was adopted, the following laws and special regulations were adopted to cover human rights and gender equality:

1. Gender Equality Law of Kosovo, No. 2004/18 from 2004;
2. Anti Discrimination Law, from 2004;
3. Religious Communities Law, from 2006;
4. Labour Law, No. 2001/27, from 2001;
5. Provisional Criminal Code of Kosovo, from 2002;

9. Zakon o nasledstvu Kosova, iz 2004. godine,

10. Zakon o civilnoj službi Kosova, iz 2001. godine,

11. Zakon o lokalnoj samoupravi, iz 2000. godine,

12. Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, iz 2002. godine,

13. Zakon o visokom obrazovanju, iz 2003. godine,

14. Zakon o invalidskim penzijama, iz 2003. godine,

15. Zakon o socijalnoj zaštiti na Kosovu, iz 2003. godine,

16. Uredba UNMIK-a 2003/12-7 maj 2003. godine, "Zaštita od nasilja u porodicu",

17. Uredba br.2000/38 o osnivanju Institucije Ombudsmana Kosova, iz 2000. godine, i druge.

Svi ovi posebni zakoni se oslanjaju na veliki broj podzakonskih akata koji omogućavaju njihovu lakšu i efikasniju implementaciju.

9. Ligji për Trashigiminë i Kosovës i vitit 2004

10.Ligji për Shërbimin Civil të Kosovës i vitit 2001

11.Ligji për Vetqeverisjen e Komunave nr. 2000/45, i vitit 2000

12.Ligji për Arsimin e ulët, mesëm në Kosovë i vitit 2002

13.Ligji për Arsimin e Lartë në Kosovë i vitit 2003

14.Ligji për Pensionale Invalidore i vitit 2003

15.Ligji për Skemat Sociale në Kosovë i vitit 2003,

16.Rregullorja e UNMIK-ut 2003/12-7 Maj 2003 "Mbrotjtja Kundër Dhunës Në Familje",

17.Rreg. nr.2000/38 Mbi Themelimin e Institucionit të Ombudspersonit në Kosovë e vitit 2000 etj.

Të gjitha këto ligje të veqanta mbështeten nga një numër i madh i akteve nënligjore me të cilat mundësohet zbatimi më i drejtpërdrejt dhe më efikas i tyre.

Natyrisht se për qëllim të këtij punimi dhe në këtë vend nuk mund ti cekim të gjitha ligjet dhe shumë akte nënligjore të cilat janë nxjerrë pas vitit 2000 në Kosovë dhe të cilat drejtpërdrejt mbulojnë pothuaj të gjitha kategoritë e të drejtave të njeriut të njohura sot. Fatëkeqësisht edhe në legjislacionin e ri shpesh kemi hasur në

6. Provisional Law on Criminal Procedure, from 2002;

7.Juvenile Criminal Code;

8. Family Law of Kosovo, from 2004;

9. Inheritance Law of Kosovo, from 2004;

10. Civil Service Law in Kosovo, 2001;

11. Law on Local Self-Government No. 2000/45 from 2000;

12. Law on Elementary and Secondary Education, from 2002;

13. Law on Higher Education, from 2003;

14. Disability Pension Law, from 2003;

15. Social Welfare Law for Kosovo, from 2003;

16. UNMIK Regulation 2003/12-7 from May 2003 "Protection from Family Violence";

17. Regulation No. 2000/38 on establishing office of the Ombudsman of Kosovo, from 2000 etc.

All these respective laws rely on a

Naravno da za potrebe ovog rada i za ovu priliku se ne mogu nabrajati svi zakoni i brojna podzakonska akta koji su donešeni poslije 2000. godine na Kosovu i koje direktno pokrivaju uglavnom sve kategorije ljudskih prava koje se danas poznaju. Na žalost, i u novom zakonodavstvu često se susrećemo sa uredbama koje ne samo što nisu usklađene sa standardima nego često primaju efekte diskriminacije.

Npr. tokom pripremanja Zakona o porodici Kosova, u ekspertskoj grupi se mnogo raspravljalo o mogućnosti sankcionisanja, posebnom uredbom, prava na sklapanje braka osobama istog pola. Međutim, to nije prošlo jer je ocjenjeno "da je još rano" da se u zakonu predviđa takvo pravo, imajući u vidu trenutne okolnosti, tradiciju i kulturni razvoj kosovskog društva. U suštini, sama diskusija o ovoj delikatnoj temi pokazuje da u bliskoj budućnosti mora da se iznađe zakonsko rješenje i za ovu problematiku.

Drugi primjer, gdje smo mi iz Agencije pokazali rezerve prema predloženom rješenju, predstavlja uredba člana 70. (stav 1, 2. i 3.) kojim se ograničava pravo majke- trudnice da se razvede u roku od godinu dana poslije porođaja, sa obrazloženjem da se „na ovaj način štite interesi trudne majke i novorođenčadi“. Jedan ovakav propust ne smije se tolerisati

dispozita relevante të cilat jo që nuk janë të harmonizuara por shpesh kanë efekte diskriminuese dhe të cilat nuk mund ti qëndrojnë kritikës serioze.

P.sh. Gjatë pregaditjes së Ligjit për Familjen e Kosovës në grupin e ekspertëve është diskutuar shumë lidhur me mundësinë e sanksionimit me dispozitë të veqanët mundësinë e personave me gjini të njejt për të lidhur marrdhënie martesore, mirëpo kjo nuk ka kaluar sepse vlerësimi ka qenë se "ende është herët" të përfshihet në ligj një mundësi e tillë, duke pasur parasysh rrethanat momentale dhe aspekte të traditës dhe zhvillimit kulturor në shoqërinë Kosovare. Në fakt vet diskutimi për këtë çështje kaq të ndjeshme tregon se në një të ardhme të afërt duhet të gjendet një zgjedhje ligjore edhe për këtë çështje.

Një moment tjetër ku ne kemi shtruar rezerva p.sh. paraqet dispozita e nenit 70, prg 1,2 dhe 3 I këtij ligji me të cilin kufizohet e drejta e nënës shtatëzënë për tu shkurorizuar në një afat prej një viti pas lindjes me arsyetimin se "në këtë mënyrë mbrohen interesat e nënës shtatëzënë dhe fëmijës së posalindur".

Në fakt një lëshim i tillë nuk duhet të tolerohet gjatë hartimit të legjislacionit të ri në Malin e Zi duke ditur se procedurat për ndryshimin e ligjeve janë shumë të komplikua dhe shpesh zgjasin me vite.

considerable number of by-laws that enable their smoother and more efficient enforcement.

Naturally, for the purpose of this paper we cannot list exhaustively all laws and numerous by-laws that were adopted after 2000 in Kosovo, which more or less directly cover all categories of human rights known today. Unfortunately, in relation to the new legislation we often encounter regulations that apart from being harmonized, often bring discriminatory effects.

For example, during the preparation of the Family Law of Kosovo, the group of experts discussed at length the possibilities to have a special regulation sanctioning the right to marry a person of the same sex, but it was not supported on the account of it being "too early" to stipulate such right in a law having in mind current reality, tradition and cultural development of society in Kosovo. In essence, the very discussion on this sensitive topic indicates that in near future some legislative solution for this issue has to be found.

Another example where we put our reserves for is related to Article 70 (paragraphs 1, 2 and 3) which limits the right of pregnant mothers to divorce within a year after the delivery of a baby, with rationale that "in this way we can protect the interests of pregnant mothers and

tokom izrade novog zakonodavstva u Crnoj Gori, znajući da su procedure za izmjenu zakona veoma komplicovane i često traju godinama. Usvajanje jedne takve uredbe u novom zakonu se desilo zbog uticaja starog zakona (iz 1984.) na porodicu i porodične odnose na Kosovu i koji je sankcionisao jedno takvo rješenje.

Ima dosta pozitivnih primjera, ali za ovu priliku navešćemo novinu koji donose članovi 39. i 40. Zakona o porodici, kojima "faktički suživot" se izjednačava sa pravno-valjanom vjenčanjem, što nije postojalo u starom zakonu o porodici i porodičnim odnosima, iz 1984. godine.

Naravno da oko izrade Ustava kao najvišeg pravnog akta jedne države, osim ekspertskog rada, treba predvidjeti i šire debate sa svim relevantnim institucijama, NVO-ima i uopšte sa civilnim društvom, kako bi njegovo prihvatanje sa aspekta demokratskog i društvenog legitimiteta, bilo najbolje.

U protivno, može se desiti (kao sa zadnjim Ustavom Srbije) da se nezadovoljstva ispoljavaju vrlo brzo, što poslije može ozbiljno da koči implementaciju bilo koje strategije za pravni razvoj jedne države.

Adaptimi i një dispozite të tillë në ligjin e ri në fakt ka qenë për shkak të ndikimeve të ligjit të vjetër për familjen dhe marrëdhëniet familjare të Kosovës nga viti 1984 i cili ka sanksionuar një zgjidhje të tillë

Ka edhe shembujë pozitiv të shumtë, por me këtë rast po e cekim risinë e cila mund të merret si standard në legjislacionin e ri për familjen, neni 39 dhe 40 i po këtij ligji me të cilin "bashkjetesa faktike" barazohet me martesën juridikisht të vlefshme gjë që nuk ka qenë në ligjin për familjen dhe marrëdhëniet familjare të vitit 1984.

Natyrisht se Kushtetuta si akt më i lartë i një shteti përveq pregaditjes dhe hartimit nga ana e ekspertëve, do të nevojitet të zhvillohet një debat i gjerë me të gjitha Institucionet relevante, OJQ-të dhe shoqërinë civile në përgjithësi në mënyrë që të akceptohet dhe të pranohet Kushtetuta nga aspekti i legjitimitetit demokratik dhe shoqëror. Ndryshe, mund të ndodh (p.sh. rasti me Kushtetutën e fundit Serbe) që paknaqësitë të shprehen shumë shpejt dhe kjo reflektohet me pengesa serioze pastaj në zbatimin e çfardo strategjie për zhvillimin legjislativ të një vendi demokratik dhe i cili plotëson standardet e caktuara nga bashkësia ndërkombëtare dhe veqanërisht nga Unioni Evropian dhe organizmat e saj në Bruksel.

newborn babies."

Such an omission must not be tolerated in the course of drafting new legislation in Montenegro having in mind how complicated the procedures for amending laws are, as they often last for years.

Adoption of such a regulation in the new law was made under the influence of an old law (from 1984) on family and family relations in Kosovo, and that law sanctioned such solution.

There are a lot of positive examples but this time we are going to refer to a novelty related to articles 39 and 40 of the Family Law by which "factual cohabitation" is brought to equal footing with legal one— legal marriage, which did not exist in the old law on family and family relations from 1984.

Development of the constitution as the highest legal act of one state should for sure envisage broader debates with all relevant institutions, NGOs and civil society in general in order to make its adoption be the best from the aspect of democratic and social legitimacy.

On the contrary the dissatisfaction could happen very fast (as with the last Constitution of Serbia) which afterwards could be serious barrier to the implementation of any strategy for legal development of the state.

Aneks:

Praktične sugestije za Kancelariju za ravnopravnost polova Vlade Crne Gore:

1. Da se angažuje sa svim mogućnostima koje ima na raspolaganju, da u Komisiji za izradu novog ustava učestvuje sa najmanje jednim članom u svojstvu stručnjaka za ljudska prava i rodna pitanja. Isto važi i za angažman u izradi zakona sa rodno senzitivnim elementima ili u izradi raznih politika i strategija na nivou Vlade.
2. Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Crne Gore treba da se angažuje tokom cijelog procesa izrade i javnih rasprava oko ustava, kako bi što više potencirala relevantna pitanja o ljudskim pravima i rodnoj ravnopravnosti.
3. Tokom cijelog procesa izrade ustava da koristi medijsku politiku o važnosti inkorporiranja rodniha pitanja u novom ustavu.
4. Da pokuša (zavisno od materijalnih mogućnosti) da organizuje više konferencija ovog tipa, povezujući politički faktor i donosiocel odluka i senzibilizirajući žene iz Parlamenta o važnosti uključivanja rodniha pitanja u tekst novog ustava.

Aneks:

Sygyjerime praktike për Zyrën për Barazi Gjimore të Malit të Zi :

1. Të angazhohet me të gjitha mundësitë që i ka në dispozicion që në Komisionin për hartimin e Kushtetutës së malit të Zi të merrë pjesë s'paku një anëtar/e në cilësinë e ekspertit për të drejtat e njeriut dhe çështjet gjimore posaqërisht, (njejt vlenë angazhimi në hartimin e ligjeve me elemente të ndjeshme gjimore ose hartimit të politikave dhe strategjive të ndryshme në nivelin qeveritar),
2. Zyra për Barazi Gjimore e Malit të Zi të angazhohet gjatë gjithë procesit të hartimit dhe në debat publik për Kushtetutën që të ngritë çështjet relevante në lidhje me të drejtat e njeriut dhe çështjen gjimore veqanërisht,
3. Gjatë gjithë procesit të hartimit të Kushtetutës, të ngrej një politikë mediale për rëndësinë e inkorporimit të çështjes gjimore në Kushtetutën e re,
4. Të provoj (varësisht nga mundësitë materiale) të organizoj më tepër Konferenca të tipit si kjo duke ndërlidhur faktorin politik dhe vendimmarrës dhe duke senzibilizuar faktorin e grave pa-

Annex:

Practical suggestions for the Gender Equality Office of the Government of Montenegro

1. To engage all its possibilities available to include one member expert for human rights and gender issues in the Committee for the creation of new constitution. The same is for the engagement in the creation of the laws with gender sensitive elements or in the creation of different policies and strategies on the government level.
2. Gender Equality Office of the Government of Montenegro should be engaged during the entire process of the creation and public debates on the constitution, in order to put on the table all relevant issues on human rights and gender equality.
3. To use media during the entire process on the importance of inclusion of gender issues in the new constitution.
4. To prepare concrete numbers on the participation of women in political life and decision-making bodies and to present all data on different gatherings, conferences, in media, electronic

5. Da se pripreme konkretne brojke oko učešća žena u političkom životu i organima odlučivanja i da se ovi podaci prezentiraju na skupovima, konferencijama, u medijima, elektronskoj komunikaciji, itd.

6. Da se koordiniraju sve aktivnosti javnog zastupanja sa NVO-ima i pojedincima iz civilnog društva (poželjan je jedinstveni nastup).

Nadamo se da smo ovim kratkim tekstom dali i neki mali doprinos, dok sugestije i predlozi predstavljaju samo neke forme naših konkretnih angažovanja, koje mogu poslužiti Kancelariji u radu.

rlamentare lidhur me rëndësinë e çështjeve gjinore dhe përfshirjes së tyre në Kushtetutën e re

5. Duhet të pregaditen shifrat konkrete në lidhje me aspektin e pjesëmarrjes së femrave në jetën politike dhe në organet vendimmarrëse dhe ato të dhëna të prezentohen në takime, konferenca, në shtyp dhe medime elektronike (të përdoren format dhe mundësitë që teknika kompjutorike ofron për të shpërndarë sa më shumë informata) dhe

6. Të koordinohen të gjitha aktivitetet avokuese bashkarisht me OJQ-të dhe njerëzit e shoqërisë civile (veprimi unik është i dëshirueshëm).

Shpresojmë se kemi dhënë një kontribut të vogël me këtë tekst të shkurtër, ndërsaq sygjërimet paraqesin vetëm disa forma të angazhimeve tona konkrete dhe duke u bazuar në përvojat tona të cilat Zyra juaj mund ti shfrytëzoj për nevojat të veta gjatë punës së vet.

communication etc.

5. To coordinate all activities of public advocacy with NGOs and individuals from the civil society (unique approach is eligible).

We hope that with this short text we have given small contribution, while suggestions and proposals present only some of the forms of our concrete engagement that can serve you Office in its work.

Desanka Lopičić,
sudija Ustavnog suda Crne Gore

Desanka Llopiçiq,
gjykatëse e Gjyqit Kushtetues të Malit të Zi

Desanka Lopičić,
*the Constitutional Court judge of the
Republic of Montenegro*

RODNA RAVNOPRAVNOST I USTAVNE REFORME

Još je davne 1888. godine u Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru bilo propisano: „Žena udata, pa i punoljetna bila, nije vlasna primiti nikakva dara bez muževa dopuštenja, osim ako je od kućana ili bliskih rođaka. Ona nije vlasna ako muž ne pristane, ni od osopka svoga kome što darovati, osim kakvih sitnica običaja radi”. I kralj Nikola govori o „potištenosti” žena i o potrebi za jednakim priznanjem. Pokušao je da uzdigne Crnogorke do visine Crnogoraca. Pod njegovim uticajem mijenjaju se i neki vjekovni obrasci ponašanja prema ženi i tako do dana današnjeg.

Tema oko koje smo se okupili je iz oblasti ostvarivanja fundamentalnih prava čovjeka. Univerzalnost tih prava proklamovana je prije svih i iznad svih, međunarodnim dokumentima. Vijek iza nas obilježen je progresom u prihvatanju i poštovanju ideje o univerzalnosti ljudskih prava i načela jednakosti kao i naporima da načelo nediskriminacije postane sastavni

BARAZIA GJINORE DHE REFORMAT KUSHTETUESE

Që prej vitit 1888 në ligjin e përgjithshëm pronësor të Mbretërisë së Malit të Zi ka qenë e theksuar: “Gruaja e martuar, qoftë dhe në moshën madhore, nuk është e lejuar të pranojë asnjë lloj dhurate pa lejen e burrit, përveç nëse dhurohet nga familjarët dhe fisi i afërt. Asaj nuk i lejohet, nëse burri nuk pranon as fisit të sajë t’i dhurojë gjësendi, përveç imtësirave të zakonshme”. Edhe mbreti Nikolla flet për mbylljen e grave dhe për nevojën e njohjes së njëjtë (të gjinive). Është mundur t’i ngrit Malazezet deri në lartësinë e Malazezëve. Nën ndikimin e tij ndërrohen edhe disa forma shekullore të sjelljes ndaj gruas të cilat vazhdojnë edhe në ditët e sotme.

Tema rreth të cilës jemi mbledhur i përket fushës së realizimit të të drejtave themelore të njeriut. Univerzaliteti i këtyre të drejtave është i proklamuar para së gjithash në dokumentet ndërkombëtare. Shekulli që lamë pas ka shënuar avancim në pranimin dhe respektimin e

GENDER EQUALITY AND CONSTITUTIONAL REFORMS

Ever since 1888 the General Property Code for the Principality of Montenegro prescribed: “A married woman, even if she is of age, is not allowed to accept any gift without her husband’s permission except if it came from a member of her family or close relatives. She is not allowed, unless she has her husband’s permission, to give anything even to the closest ones except some trifles traditionally given away for gifts.” Even king Nikola spoke about “dejection” of women and of their need to be recognized equally. He tried to elevate Montenegrin women to the heights occupied by Montenegrin men. Under his influence some centuries-old patterns in treatment of women had changed and they remained such to this day.

The topic that gathered us here belongs to the field of enforcement of fundamental human rights. Universality of these rights was primarily proclaimed by international documents. The century behind us was marked with progress in

dio svakog sistema i svake pravne države. Garantovanje sloboda i prava građana aktima međunarodnog prava izmijenjeno je tradicionalno konstitucionalno stanovište da su garancije sloboda i prava građana u domenu isključive nadležnosti nacionalnog prava, pa je princip ograničenja vlasti tako dobio novu dimenziju.

Rodna ravnopravnost je značajan segment univerzalnih ljudskih prava, a u sklopu tih prava stvaranje ambijenta za kreiranje, implementaciju i promociju ustavnih i zakonskih rješenja. Rodno nediferencirano pravo učvršćuje rodnu nejednakost uz pomoć apstrakne jednakosti. Bez pravne jednakosti nema društvenog izjednačavanja, ali zadovoljiti se bezličnom i apstraktnom pravnom jednakosti znači održavati, pa i učvrstiti društvenu nejednakost.

„Žene podnose jednu pravu nevidljivost u pravu: one su istovremeno izražene i zaboravljene”.^{1[1]}

Jednakost uopšteno, pa tako i specifična jednakost muškarca i žene, često se definiše u Aristotelovom smislu, kao jednako postupanje prema sličnima. U pozitivnom je pravu to načelo izraženo u brojnim međunarodnim i nacionalnim

idesë së univerzalitetit të të drejtave të njeriut dhe parimeve të barazisë, si dhe përpjekjeve që parimi i mosdiskriminimit të bëhet pjesë përbërëse e çdo sistemi dhe e çdo shteti juridik. Garantimi i lirive dhe i të drejtave të qytetarëve me akte të së drejtës ndërkombëtare ka ndryshuar qëndrimin konstitucional - tradicional sipas të cilit garantimi i lirive dhe të drejtave të qytetarëve bëhet vetëm në kuadër të së drejtës nacionale. Në këtë mënyrë, edhe parimi i kufizimit të pushtetit ka marrë një dimension të ri.

Barazia gjinore është segment i rëndësishëm i të drejtave universale të njeriut, e në kuadër të këtyre të drejtave – krijimi i ambientit për hartimin, implementimin dhe promovimin e zgjidhjeve kushtetuese dhe ligjore. E drejta gjinore e padiferencuar forcon pabarazinë gjinore përmes barazisë abstrakte. Pa barazi juridike nuk ka barazim shoqëror, por të kënaqesh me barazinë e parëndësishme juridike do të thotë ruash e të forcosh pabarazinë shoqërore.

“Gratë përjetojnë një padukshmëri të vërtetë në drejtësi: ato janë njëkohësisht të theksuara dhe të harruara”.^{1[1]}

Barazia në përgjithësi, por edhe bara-

respecting the idea on universality of human rights and principles of equality as well as with efforts to make non-discrimination principle become integral part of every system and every legal state. Freedoms and rights of citizens that were granted by the acts of international law changed traditional constitutional standpoint that the guarantees of freedoms and rights of citizens fall within the exclusive competence of national laws. Consequently, the principle of limitation of authority acquired new dimension.

Gender equality is an important segment of universal human rights and a part of these laws is the creation of environment for developing, implementation and promotion of constitutional and legislative solutions. Gender undifferentiated law strengthens gender inequality with the help of abstract equality. Without equality in laws there can be no social parity, and putting up with impersonal and abstract legal equality leads to maintaining, even encouraging social inequality.

“Women experience a real invisibility in law: they are expressed and forgotten at the same time”.^{1[1]}

1 [1] Francine Demichel (Univesite Paris 80), „La place des femmes dans la vie politique, l'approche juridique”, SJFE, janvier 1997.

1 [1] Francine Demichel (Univesite Paris 80), „La place des femmes dans la vie politique, l'approche juridique”, SJFE, janvier 1997.

1 Francine Demichel (Universite Paris 80), “La place des femmes dans la vie politique, l'approche juridique”, SJFE Janvier 1997

pravnim izvorima. Tako je članom 14 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda propisano: „uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurace se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što je pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno i društveno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost”. Ipak često se zaboravlja da normativni koncept jednakosti održava, a možda čak i jača stvarnu nejednakost u društvu. Stoga, potrebno je razlikovati dva različita koncepta jednakosti: jednakost kao normativni zahtjev pravnog poretka i jednakost kao moralni zahtjev društva i regulatorni cilj. Drugim riječima svi su pred zakonom jednaki, ali zakon ne smije biti jednak za sve već mora voditi ukidanju stvarne društvene nejednakosti.

Ustavom Republike Crne Gore, odredbom člana 15, zajemčena je sloboda i jednakost građana bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo, kao i jednakost svih pred zakonom. Ustavni sud je, ocjenjujući ustavnost osporenih opštih akata izrazio stav da princip jednakosti ne podrazumijeva jednakost građana u apsolutnom smislu te riječi već garantuje jednakost građana koji se nalaze u identičnim pravnim situacijama. Njime se

zija specifike e meshkujve dhe grave shpesh definohet nga aspekti i Aristotelit – si sjellje e barabartë ndaj të njëjtëve. Ky parim në të drejtën pozitive, është i theksuar në shumë dokumente juridike nacionale dhe ndërkombëtare. Kështu në nenin 14 të Konventës Evropiane për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut parashihet: “gëzimi i të drejtave dhe lirive që njihen në këtë Konventë sigurohet pa diskriminim të asnjë lloji siç është: gjinia, raca, gjuha, përkatësia fetare, bindja politike, prejardhja nacionale apo shoqërore, përkatësia e pakicës nacionale, pasuria, lindja apo ndonjë rrethanë tjetër”. Megjithatë, shpesh harrohet se koncepti normativ i barazisë ruan, madje dhe forcon pabarazinë e vërtetë në shoqëri. Prandaj është e nevojshme të dallohen dy koncepte të ndryshëm të barazisë: barazinë si koncept normativ të rendit juridik dhe barazinë si kërkesë morale të shoqërisë. Thënë ndryshe, të gjithë janë të barabartë para ligjit, por ligji nuk guxon të jetë i njëjtë për të gjithë. Ligji duhet të tentojë të eliminojë pabarazitë e vërteta shoqërore.

Me kushtetutën e Malit të Zi, në dispozitën e nenit 15, është garantuar liria dhe barazia e qytetarëve pa marrë parasysh asnjë veçanti apo cilësi personale si dhe barazinë e të gjithëve para ligjit. Duke vlerësuar kushtetutshmërinë e akteve

Equality, in general, and also in specific as equality of men and women, is often defined in Aristotelian terms, as an equal treatment of similar beings. In positive law this principle was expressed in numerous international and national legal sources. Consequently, Article 14 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms prescribes: “The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with national minority, property, birth or other status.” However, it is often forgotten that normative concept of equality maintains and possibly reinforces factual inequality in society. Therefore, it is necessary to distinguish between equality as a normative prerequisite for legal order and equality as a moral prerequisite of society and regulatory goal. In other words, everyone is equal before the law, but law cannot be the same for everyone. Instead, it needs to lead towards elimination of real social inequality.

The Constitution of the Republic of Montenegro in its provision in Article 15 grants freedom and equality of citizens regardless of any special traits or personal feature and pledges equality before law.

garantuje jednakost svih pred zakonom ali se ne sprečava da se različite situacije uređena različitim načinom, odnosno da se slična činjenična stanja razlikuju i za njih vezuju pravne posljedice. Navedenom odredbom Ustava daju se opšte garancije jednakosti svih građana pa i po osnovu pola ali ne i posebne garancije za ravnopravnost žena sa muškarcem u zaštiti i uživanju ljudskih prava niti zabranjuje eksplicitno polnu diskriminaciju. Očigledno da se vjerovalo kako je načelo ravnopravnosti polova i zabrana diskriminacije implicitno uključeno u navedeno načelo jednakosti pred zakonom, zbog čega nije posebno naglašeno u Ustavu. Kako je u Crnoj Gori rad na pripremi novog Ustava, vjerujem da će biti garantovana ravnopravnost muškaraca i žena bilo pozitivnom normom, bilo zabranom diskriminacije zasnovane na pripadnosti određenom polu.

Diskriminacija obuhvata veliki broj različitih situacija kojima je potrebno drugačije pristupiti. Norme Evropskog prava u području nediskriminacije moguće je podijeliti u tri osnovne grupe: jednaka plata, jednako postupanje i socijalna sigurnost. Svaka od tih kategorija podvrgnuta je posebnim pravnim režimom pa se na svaku od njih primjenjuju drugačiji propisi. Ipak, granica među njima nije čvrsto određena pa ju je Evropski sud, u nekoliko složenih konkretnih slučajeva, morao

të përgjithshme kontestuese, Gjyqi Kushtetues shprehu qëndrimin që parimi i barazisë nuk nënkupton barazinë e qytetarëve në kuptimin absolut të fjalës, por garanton barazinë e qytetarëve të cilët gjenden në situata të njëjta juridike. Me të garantohet barazia e të gjithëve para ligjit, por nuk pengohet që situatat e ndryshme të rregullohen në mënyra të ndryshme. Me këtë dispozitë të Kushtetutës jepen garanci të përgjithshme të barazisë së qytetarëve madje edhe në bazë të gjinisë, por jo edhe garanci të posaçme për barazinë e femrës me mashkullinë mbrojtjen dhe realizimin e të drejtave të njeriut. Ajo as nuk ndalon në mënyrë eksplicite diskriminimin gjinor.

Siç duket është besuar se parimi i barazisë gjinore dhe ndalimi i diskriminimit janë përfshirë në parimin e përmendur të barazisë para ligjit dhe për këtë arsye nuk është theksuar veçanërisht në Kushtetutë. Duke pasur parasysh se në Mal të Zi duhet të përgatitet Kushtetuta e re, besoj se do të garantohet barazia e meshkujve dhe femrave, qoftë me normë pozitive, qoftë me ndalimin e diskriminimit në bazë gjinore.

Diskriminimi përfshinë numër të madh të situatave të ndryshme të cilat kërkojnë qasje tjetër. Normat e të drejtës evropiane në fushën e mosdiskriminimit mund të ndahen në tre grupe themelore: rroga e barabartë, veprim i barabartë dhe siguri sociale. Secila prej këtyre kategorive

Constitutional Court has analysed the constitutionality of the contested legislative acts and expressed its view that equality principle does not entail equality in absolute terms but equality of citizens who found themselves in identical legal situations. It guarantees equality before law but does not preclude regulation of various situations in different way i.e. differentiation between facts and binding legal consequences to them. The quoted provision of the Constitution gives general guarantees of equality of all citizens and also on the basis of sex, but not special guarantees for equality of men and women in protection and exercise of rights nor it explicitly prohibits gender discrimination. It was obviously believed that the principles of gender equality and prohibition of discrimination are implicit in the quoted principle of equality before law and that is why it was not specially emphasised in the Constitution. Since the process of drafting Constitution in Montenegro is under way, I believe that it will guarantee equality between men and women either by a positive norm, or by prohibition of discrimination based on sex.

Discrimination comprises a large number of various situations that need to be approached in different way. The norms of European law in field of non-discrimination can be divided into three

sam utvrditi. Neposredna diskriminacija je lako uočljiva i relativno lako otklonjiva u postupku kontrole ustavnosti i zakonitosti. Mnogo veći problem predstavljaju slučajevi posredne diskriminacije, odnosno tzv. neželjenog dejstva pravnih normi. U takvim situacijama neka na prvi pogled neutralna regulatorna mjera u stvarnosti proizvodi diskriminacijsko dejstvo za određenog pojedinca ili društvenu grupu.

Sadašnji Ustavni tekst nominalno posvećuje dosta pažnje ljudskim pravima i slobodama predviđajući većinu prava sadržanih u Univerzalnoj deklaraciji i ostalim najvažnijim međunarodnim instrumentima. Međutim, u Ustavu nema poziva na međunarodno pravo, pa se ostvarivanje ljudskih prava isključivo vezuje za Ustav, odnosno unutrašnje pravo. Nakon prestantka Državne zajednice Srbija i Crna Gora postavilo se pitanje mjesta i uloge međunarodnih ugovora u ustavno pravnom poretku Republike Crne Gore, kao samostalne i suverene države, s obzirom na već pomenutu činjenicu da njen Ustav, koji je na snazi, ne sadrži odredbe o mjestu međunarodnih ugovora u pravnom sistemu. Odlukom o proglašenju nezavisnosti Republike Crne Gore ("Službeni list Republike Crne Gore", br.36/06) propisano je: da će „Republika Crna Gora primjenjivati i preuzeti međunarodne ugovore i sporazume koje je zaključila i kojima je

i nënshetrohet një regjimi të veçantë juridik dhe për secilën prej tyre aplikohen rregulla të ndryshme. Megjithatë, kufiri në mes tyre nuk është qartë i përcaktuar, kështu që Gjyqi Evropian në disa raste konkrete dhe të komplikuar është dashur vetë ta caktojë. Diskriminimi i drejtpërdrejtë vërehet lehtë dhe relativisht lehtë eliminohet në procedurën e kontrollit të kushtetutshmërisë dhe ligjshmërisë. Problem shumë më të madh paraqesin rastet e diskriminimit indirekt, gjegjësisht të ashtuquajturat efektet e padëshiruara të normave juridike. Në raste të tilla, një masë rregullatore neutrale prodhon në realitet ndikim diskriminues për individin e caktuar apo grupin shoqëror.

Teksti i Kushtetutës së tanishme i kushton mjaft kujdes të drejtave dhe lirive të njeriut duke paraparë shumicën e të drejtave që i përmban Deklarata Universale dhe instrumentet tjerë ndërkombëtarë. Megjithatë, në Kushtetutë nuk ka referenca në të Drejtën Ndërkombëtare, kështu që realizimi i të drejtave të njeriut lidhet vetëm për Kushtetutë, respektivisht për drejtësinë vendase. Pas shuarjes së bashkësisë shtetërore Serbi-Mali i Zi është shtruar çështja e vendit dhe rolit të marrëveshjeve ndërkombëtare në rendin Kushtetues-juridik të Republikës së Malit të Zi si shtet i pavarur, duke pasur parasysh se Kushtetuta në fuqi nuk i përmban dispozitat për vendin

basic groups: equal pay, equal treatment and social security. Each of these categories comes under special legal regime so that different regulations are applied on them respectively. Nevertheless, the borderline between them is not so strong and the European Court had to draw it in several complex concrete cases. Direct discrimination is easily perceptible and relatively easily removable in the procedure of control of constitutionality and legality. Bigger problem comes from the cases of indirect discrimination i.e. collateral effect of legal norms. In such situations some nominally neutral regulatory measure can in reality produce discriminatory effect on some individuals or a social group.

Present Constitution nominally dedicates a lot of attention to human rights and freedoms pledging most of the rights set forth in Universal Declaration and other important international instruments. However, the Constitution does not give any reference to international law and the enjoyment of human rights is exclusively tied to the Constitution i.e. to national legislation. The dissolution of State union Serbia and Montenegro imposed a question of place and role of international treaties in the constitutional and legal system of the Republic of Montenegro, being now an independent

pristupila državna zajednica Srbija i Crna Gora, a koji se odnose na Crnu Goru i koji su u saglasnosti sa njenim pravnim poretkom” a Deklaracijom nezavisne Republike Crne Gore (“Službeni list Republike Crne Gore”, br.36/06) utvrđeno je: “da polazeći od obnovljene državne nezavisnosti, Republika Crna Gora poštujući principe međunarodnog prava, odluke Međunarodnog suda pravde i odlučna je da nastavi punu saradnju sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju”. Neophodno je da u novom ustavnom tekstu budu sadržana rješenja o mjestu međunarodnih ugovora u pravnom poretku Crne Gore. Mišljenja sam da je potrebno propisati da su opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori sastavni dio pravnog poretka i da se neposredno primjenjuju. To će omogućiti neposrednu primjenu svih univerzalnih i regionalnih konvencija, kako opštih, tako i onih koje se odnose na ravnopravnost polova i omogućiti neposrednu primjenu standarda u ovoj oblasti.

Važnost osnovnih sloboda i prava u sadašnjem Ustavu naglašena je mjestom tog poglavlja u Ustavu, jer slijede odmah nakon osnovnih ustavnih odredbi, kao i njihovim obimom. Ustavni tekst je, pored zajedničkih odredbi koje se odnose na posebno garantovanje sloboda i prava, podijeljen u tri oblasti - lične slobode i

e marrëveshjeve ndërkombëtare në sistemin juridik. Me vendimin për shpalljen e pavarësisë së Malit të Zi (“Fleta zyrtare RMZ” nr.36/06) është paraparë që: “Republika e Malit të Zi do të marrë dhe do të aplikoj marrëveshjet dhe konventat ndërkombëtare të cilat i ka nënshkruar dhe në të cilat është anëtarësuar bashkësia shtetërore Serbi-Mali i Zi, të cilat kanë të bëjnë me Malin e Zi dhe të cilat janë në përputhje me rendin e tij juridik. Ndërsa me Deklaratën për pavarësi të Malit të Zi (“Fleta zyrtare RMZ” nr.36/06) është përcaktuar që: “Duke u nisur nga përtëritja e pavarësisë shtetërore, Republika e Malit të Zi do të respektojë parimet e së Drejtës ndërkombëtare, vendimet e Gjyqit ndërkombëtar të drejtësisë dhe është e vendosur të vazhdojë bashkëpunimin e plotë me Gjyqin ndërkombëtar për vepra penale, për ish Jugosllavinë”. Është e nevojshme që në tekstin e ri Kushtetues të përfshihen zgjidhje për vendin e marrëveshjeve ndërkombëtare në rendin juridik të malit të Zi. Mendoj se është e nevojshme të parashihet që rregullat e përgjithshme të së drejtës ndërkombëtare dhe marrëveshjet e verifikuara ndërkombëtare të jenë pjesë përbërëse e sistemit juridik dhe domosdoshmërisht të implementohen. Kjo do të mundësojë aplikimin e drejtpërdrejtë të të gjitha konventave universale dhe regjionale, si atyre

and sovereign state and having in mind the fact mentioned before that its Constitution, still in force, does not stipulate the position of international treaties in the legal system. The Decision on Declaration of Independence of the Republic of Montenegro (Official Gazette of the Republic of Montenegro, No. 36/06) prescribes that: “The Republic of Montenegro will apply and take over international treaties and agreements concluded or accepted by the State Union Serbia and Montenegro which bear relevance to Montenegro and which are in compliance with its legal system”, and the Declaration of the Independent Republic of Montenegro (Official Gazette of the RoM, No. 36/06) stipulates: “that on the basis of renewed state independence, the Republic of Montenegro will observe the principles of international law, decisions of the International Court of Justice and it is committed to resume full cooperation with the International Criminal Tribunal for ex-Yugoslavia”. New constitution should stipulate solutions about the status of international treaties in the legal system of Montenegro. I think that it is necessary to prescribe that universally accepted rules of international law and ratified international treaties are integral part of the system and that they are directly applicable. It will enable direct application

prava, politike slobode i prava, i ekonomske, socijalne i kulturne slobode i prava. Odredbama čl. 59 i 60 Ustava jamči se posebna zaštita porodice, majke i djeteta zbog njihovog značaja i uloge u društvu.

Ustavna načela su preuzeta i razrađena u zakonima i drugim propisima koje regulišu određene oblasti društvenog života. Tako je odredbama Zakona o radu propisana jednakost zaposlenih u ostvarivanju prava po osnovu rada, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, obrazovanje, socijalno porijeklo, imovno stanje i drugo lično svojstvo i da je poslodavac dužan da poštuje prava i jednakost zaposlenog u zaštiti prava kao i njegovu privatnost i dostojanstvo; Zakonom o sudovima propisano je da su pred sudom svi jednaki a odredbom člana 159 utvrđena je povreda ravnopravnosti pa i po osnovu razlika u pogledu pola; Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju obezbijedena je jednaka mogućnost ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu bez razlike po polnoj, nacionalnoj, religioznoj, teritorijalnoj i bilo kojoj drugoj pripadnosti; Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti propisano je više prava iz socijalne i dječje zaštite: materijalno obezbjeđenje porodice, dodatak na djecu, naknada za opremu za novorođeno dijete i pravo na naknadu za

të përgjithshme ashtu dhe atyre që kanë të bëjnë me barazinë gjinore në mënyrë që të mundësojnë implementimin e drejtpërdrejt të standardeve nga kjo fushë.

Rëndësia e lirive dhe të drejtave themelore në kushtetutën ekzistuese është e shprehur me vetë pozitën e këtij kapitulli në Kushtetutë, sepse rrjedhë menjëherë pas dispozitave themelore kushtetuese si dhe me vëllimin e përfshirjes së tyre. Teksti kushtetues, krahas dispozitave të përbashkëta të cilat i dedikohen posaçërisht garantimit të lirive dhe të drejtave, ndahet në tri fusha: liritë dhe të drejtat personale, liritë dhe të drejtat politike, dhe liritë dhe të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore. Me dispozitat e nenit 59 dhe 60 të Kushtetutës garantohet një mbrojtje e veçantë e familjes, nënës dhe fëmijës për shkak të rëndësisë dhe rrolit të tyre në shoqëri.

Normat kushtetuese janë trajtuar dhe përpunuara në ligjet dhe urdhëresat e tjera të cilat rregullojnë sfera të ndryshme të jetës shoqërore. Kështu në dispozitat e Ligjit të punës është e rregulluar barazia e të punësuarve në realizimin e të drejtave në bazë të punës, pa dallim në përkatësinë nacionale, racore, gjinore, gjuhësore, fetare, politike, arsimore, sociale dhe dallime tjera personale dhe se punëdhënësi është i obliguar të respektojë barazinë e të punësuarit në mbrojtjen e të drejtave të tij si

of all universal and regional conventions, both general and ones related to gender equality and enable direct implementation of standards in the field.

The importance of freedoms and rights in present Constitution is emphasised by the very position of that section in the Constitution. Namely, it comes immediately after the provisions on the basic constitutional norms and their scope. Apart from common provisions particularly related to granting freedoms and rights, the Constitution is divided into three fields – individual rights and freedoms, political freedoms and rights and economic, social and cultural freedoms and rights. Provisions of articles 59 and 60 of the Constitution guarantee special protection to families, mothers and children because of their importance and role in society.

The constitutional principles were taken over and further developed by the laws and other regulations stipulating certain aspects of social life. Thus, the provisions of the Labour Law pledge equality of all employees in enjoyment of their rights on the basis of law, regardless of their national origin, race, sex, language, religion, political or other conviction, education, social origin, property any other personal quality and oblige employer to observe rights and equality of employees

vrijeme porodijskog odsustva; Krivičnim zakonikom propisana su krivična djela trgovina ljudima, povreda ravnopravnosti, krivična djela protiv polne slobode, krivično djelo protiv braka i porodice...

U Crnoj Gori su u pripremi dva značajna zakonska teksta koja će doprinijeti ostvarivanju principa ravnopravnosti polova, u praksi. Riječ je o Predlogu novog Porodičnog zakona i Zakona o zaštiti od nasilja u porodici. Predlog Porodičnog zakona sadrži niz odredaba koje su usmjerene u pravcu izjednačavanja polova. To se u prvom redu odnosi na obavezno posredovanje u postupku za razvod braka, zatim na uvođenje bračnog ugovora kao novine našeg zakonodavstva, kao i na uvođenje instituta zajedničkog vršenja roditeljskog prava nakon razvoda ili poništenje braka. To dalje znači da će se ovim i drugim predloženim rješenjima prevashodno popraviti položaj žene, odnosno majke i smanjiti razlika između normativnog i stvarnog. Supružnici će biti kroz postupak medijacije u prilici da samostalno rješavanju sporove koji se odnose na njihovu imovinu i vršenja roditeljskog prava. Kroz bračni ugovor supružnici će takoće moći samostalno i ravnopravno da sporazumom urede svoje imovinske odnose prije i tokom braka. Kad je riječ o zajedničkom vršenju roditeljskih prava

dhe integritetin dhe dinjitetin e tij. Me Ligjin për gjykata është përcaktuar se para gjyqit të gjithë janë të barabartë, ndërsa me dispozitën e nenit 159 është përcaktuar shkelja e barazisë në baza gjinore; me Ligjin për mbrojtjen shëndetësore dhe sigurimin shëndetësorë është siguruar mundësia e njëjtë e realizimit të së drejtës në mbrojtjen shëndetësore pa dallim në përkatësinë nacionale, fetare, territoriale, etj; me Ligjin për mbrojtjen sociale dhe të fëmijëve janë rregulluar shumë të drejta nga mbrojtja sociale dhe e fëmijëve: sigurimi material i familjes, shtesa për fëmijë, kompensimi material për fëmijën e porsalindur dhe e drejta për kompensim gjatë pushimit të lindjes; me Kodin penal janë përcaktuar veprat penale: trafikimi i qenieve njerëzore, shkelja e barazisë, veprat penale kundër lirisë gjinore, vepra penale kundër martesës dhe familjes ...

Në Mal të Zi janë duke u përgatitur dy tekste të rëndësishme ligjore të cilët do të kontribuojnë në realizimin në praktik të parimit të barazisë gjinore. Fjala është për Propozimin e Ligjit të ri të familjes dhe Ligjit për mbrojtjen nga dhuna në familje. Propozimi i Ligjit të familjes përmban disa dispozita që kanë të bëjnë me barazinë gjinore. Në radhë të parë kjo ka të bëjë në ndërmjetësimin e obligueshëm në procedurën e shkurorëzimit, mandej në futjen e marrëveshjes martesore si risi në

in protection of rights, his/her privacy and dignity; the Law on Courts stipulates that everyone is equal before courts and Article 159 prescribes what should be deemed a harm to equality on the basis on gender difference; Health Protection and Insurance Law grants equal opportunities in receiving health services regardless of sex, national, religious, territorial origin etc.; the Law on Social Welfare and Child Care prescribes some more rights from social and health care: family support allowance, child allowance, newborn grant and maternity allowance; the Criminal Code prescribes criminal offences against sexual freedom, criminal offences against marriage and family etc.

Montenegro prepares two important laws that will contribute to enforcement of the principle of gender equality in practice. These are the new Family Law and Law on Protection from Family Violence. The proposed Family Law has several provisions that are aimed at bringing both genders on par. It particularly refers to obligatory mediation in divorce procedures, introducing nuptial contract as a novelty in our legislation as well as introduction of the institute of shared parenting after divorce and the annulment of marriage. It means that by these proposed changes the position of women and mothers will be improved

stvorena je mogućnost da roditelji budu jednako tretirani i ravnomjerno opterećeni u izvršavanju roditeljskih obaveza.

Posebno značajan zakonski tekst za zaštitu položaja žene u porodičnim odnosima biće budući Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Kao što je poznato prije nekoliko godina promijenjen je Krivični zakon i uvedeno novo Krivično djelo – nasilje u porodici koje prevashodno ima za cilj zaštitu žene od fizičkog i psihičkog nasilja u porodici. Međutim, pored krivično – pravne zaštite, koja se u praksi pokazala nedovoljnom, Nacrtom novog Zakona predviđeno je kažnjavanje za prekršaje za sve one radnje koje nemaju elemente bića krivičnog djela, a čine se uglavnom prema ženi. Uz to, ovim Nacrtom predviđeno je i nekoliko vrsta zaštitnih mjera koje treba da omoguće brzu i efikasnu zaštitu članova porodice, najčešće žene od raznih fizičkih, psihičkih i drugih nedozvoljenih ponašanja koja su u praksi često prisutna. Nacrtom Zakona je, takođe, razrađen čitav postupak sinhronizovanog djelovanja mnogih državnih organa u pravcu zaštite od nasilja u porodici.

Stepen zaštićene slobode mjerilo je demokratije. Stepenu ostvarene slobode jednak je stepenu civilizacije i humanosti jednog društva. Stoga je potreba za širenjem sredstava njene zaštite sada posebno aktuelna i značajna.

legislacionin tonë, si dhe në futjen e institutit të ushtrimit të përbashkët të së drejtës prindërore pas shkurorëzimit apo anulimit të martesës. Kjo do të thotë se me këtë si dhe me zgjidhjet tjera të propozuara, para së gjithash do të përmirësohet pozita e gruas, respektivisht nënës dhe do të zvogëlohet ndryshimi në mes të “normativit” dhe realitetit. Bashkëshortët, gjatë procedurës së ndërmjetësimit, do të kenë mundësi që ndaras (të pavarur) ti zgjidhin çështjet që kanë të bëjnë me pasurinë e tyre dhe ushtrimin e të drejtës prindërore. Përmes marrëveshjes martesore bashkëshortët po ashtu do të mund që në mënyrë të pavarur dhe të barabartë të rregullojnë marrëdhëniet e tyre pronësore, para dhe gjatë martesës. Kur është fjala për ushtrimin e përbashkët të së drejtës prindërore është krijuar mundësia që prindërit të jenë njëllor të trajtuar dhe njësoj të ngarkuar në kryerjen e obligimeve prindërore.

Një tekst i rëndësishëm Ligjor për mbrojtjen e pozitës së gruas në marrëdhëniet familjare, do të jetë Ligji për mbrojtje nga dhuna në familje. Siç dihet, para disa viteve është ndryshuar Ligji penal dhe është futur vepra e re penale-dhuna në familje e cila ka për qëllim mbrojtjen e gruas nga dhuna fizike dhe psikike në familje. Megjithatë përveç mbrojtjes penalo-juridike (e cila në praktik është

primarily and it will reduce the difference between norms and reality. Mediation will enable spouses to resolve the disputes related to property and parenting by themselves. Nuptial contract will enable them to independently and equally stipulate their property ownership before and in the course of marriage. Regarding shared parenting, new legislation will give opportunity to parents to be equally treated and equally burdened with parental obligations.

Law on Protection from Family Violence will be particularly important for the position of women in family context. As we know, a few years ago the Criminal Code introduced a new criminal offence - family violence. It primarily seeks to protect women from physical and mental violence in family. However, apart from legal protection, which proved to be insufficient in practice, the draft of the new law envisages punishment for minor offences i.e. all actions that do not have elements of crime and often committed against women. Besides, this draft envisages several types of protection measures that should enable fast and efficient protection of family members, mostly women, from various physical, mental and other unlawful behaviours that are very frequent in practice. The draft law also develops whole procedure

Brojni su sistemi neposredne zaštite sloboda i prava građana. Među najznačajnije spada njihova ustavno-sudska zaštita. Ustav Crne Gore propisuje nadležnost i ulogu Ustavnog suda da odlučuje o ustavnoj žalbi, kao demokratskoj tekovini, kojom se obezbjeđuje ustavno-pravni mehanizam zaštite slobode i prava čovjeka i građanina. Naime, odredbom člana 113 stav 4 Ustava Republike Crne Gore propisano je da Ustavni sud "odlučuje o ustavnim žalbama zbog povrede, pojedinačnim aktom ili radnjom, sloboda i prava čovjeka i građanina utvrdjenih Ustavom, kad takva zaštita nije u nadležnosti Saveznog ustavnog suda i kada nije predviđena druga sudska zaštita". Zakon o Ustavnom sudu dalje razradjuje ovu ustavnu odredbu i utvrđuje postupak za odlučivanje Suda po ustavnoj žalbi. Saglasno članu 32 stav 1 Zakona:" ustavnu žalbu može podnijeti svako lice koje smatra da mu je pojedinačnim aktom ili radnjom sudskih, upravnih i drugih državnih organa ili preduzeća i organizacija koje vrše javna ovlašćenja (u daljem tekstu:državni organi ili pravno lice) povrijeđena sloboda ili pravo čovjeka i građanina utvrđeno Ustavom Republike Crne Gore kad takva zaštita nije u nadležnosti Saveznog ustavnog suda i kada nije predviđena druga sudska zaštita."

treguar e pamjaftueshme), me Propozimin e Ligjit të ri është paraparë dënimi për kundërvajtje për të gjitha ato veprime të cilat nuk kanë elemente të veprës penale por që kryesisht bëhen ndaj gruas, përveç kësaj me këtë Propozim janë paraparë edhe disa lloj masash mbrojtëse të cilat duhet të mundësojë mbrojtje të shpejtë dhe efikase të të gjithë anëtarëve të familjes, më së shpeshti gruas nga sjellje të ndryshme fizike dhe psikike të palejuara. Me këtë Propozim-ligj është sqaruar e gjithë procedura e veprimit të shumë organeve shtetërore në aspektin e mbrojtjes nga dhuna në familje.

Shkalla e mbrojtjes së lirisë është tregues i demokracisë. Shkalla e lirisë së arritur është e njëjtë me shkallën e civilizimit dhe humanizmit të një shoqërie. Prandaj, nevoja për zgjerimin e mekanizmave për mbrojtjen e saj tani janë shumë aktuale dhe të rëndësishme.

Janë të shumtë sistemet e mbrojtjes së drejtpërdrejt të lirive dhe të drejtave të qytetarëve. Ndër më të rëndësishmit është mbrojtja Kushtetuese – gjyqësore. Kushtetuta e Malit të Zi përcakton kompetencat dhe rolin e Gjyqit Kushtetues që të vendos për ankesën kushtetuese me të cilën sigurohet mekanizmi kushtetues-juridik i mbrojtjes së lirive dhe të drejtave të njeriut dhe të qytetarit. Kështu, me dispozitën e nenit 113, alineja 4, të Ku-

of synchronized action of many state authorities towards providing protection from family violence.

The level of protected freedom is the reflection of democracy. The degree of exercised freedom is equal to the degree of civilization and humanity in a society. Thus, the need for broadening the instruments for its protection is particularly relevant and important now.

There are numerous systems of direct protection of rights and freedoms. Among important ones is their constitutional and judicial protection. The Constitution of Montenegro sets forth competencies and role of the Constitutional court to decide about constitutional complaint as a democratic legacy that ensures constitutional-legal mechanism for protection of freedom and rights of women and citizens. Namely, Article 113, paragraph 4 of the Constitution of the Republic of Montenegro prescribes that the Constitutional Court "decides about constitutional petitions filed on the grounds of a breach by an individual act or action, freedom and right of a woman and citizen stipulated by the Constitution once that some other type of judicial protection has not been envisaged". The Law on Constitutional Court further develops this constitutional provision and sets forth procedure for court deli-

Iz navedene ustavne i zakonske odredbe proizilazi, da je za odlučivanje po ustavnoj žalbi potrebno da su ispunjeni uslovi, i to kumulativno. Pravo na zaštitu ustavnom žalbom, prema navedenoj ustavnoj odredbi, ima čovjek i gradjanin. Zakon upotrebljava termin „svako lice“, što se odnosi samo na čovjeka i gradjanina, dakle pojedinca, ne i na druge subjekte – ustanove, preduzeća i druga pravna lica. U ime čovjeka i gradjanina, odnosno pojedinca ustavnu žalbu može podnijeti udruženje gradjana ili drugo pravno lice koje po svojim pravilima ima zadatak da štiti slobode i prava gradjana čija se zaštita traži pred Ustavnim sudom. Zaštita putem ustavne žalbe ima mjesta samo protiv pojedinačnog akta ili radnje kojima su povrijeđene ustavom utvrdjene slobode ili prava čovjeka ili gradjanina. Ustav ne definiše pojam pojedinačnog akta ili radnje, dok Zakon samo određuje subjekte protiv čijih akata se može izjaviti ustavna žalba. Pod pojedinačnim aktom podrazumijeva se akt kojim se rešava u nekom konkretnom slučaju o pravu i obaveznoj pojedinca ili više lica. Donosioci tog akta mogu biti sudski, upravni ili drugi državni organi ili preduzeća i organizacije koje vrše javna ovlašćenja odnosno organi vlasti, s tim što postojanje pojedinačnog akta mora biti izvjesno i nesumnjivo. Radnja kao predmet zaštite treba da

shtetutës së RMZ, është përcaktuar që Gjyqi Kushtetues “vendos për ankesat kushtetuese që kanë të bëjnë me shkëljen e lirive dhe të drejtave të njeriut dhe të qytetarit të garantuara me Kushtetutë, kur kjo mbrojtje nuk është në kompetencë të Gjyqit Kushtetues Federativ dhe kur nuk është paraparë mbrojtje tjetër Gjyqësore”. Ligji për Gjyqin Kushtetues e shtjellon më tej këtë dispozitë kushtetuese dhe përcakton procedurën e vendimmarrjes së Gjyqit për ankesën kushtetuese. Në përputhje me nenin 32, alineja 1 e këtij ligji: “ankesën kushtetuese mund ta bëjë çdo person i cili konsideron se me ndonjë akt apo veprim të veçantë të organeve gjyqësore, administrative dhe organizatave ose institucioneve tjera shtetërore se cilat ushtrojnë autorizime publike (në vazhdim: organet shtetërore ose personi juridik) janë shkelur liritë ose drejtat e njeriut dhe qytetarit, të përcaktuara me Kushtetutën e RMZ, kur kjo mbrojtje nuk është në kompetencë të Gjyqit Kushtetues Federativ, dhe kurrë nuk është paraparë mbrojtje tjetër Gjyqësore”.

Ngadispozitae përmendur kushtetuese dhe ligjore rrjedh që për vendimmarrje për ankesën kushtetuese, duhet të plotësohen disa kushte. Sipas dispozitës së përmendur kushtetuese të drejtë në mbrojtje me ankesë kushtetuese ka njeriu dhe qytetari. Ligji përdor nocionin “çdo

beration regarding constitutional complaint. Pursuant to Article 32, paragraph 1 of the Law: “constitutional complaint can be filed by any person who thinks that his/her freedoms and rights stipulated by the Constitution of the Republic of Montenegro have been breached by an individual act or action of judicial, administrative or other state body or enterprise, organization or utility (hereinafter referred to as: state body or legal entity) unless such protection falls within the competence of the Federal Constitutional Court or some other form of protection has been envisaged”.

The quoted constitutional provision and legal norm entails that before deliberating about a constitutional complaint it is necessary to have met all conditions cumulatively. Every woman and citizen is given right to protection by constitutional petition, as stipulated in that constitutional norm. The law uses the term “each person”, which refers only to a man and citizen i.e. an individual, and not to other subjects like institutions, organizations and other legal entities. On behalf of a woman and citizen, which is an individual, an association of citizens or some other legal entity can file a complaint thereof if by its rules it has the task to protect freedoms and rights of citizens that are protected in the Constitutional Court. The

je protivustavna, odnosno nezakonita tj. da nema oslonca u Ustavu, zakonu ili drugom propisu ili opštem aktu donijetom u skladu sa zakonom.

Za podnošenje ustavne žalbe predviđeni su i negativni uslovi - da nije predviđena druga sudska zaštita i da takva zaštita nije u nadležnosti Saveznog ustavnog suda, čime joj je dat supsidijerni karakter. Ovaj drugi uslov promjenom državno-pravnog statusa Crne Gore, pri odlučivanju o ustavnoj žalbi, više se ne postavlja. Da bi Ustavni sud mogao postupiti po ustavnoj žalbi, potrebno je da je ona podnijeta u zakonom predviđenom roku od 60 dana od dana dostavljanja pojedinačnog akta, odnosno od dana prestanka radnje, kojima je povrijedjena sloboda ili pravo utvrđeno Ustavom.

Iz prakse Ustavnog suda proizilazi da su najčešći predmeti osporavanja bili akti i radnje sudske vlasti, a u mnogo manjem broju pojedinačni akti i radnje zakonodavne i izvršne vlasti. Rješavajući po ustavnim žalbama Ustavni sud Crne Gore je u znatno većem broju odbacio ustavne žalbe, u odnosu na broj ustavnih žalbi u kojima je meritorno odlučio. Ustavna žalba, dakle, nije ostvarena kao realno sredstvo ustanovljeno u interesu građana, odnosno zaštite njegovih osnovnih ljudskih prava i sloboda. U tom smislu, nesporna je potreba da se zaštita ovih

person" e që ka të bëjë vetëm me njeriun dhe qytetarin, pra me individin, e jo me subjekte tjerë - institucionet, ndërmarrjet dhe personat tjerë juridik. Në emër të njeriut dhe të qytetarit, respektivisht individit ankesën kushtetuese mund ta bëjë shoqata e qytetarëve apo personi tjetër juridik i cili merret me mbrojtjen e lirive e të drejtave të qytetarëve, mbrojtja e të cilëve kërkohet në Gjyqin Kushtetues. Mbrojtja përmes ankesës kushtetuese zënë vend vetëm kundër aktit apo veprimit të veçantë me të cilët janë shkelur liritë ose të drejtat e njeriut të garantuara me Kushtetutë. Kushtetuta nuk definon konceptin e aktit apo veprimit të veçantë, ndërsa Ligji përcakton vetëm subjektet kundër akteve të të cilëve mund të ngritët ankesa kushtetuese. Me akt të veçantë nënkuptohet akti me të cilin në një rast konkret shqyrtohen dhe zgjidhen të drejtat dhe detyrimet e individit ose të shumë personave. Këtë akt mund ta bien organet gjyqësore, administrative ose organet tjera shtetërore si dhe institucionet që ushtrojnë autorizime publike, respektivisht organet e pushtetit, me ç'rast ekzistimi i aktit të veçantë duhet të jetë i qartë dhe i padyshimtë. Veprimi si lëndë e mbrojtjes duhet të jetë antikushtetues ose i paligjshëm, respektivisht të mos ketë mbështetje në Kushtetutë, në ligj ose në ndonjë dispozitë tjetër apo akt të pë-

protection by means of constitutional petition is legitimate only if it concerns an individual act or action by which constitutionally granted freedoms and rights of women and citizens have been violated. An individual act is an act that decides about some right and obligation of an individual or several persons in a concrete case. The act thereof can be rendered by a judicial, administrative or other governmental bodies or enterprises or utilities i.e. the authorities provided that the existence of an individual act has to be evident and undisputable. The act as an object of protection should be in conflict with the constitution or the law i.e. it should be without any grounds in Constitution, law or other regulation or general act adopted in compliance with the law.

The law envisaged some negative conditions that can call for filing the complaint. Namely, it implies that there in no other form of judicial protection and that such protection does not fall within the competence of the Federal Constitutional Court, which assigns a subsidiary quality to it. After the change of constitutional status of Montenegro, this latter condition is not required before taking up a constitutional complaint. In order to have petition eligible to be deliberated, it has to be filed within legally

prava učini u znatnoj mjeri efikasnijom i djelotvornijom, kako bi Ustavni sud sa svoje strane, kao nezavistan i nepristrastan državni organ, obezbijedio u dobroj mjeri zaštitu ljudskih prava i kako bi se što manji broj građana Crne Gore, nezadovoljnih pravnom zaštitom svojih sloboda i prava, pred domaćim institucijama, obraćao međunarodnim sudovima i drugim međunarodnim organizacijama. To znači, da građani u ustavnoj žalbi o kojoj odlučuje Ustavni sud, moraju prepoznati sam vrh pravne zaštite svojih temeljnih prava i sloboda u svojoj zemlji, prije obraćanja Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu.

Pred Ustavnim sudom Crne Gore, u neznatnom broju predmeta, žene su podnosile inicijative, bilo da je u pitanju zahtjev za ocjenjivanje ustavnosti i zakonitosti opštih akata ili povrede sloboda i prava koje su učinjene pojedinačnim aktima. Ovom prilikom pomenuću inicijativu grupe žena koja je podnesena 1983. godine za ocjenu ustavnosti odredaba, tada važećih, Zakona o radnim odnosima i Zakona o državnoj upravi u Crnoj Gori, kojima su bili propisani uslovi za prestanak rada protiv volje radnika, odnosno po sili zakona i to različito za muškarce i za žene, odnosno radnici – ženi prestajao je radni odnos pet godina ranije nego radniku – muškarcu.

rgjithshëm që është në përputhje me ligj.

Për dorëzimin e ankesës kushtetuese janë paraparë edhe kushtet negative - të mos jetë paraparë mbrojtje tjetër gjyqësore dhe që mbrojtja e tillë të mos jetë në kompetencë të Gjyqit Kushtetues Federativ. Me ndryshimin e statusit shtetëror-juridik të Malit të Zi gjatë vendimmarrjes për ankesë Kushtetuese, këto kushte nuk parashtrohen më. Që Gjyqi Kushtetues të mund të veprojë sipas ankesës kushtetuese është e nevojshme që ajo të dorëzohet në afatin e paraparë ligjor, 60 ditë nga dita e paraqitjes së aktit të veçantë gjegjësisht nga dita e ndërprerjes së veprimit me të cilin është shkëlur liria ose e drejta e garantuar me Kushtetutë.

Nga praktika e Gjyqit Kushtetues del se lëndët më të shpeshta kontestuese kanë qenë aktet dhe veprimet e pushtetit gjyqësor e shumë më pak aktet dhe veprimet e veçanta të pushtetit ekzekutiv dhe ligjvënës. Në procedurën e vet Gjyqi Kushtetues në Mal të Zi ka hedhur poshtë një numër të madh të ankesave Kushtetuese, në krahasim me numrin e kërkesave të shqyrtuara. Siç shihet, ankesa kushtetuese nuk është realizuar si mjet real i vënë në interes të qytetarëve, respektivisht të mbrojtjes së lirive dhe të drejtave të tyre themelore. Në këtë kuptim, është e padiskutueshme nevoja që mbrojtja e këtyre të drejtave të bëhet më efikase

prescribed term of 60 days from the day when an individual act was delivered, or from the day in which the action that violated some constitutionally granted right or freedom was completed.

The jurisprudence of the Constitutional Court indicates that most often the contested acts or actions were those made by legislative or executive authorities. After deliberation on constitutional petitions, the Constitutional Court refuted more petitions than those in which it ruled by merit. Constitutional complaint, therefore, has not been employed as a realistic tool that was stipulated in the interest of citizens and protection of their fundamental human rights and freedoms. In this sense none can deny the need to protect their fundamental human rights and freedoms. Regarding this it is necessary to make the protection of these rights more efficient and effective so that the Constitutional Court can from its place, being an independent and impartial state body, provide substantial protection of human rights and that we have the fewest possible number of Montenegrin citizens who are dissatisfied with protection of their rights and freedoms before domestic institutions and address international courts and international organizations. This means that citizens in constitutional

Žene su isticale da navedene odredbe Zakona nijesu u skladu sa Ustavom jer dovode u neravnopravan položaj žene, u pogledu prava na rad do određenih godina penzijskog staža i godina starosti, u odnosu na ista prava muškaraca. Po povodom inicijative Ustavni sud je ocjenjivao ustavnost određenih odredaba navedenih zakona i donio Odluku kojom je utvrdio da nijesu saglasne sa Ustavom. Naime, Sud je stao na stanovište „da se Ustavom Crne Gore jemči jednakost građana u pravima i dužnostima, bez obzira na pol. Dosledno tome, kada se zakonom propisuje ostvarivanje pojedinih Ustavom utvrđenih prava, treba na isti način obezbijediti jednakost građana u pravima i dužnostima, pa i u ograničenju prava na rad. To proizilazi i iz odredaba Ustava, kojima je utvrđeno da se slobode i prava čovjeka i građanina mogu ograničiti samo jednakim slobodama i pravima drugih. Prema tome, kada se ustanovljavaju uslovi u pogledu ostvarivanja i ograničavanja prava, obaveza i odgovornosti radnih ljudi i građana, pa i prava na rad, u tom slučaju ti uslovi moraju biti jednaki za žene kao i za muškarce. Pri ocjenjivanju ustavnosti osporenih odredba Zakona Sud je imao u vidu i odredbe Ustava Crne Gore, kojima je utvrđeno da žena uživa posebnu zaštitu na radu, odnosno da majka i dijete

në mënyrë që Gjyqi Kushtetues si organ i pavarur shtetëror të sigurojë mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe në mënyrë që sa më pak qytetarë të Malit të Zi, të pakënaqur me mbrojtjen juridike të lirive dhe të drejtave të tyre në institucionet vendase, t'i drejtohen Gjyqeve ndërkombëtare. Kjo do të thotë se në ankesën Kushtetuese për të cilën vendos Gjyqi Kushtetues, qytetarët duhet të njohin kulmin e mbrojtjes juridike të të drejtave dhe lirive të tyre themelore në shtetin e tyre, para se t'i drejtohen Gjyqit evropian për të drejtat e njeriut në Strasbourg.

Në Gjyqin Kushtetues në Malit të Zi në disa raste gratë kanë paraqitur iniciativa, qoftë në formë të kërkesës së vlerësimit e Kushtetutshmërisë dhe akteve të përgjithshme apo për shkëlqen e lirive e të drejtave që janë bërë me akte të veçanta. Me këtë rast po përmend iniciativën e grupit të grave që është paraqitur në vitin 1983 për vlerësimin e kushtetutshmërisë së dispozitave të ligjeve të atëhershme - Ligjit për marrëdhënie pune dhe Ligjit për administratën shtetërore në Mal të Zi, me të cilët ishin paraparë kushtet e pushimit nga puna kundër dëshirës së punëtorit, me forcën e ligjit. Këto kushte parashiheshin ndryshe për gra dhe ndryshe për meshkuj, respektivisht punëtores - femrës i ndërpritej marrëdhënia e punës 5 vjet më herët se punëtorit - mashkullit. Gratë theksuan se dispozitat e përmendura nuk

petition filed to the Constitutional Court for deliberation have to recognize the very highest levels of protection of their fundamental rights and freedoms in their country and that fewest of them address the European Court for Human Rights in Strasbourg.

There were an insignificantly small number of petitions filled by women - either for examining constitutionality and legality of general acts or violation of freedoms and rights that were made on the basis of individual acts thereof. This time I will mention the initiative of one group of women filed in 1983 in which they wanted the court to analyse the constitutionality of provisions in force at that time through the Labour Law and the Code of Civil Service in Montenegro which prescribed the conditions for termination of work of a worker against his/her will or by the force of law which was different for man and women i.e. five years earlier for women than for men. The women claimed that those provisions are not in compliance with the Constitution because they make women unequal to men in terms of their right to work by certain retirement level of insurance and age. Regarding this initiative, the Constitutional Court analysed the constitutionality of certain provisions of those laws and rendered decision that they were not harmonized

užívaju posebnu društvenu zaštitu. Ova zaštita je ustanovljena zbog posebnog položaja i uloge žene u društvu i porodici i obezbijeđena Zakonom o penzijsko-invalidskom osiguranju na način što su ženi utvrđeni povoljniji uslovi za sticanje prava na starosnu penziju. Ova njena pogodnost u pogledu sticanja prava na penziju, ne može biti na štetu njenog prava na rad”.

Ustavni sud je, takođe povodom inicijative žena, ocjenjivao ustavnost i zakonitost odredbe člana 2 tačke 20 Odluke o izmjeni i dopuni Odluke o utvrđivanju Liste lijekova koji se mogu propisivati i izdavati na teret sredstava Republičkog fonda za zdravstvo, u dijelu kojim je bilo propisano da se od mogućnosti nabavke lijeka Urofilotropina isključuju žene iznad 38 godina starosti. Sud je u Odluci ocijenio da je „članom 34 Zakona o zdravstvenom osiguranju propisano da prava iz zdravstvenog osiguranja ostvaruju osigurana lica, a da setosvojstvoodakazujezdravstvenomknjižicom. Iz ove odredbe proizilazi da svako kome je priznato svojstvo osiguranika ima pravo da ostvaruje povoljnosti propisane zakonom, pa i nabavku lijekova na teret sredstava Fonda. Zakon o zdravstvenom osiguranju, kao ni Zakon o zdravstvenoj zaštiti ne predviđa slučajeve kada osiguranik pojedina prava ne bi mogao da

janë në përputhje me Kushtetutë sepse femrën e bien në pozitë të pabarabartë në aspektin e së drejtës në punë deri në vitet e caktuara për pension dhe vitet e pleqërisë, në krahasim me të drejtat e njëjta të meshkujve. Për këtë iniciativë Gjyqi Kushtetues ka vlerësuar kushtetutshmërinë e dispozitave të caktuara të ligjeve të përmendur dhe ka marrë Vendim me të cilin ka konstatuar që këto dispozita nuk janë në përputhje me Kushtetutë. Gjyqi ka potencuar qëndrimin “që me Kushtetutën e Malit të Zi garantohet barazia e qytetarëve në të drejta dhe detyrime pa marre parasysh gjininë. Lidhur me këtë, kur me ligj parashihet realizimi i të drejtave të garantuara me Kushtetutë, duhet që në mënyrë të njëjtë të sigurohet barazia e qytetarëve në të drejta dhe detyrime, pra edhe në kufizimin e të drejtës në punë. Kjo rrjedh nga dispozitat e Kushtetutës me të cilat është përcaktuar që liritë dhe të drejtat e njeriut dhe të qytetarit mund të kufizohen vetëm me liri dhe të drejta të barabarta të të tjerëve. Prandaj, kur përcaktohen kushtet për realizimin dhe kufizimin e të drejtave, detyrimeve dhe përgjegjësi të të punësuarve dhe qytetarëve, pra edhe të drejtave në punë, në raste të tilla këto kushte duhet të jenë të barabartë si për gra ashtu edhe për meshkuj. Gjatë vlerësimit të

with the Constitution. Namely, the court decided that: “the Constitution of Montenegro guarantees the equality of citizens in their rights and obligations regardless of sex. Consequently, when some law prescribes the exercise of certain constitutionally granted rights, it needs to provide equality of citizens in rights and obligations, and it also concerns the right to work. The same ensues also from the provisions of the Constitution that stipulate that freedoms and rights of women and citizens can be limited only by equal freedoms and rights of others. Consequently, once the new conditions are pledged in terms of enjoyment and limitation of rights, obligations and responsibilities of workers and citizens - and relevant for the right to work – the conditions have to be equal for both men and women. When deciding about constitutionality of contested provisions of the law, the Court had in mind the provisions of the Constitution of the Republic of Montenegro stipulating that woman is entitled to protection at work, and the mother and child have special social protection. This protection was established due to the special position and role of women in society and it is provided in the Law on Pension and Disability Insurance in such a way that women are granted more favourable

koristi. S obzirom da se podzakonski propis mora kretati u granicama koje mu sadržinski označi viši pravni akt i da ne može sadržati odredbe za koje u zakonu nema osnova, a posebno ne smije mijenjati ili samostalno uređivati prava i obaveze, ocijenjeno je da osporena odredba nije saglasna sa odredbom člana 107 Ustava. Granice ovlašćenja Fonda utvrđene članom 19 stav 2 Zakona, obuhvataju samo utvrđivanje liste lijekova, dok određivanje efikasnosti pojedinih lijekova na određenu populaciju spada u medicinsku doktrinu, koju u skladu sa svojim saznanjima i etičkim pravilima primjenjuju zdravstveni radnici. Kako je Fond podzakonskim aktom, uređio pitanja za koja nema ovlašćenja u zakonu i kojima se ograničavaju prava pojedine kategorije ljudi, konkretno žena iznad 38 godina starosti, Sud je utvrdio da osporena odredba nije saglasna sa Ustavom i zakonom”.

Pravo jednakosti muškaraca i žena u Evropskoj uniji rezultat je gotovo pedesetogodišnjeg razvoja kroz koji je od jedne ugovorne odredbe izraslo u razgranati sistem. Onose i dalje mijenja, što pokazuju nove smjernice i njihovi amandmani. Crna Gora ima obavezu razraditi ustavnu odredbu jednakosti, usklađujući pri tom svoje pravo sa evropskim. To je vrlo složen proces a Crna Gora je na samom

kushtetutshmërisë të dispozitave kontestuese ligjore, Gjyqi ka pasur parasysh edhe dispozitat e Kushtetutës së Malit të Zi me të cilat është përcaktuar që femra gëzon mbrojtje të veçantë në punë, respektivisht që nëna dhe fëmija gëzojnë mbrojtje të veçantë shoqërore. Kjo mbrojtje është përcaktuar për arsye të pozitës dhe rolit të veçantë të femrës në shoqëri dhe familje, të përcaktuar në Ligjin për sigurimin pensional dhe invalidorë, duke paraparë për femra kushte më të volitshme për realizimin e të drejtës në pensionin e pleqërisë. Ky lehtësim për femrën nuk guxon të jetë në dëm të së drejtës së saj në punë”.

Në rastin e kësaj iniciative të grave, Gjyqi Kushtetues ka vlerësuar kushtetutshmërinë dhe ligjshmërinë e dispozitës së nenit 2 (pika 20) të Vendimit për ndryshimin dhe plotësimin e Vendimit për përcaktimin e Listës së ilaçeve të cilët mund të lejohen dhe të jepen nga mjetet e Fondit republikan të shëndetësisë dhe atë në pjesën me të cilën ishte paraparë që nga mundësia për furnizim me ilaçin Urofilotropin të përjashtohen gratë mbi moshën 38 vjeçare. Gjyqi në Vendimin e vet ka vlerësuar se “me nenin 34 të Ligjit për sigurimin shëndetësorë është përcaktuar që të drejtat nga siguri shëndetësor i gëzojnë personat e siguruar të cilët këtë e dokumentojnë me librezën shëndetësore.

conditions for age pension disability. Such favourable position in qualifying for retirement “cannot infringe upon her right to work”.

The Constitutional Court has also acted upon a petition of women to assess the constitutionality and legality of Article 20, line 20 of the “Decree on Amendments to the List of Medicines the Can Be Taken on Prescription and Covered by the Republican Health Fund” in the part that dealt with the prescriptions for Urofilotropine, excluding women over 38. The Court found that “Article 34 of the Health Insurance Law prescribes that the health insurance rights can be exercised by all insured persons and that this right is proven by a medical record book. This provision entails that everyone who is entitled to the status of an insured person is entitled to benefits that are prescribed by the law, which also applies to the provision of medicines on prescription that are paid by the Health Fund. Neither the Health Insurance Law nor the Health Care Law stipulate in which cases an insured person cannot use certain rights. Having in mind that every regulation has to be accommodated within the limits signified by a higher legislative act and that it cannot have the provision for which there is no base in the law, and that it particularly cannot

početku jer su njene nacionalne odredbe uopštene. Pri stvaranju novih ustavnih i zakonskih odredaba nije dovoljno samo prevoditi relevantne Ugovore i smjernice. Velika pažnja mora se posvetiti i praksi Evropskog suda. Moguće je da će u tome biti većih teškoća, jer je Evropsko pravo vrlo živo a naš zakonodavac, a ni naši pravnici nijesu sasvim naviknuti na tako aktivnu ulogu Suda u oblikovanju prava.

„Postoje pitanja koja se mogu postaviti samo u određeno vrijeme i ponekad postoji samo jedna šansa. Ako se ne pita na vrijeme, šansa je prošla” 2[2]. U Crnoj Gori je u pripremi donošenje novog Ustava, a to je, mišljenja sam, pravo vrijeme i šansa za pitanja kako bi se doprinijelo da se ovim najvišim političkim i pravnim aktom garantuje princip ravnopravnosti žena i muškaraca.

Nga kjo dispozitë del se çdokush që i përket kategorisë së të siguruarve ka të drejtë të përfitojë lehtësimet e parapara me ligj, pra dhe furnizimin me ilaçe nga mjetet e Fondit. Ligji për sigurimin shëndetësor sikur edhe Ligji për mbrojtjen shëndetësore, nuk parasheh raste kur i siguruari nuk mund të realizojë të drejtat e caktuara. Duke marrë në konsiderim se dispozita nënligjore duhet të jetë brenda kornizave që ia përkufizon akti më i lartë ligjor dhe se ajo nuk mund të përmbajë norma të pabazuara në ligj, është vlerësuar se dispozita e refuzuar (e kundërshtuar) nuk është në përputhje me nenin 107 të Kushtetutës. Kufijtë e kompetencave të Fondit të përcaktuara me nenin 19, pika 2 e Ligjit, përfshijnë formulimin e listës së ilaçeve, ndërsa përcaktimi i efikasitetit të ilaçeve të veçanta në një kategori të caktuar të popullatës i takon doktrinës mjekësore, të cilën në bazë të njohurive të veta dhe parimeve etike e zbatojnë punonjësit shëndetësor. Pasi që Fondi me akt nënligjor ka rregulluar çështjet për të cilat nuk ka autorizim në ligj dhe me të cilat kufizohen të drejtat e kategorive të veçanta të njerëzve, konkretisht të grave mbi moshën 38 vjeçare, Gjyqi ka konstatuar se dispozita e refuzuar nuk është në përputhje me Kushtetutën dhe ligjin.”

E drejta e barazisë së meshkujve dhe grave në Bashkësinë evropiane është re-

change or independently define rights and obligations, it was found that the contested provision is not in harmony with Article 107 of the Constitution. The limits to the competencies of the Fund established by Article 19, line 2 of the Law cover only the issue of defining the list of medicines, while the assessment of effectiveness of a certain medicine for treating certain population belong to a medical doctrine which medical doctors implement in compliance with their knowledge and codes of ethic. Since the Fund stipulated the issues which were not prescribed in the law and which limits the rights of certain population, concretely women over 38, the Court found that the contested provision is not in compliance with the Constitution and the law.

The right to equality of men and women in the EU is the result of almost fifty years of development that started from one stipulated provision and developed into a ramified system. This continues to change further, which is demonstrated by new guidelines and their amendments. Montenegro is obliged to draft its own constitutional provision on equality and harmonize its legislation with that of the EU. That is a complex process and Montenegro is at the very beginning since its national norms are quite general. When we come to

zultat i zhvillimit pesëdhjetë vjeçar gjatë të cilat, nga një rregullore joformale, ka kaluar në sistem të mirëfilltë. Ai edhe më tej ndryshon duke marrë drejtime të reja. Mali i Zi ka për detyrë të rregullojë dispozitën kushtetuese të barazisë, duke harmonizuar me këtë rast legjislacionin e vet me atë evropian. Ky është proces kompleks, e Mali i Zi gjendet në fillim të këtij procesi. Gjatë hartimit të dispozitave të reja kushtetuese dhe ligjore nuk mjafton vetëm përkthimi i Marrëveshjeve dhe direktivave relevante. Kujdes i veçantë duhet t'i kushtohet edhe përvojës së Gjyqit evropian. Gjatë këtij procesi mund të ketë edhe vështirësi të shumta pasi që Legjislacioni evropian është shumë i gjallë, ndërsa ligjvënësit tonë (por edhe juristët) nuk janë të përgatitur për një rol kaq aktiv të Gjykatës në formimin e legjislacionit.

“Ekzistojnë pyetje që mund të bëhen vetëm në kohë të caktuar dhe nganjëherë ekziston vetëm një shans. Nëse pyetja nuk bëhet në kohë, shansi humbet” 2[2]. Në Mal të Zi po përgatitet Kushtetuta e re, e kjo (mendoj unë) është koha dhe shansi më i mirë pyetje. Në këtë mënyrë do të kontribuohet që me aktin më të lartë juridik dhe politik të garantohet parimi i barazisë së femrave dhe meshkujve.

2 [2] Jens Kristijan Grendal, „Qetësia në tetor”

creating new constitutional and statutory provisions it is not enough to translate appropriate treaties and guidelines. Great care should be given to the jurisprudence of the European Court of Human Rights. We might have big problems in this regard since European law is very much a changing corpse and our legislators and lawyers are not fully used to such an active role of the Court for Human Rights in shaping the legislation.

“There are some questions that can be asked at certain time and sometime you just have one chance. If they are not asked on time, the chance is gone”². Montenegro is now drafting its constitution and that is in my opinion right time, even an opportunity, to define the issues that might contribute to the principle of equality of women and men that this highest political and legal act should grant.

2 Jens Chrisitan Grendahl “Silence in October”

Mr Miodrag Miško Vuković,
poslanik u Skupštini RCG

Mr Miodrag Mishko Vuković,
Deputet në Parlamentin e RMZ

LL.M Miodrag Miško Vuković,
*MP – Parliament of the Republic of
Montenegro*

NOVI CRNOGORSKI USTAV I RODNA RAVNOPRAVNOST

Činjenica da Crna Gora mora kroz demokratske procedure utvrđene odgo- varajućim zakonima, kao što je Zakon o ustavotvornoj Skupštini i Zakon o postu- pku izrade i donošenja novog, prvog Us- tava suverene Crne Gore, stavlja pred sve političke društvene demokratske str- ukture Crne Gore obavezu da se u mjeri vlastitih kopetencija i ovlašćenja ozbiljno uključe u različitim fazama rada u rad na ovom značajnom dokumentu. Crna Gora donosi novi prvi Ustav «najmlađe države na svijetu», nastale poslije demokratski iskazane volje građana Crne Gore da žele Crnu Goru kao suverenu i međunarodno priznatu državu.

Crna Gora se opedijelila da to uradi preko već pomenute Ustavotvorne Sku- pštine i po proceduri koja je jedna od pra- ktikovanih u uporednom iskustvu u sličnim situacijama kod drugih zemalja. Ono što je bitno Crna Gora mora dobiti adekvatan ustavno pravni iskaz nove društvene i političke stvarnosti nastale poslije stica-

KUSHTETUTA E RE E MALIT TË ZI DHE BARAZIA GJINORE

Fakti që Mali i Zi përmes procedurave demokratike të përcaktuara me Ligjet përkatëse, siç është Ligji për Kuvendin kushtetutë-formues dhe Ligji për pro- cedurën e hartimit dhe miratimit të kus- htetutës së re (e para për Malin e Zi të pavarur), ven para të gjitha strukturave politiko-shoqërore të Malit të Zi obligimin që në kuadër të kompetencave të veta seriozisht të përfshihen në punën për hartimin e këtij dokumenti të rëndësishëm. Mali i Zi po harton Kushtetutën e re “të shtetit më të ri në botë” të krijuar me vullnetin demokratik të qytetarëve të Malit të Zi.

Mali i Zi është orientuar që këtë ta bëjë përmes Kuvendit kushtetutë-formues dhe sipas procedurës që është praktikuar për situata të njëjta në shtete të ndryshme. Ajo që është me rëndësi është se Mali i Zi duhet të fitoj dëshmi adekuate juridike të realitetit të ri shoqëror dhe politik, të krijuar pas fitimit të pavarësisë. Kushtetuta e re duhet të jetë shprehje e lirive dhe të

NEW MONTENEGRIN CON- STITUTION AND GENDER EQUALITY

The fact that Montenegro has to activate its democratic procedures stipulated by relevant laws, such as the Law on Con- stitutional Assembly and the Law on the Procedure of Drafting and Adopting the Constitution of Montenegro, for drafting the new constitution - the first one in the independent state, gives obligation to all political, social and democratic structures in Montenegro to join the process accor- ding to their own competencies so as to contribute to various stages of the work on this important document. Montenegro is about to adopt it's new, first Constitution of the “youngest state in the world” that was created after the citizens exercised their democratic choice to have sovereign and internationally recognized state at the de- mocratic plebiscite.

Montenegro decided to do so through the Constitutional assembly that I menti- oned above and by procedure that has be- en practiced in the comparative experience in similar situations in other countries. It is

nja nezavisnosti. Novi Ustav treba da bude izraz osvojenih demokratskih sloboda i prava, verifikacija postojećih demokratskih institucija i instrument njihovog daljeg demokratskog afirmisanja, projekcija nesumnjive crnogorske orijentacije ka evropskim i evoatlanskim integracijama. Crna Gora mora dobiti kratak i jasan ustav, imajući u vidu najmanje dvije stvari. Prvo, činjenicu da i dalje postoji otvoreni konflikt između konzervativne i demokratske Crne Gore, između zahtjeva da se Crna Gora novom ustavnom organizacijom zaustavi na putu ka evropskim integracijama i orijentacije da poštujući svoju prošlost, uvažavajući svoju sadašnjost i osvojene prava i sloboda u svim oblastima, a prije svega potrebu da i ovim potezom bude na nivou obaveza koje ima prema demokratskoj porodici naroda i država u kojoj je već član ili teži da postane to kada su pojedine institucije međunarodne zajednice u pitanju što prije. Sa druge strane nalazi se u konfliktu koji je posledica prethodnog, razapeta između zahtjeva, da se organizuje kao nacionalna država, pri čemu bi suverenitet pripadao narodima i zahtjeva da nastavi demokratski put afirmacije građanskog koncepta gdje se do kraja afirmišu ljudska prava i slobode koje pripadaju pojedincu, bez obzira na njegove razlike. U prvom slučaju ako bi podlegla pritisku konvativnih snaga,

drejtave të arritura demokratike, verifikim i institucioneve ekzistuese demokratike dhe instrument i afirmimit të tyre, projektim i orientimit të paluhatshtëm të Malit të Zi drejt integritimeve evropiane dhe euroatlantike. Mali i Zi duhet të fitojë kushtetutë të shkurtë dhe të qartë, duke marrë parasysh së paku dy gjëra. E para, faktin se ende ekziston konflikt i hapur midis Malit të Zi konservativ dhe atij demokratik, midis kërkesës që Mali i Zi me organizimin e ri kushtetues të ndalojë në rrugën drejt integritimeve evropiane dhe orientimit që duke nderuar të kaluarën e vetë, duke respektuar të tashmen, t'i përmbushë obligimet ndaj familjes demokratike të popujve dhe shteteve në të cilën është anëtarësuar apo synon të anëtarësohet. Nga ana tjetër, gjendet në konfliktin i cili është pasojë e përballjes së kërkesave që Mali i Zi të organizohet si shtet nacional (ku suvereniteti do t'i takonte popujve) dhe kërkesës që të vazhdojë rrugën demokratike të afirmimit të konceptit qytetarë (ku plotësisht afirmohen të drejtat dhe liritë e njeriut të cilat i përkasin individit, pa dallim në veçoritë e tija. Në rastin, e parë nën presionin e rrymave konservative, do të afirmohet suvereniteti i popujve në vend të suverenitetit të qytetarëve. Në këtë rast do të humbin shumë të drejta dhe liri universale të individit, pa dallim në

important for Montenegro to get an appropriate constitutional and legislative expression of its social and political realities that was created after it became independent. New constitution has to be the expression of acquired democratic freedoms and rights, verification of existing democratic institutions and instrument of their further democratic affirmation, projection of its irreversible orientation towards Europe and Euro-Atlantic integrations. Montenegro has to have a short and clear constitution having at least two things in mind. First, the fact that there is still an open conflict between conservative and democratic Montenegro, between the requests to use constitutional structure to prevent Montenegro from joining European integrations, and the orientation to respect its past and appreciate what it now stands for together with the acquired rights and freedoms in all fields, primarily the need that even by making this move it should remain at the level of the commitments it shares with the family of democratic peoples and states Montenegro belongs to or aspires to become and, when it comes to some of the institutions of international community, wants to join them as soon as possible. On the other side, this very conflict is the consequence of the former status, torn between the requests to get organized as a national state, in which case the sovereign

afirmisala bi suverenitetet naroda umjesto suvereniteta građana u kom slučaju bi se izgubila mnoga univerzalna prava i slobode pojedinaca, bez obzira na njihove razlike, pa i u drugi plan poslala pitanja potrebe pune afirmacije rodne ravnopravnosti. Ovo prethodno pitanje je strašno važno, jer jedan koncept nudi upravo ono o čemu je i ovdje govoreno, dakle mogućnost da Ustav bude prije svega svojevrsna deklaracija kojom se stipulišu univerzalna prava i slobode ljudi, građana Crne Gore, pripadali oni različitim etničkim, vjerskim, kulturnim, profesionalnim, polnim ili drugim skupinama. Drugi koncept to ne nudi. Njime se upravo kao prioritet izdižu prava kolektiviteta koja guše ili guraju u drugi plan prava pojedinaca, muškarca i žene podjednako. Dakle, treba se prvo izboriti i u institucijama koje će raditi na ovom važnom aktu i kroz javnu raspravu u kojoj će biti prostora za iznošenje mišljenja svih društvenih grupa i pojedinaca, da Ustav temeljno bude pravno politički prostor koji će omogućiti definisanje, zaštitu, napredjenje i implementaciju univerzalnih prava i sloboda čovjeka, muškarca i žene, koja se nalaze u svim ovdje pomenutim dokumentima od univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, dokumenata o manjinskim pravima i manjinskim slobodama, Konvenciju o političkim pravima žene, Međunarodnog sporazuma

veçorit e tija, duke kaluar kështu në plan të dytë nevojën e afirmimit të barazisë gjinore. Kjo çështje është shumë e rëndësishme pasi njëri koncept ofron pikërisht atë që është diskutuar këtu, pra mundësinë që kushtetuta të jetë para së gjithash deklaratë me të cilën stimulohen të drejtat dhe liritë universale njerëzore – të qytetarëve të Malit të Zi, pa dallim në përkatësinë e tyre etnike, fetare, kulturore, profesionale, gjinore, etj. Koncepti i dytë këtë nuk e ofron. Prioritet i këtij koncepti janë të drejtat e kolektivitetit të cilat ndrydhnin ose i anashkalojnë të drejtat e individit – të mashkullit dhe të femrës njëllloj. Pra, duhet të luftohet që përmes diskutimeve publike ku do të ketë hapësirë për shprehjen e mendimeve të të gjithë grupeve shoqërore dhe individëve, që Kushtetuta të jetë hapësirë politiko-juridike thelbësore e cila do të mundësojë definimin, mbrojtjen, avancimin dhe implementimin e të drejtave dhe lirive universale të njeriut, mashkullit dhe femrës. Të gjitha këto gjenden në dokumentet e përmendur më parë duke filluar nga Deklarata universale për të drejtat e njeriut, dokumentet për liritë dhe të drejtat e minoriteteve, Konventa për të drejtat politike të grave, Marrëveshja ndërkombëtare për liritë qytetare dhe politike, Deklarata universale për demokraci, Deklarata e mijëvjeçarit e OKB-së,

gnty would belong to nations and the requests to continue shaping itself by democratic concepts in which human rights and individual freedoms would be promoted. In the first concept, if Montenegro gives in to the pressure of conservative forces, it would promote sovereignty of nations instead of the sovereignty of citizens in which case it would relinquish a lot of universal rights and freedoms of individuals regardless of their differences and it would contain the issue of the need to fully affirm gender equality. This previous question is very important because one concept provides, and that was discussed here, the Constitution to primarily become a kind of declaration that stipulates universal rights and freedoms of people, citizens of Montenegro regardless of which ethical, religious, cultural, professional, sexual and other groups they associate with. The second concept does not provide so. It gives priority to collective rights that stifle and contain all individual rights, of women or men equally. Consequently, we first need to win argument before the institutions that will be working on this important act and in the public discussion which will give scope for all social group and individuals who want to express their opinions so that the Constitution essentially becomes legislative and political sphere for defining, protection, promotion and implementation of universal

o građanskim i političkim pravima, Univerzalne deklaracije o demokratiji, Milenijumske deklaracije UN, Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Evropske socijalne povelje, Amsterdamskog sporazuma i za ovu priču posebno važnih konvencija o političkim pravima žena, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Pekinške deklaracije i platforme za akciju.

Mislim da jedino tako, dakle konceptom afirmacije građanina i univerzalnih prava i sloboda i određenjem da su međunarodna dokumenta pomenuta i druga sastavni dio domaćeg sistema, možemo stvoriti uslove da novim crnogorskim Ustavom bude garantovano ono na čemu se na ovom skupu i inače sa puno razloga insistira. Drugačije, ako bi se propustila šansa da se obezbijede te ulazne pretpostavke normativnog karaktera kada je koncept novog Ustava u pitanju, kada su u pitanju njegove osnovne odredbe i načela, a posebno kada su u pitanju ljudska prava i slobode i organizacija vlasti uz sudsku i ustavnosudsku zaštitu tih prava, izgubila bi se šansa da Ustav ne samo stvori osnove za regulisanje ovih pitanja nego bi Ustav, upravo tu obavezu predpostavio pravima i organizacije države koji povladuju konzervativnom, a to znači davanje prioriteta onoga što je

Konventa evroplane për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të njeriut, Karta sociale evropiane, Marrëveshja e Amsterdami si dhe Konventa për të drejtat politike të grave, Konventa për eliminimin e çdo lloji diskriminimi të grave, Deklarata e Pekinit dhe Platforma për veprim, që janë veçanërisht të rëndësishme për këtë temë.

Mendojë se vetëm me konceptin e afirmimit të qytetarit dhe të lirive dhe të drejtave universale si dhe me përcaktimin që në dokumentet e përmendura ndërkombëtare të jenë pjesë përbërëse e sistemit vendas, mund të krijomë kushte që me Kushtetutën e re të Malit të Zi të garantohet ajo që me të drejtë insistohet në këtë konferencë. Përndryshe, nëse do të lëshohet shansi që të sigurohen këto parakushte normative për konceptin e Kushtetutës së re, lidhur me dispozitat e tij themelore, të drejtat dhe liritë e njeriut si dhe organizimin e pushtetit, do të humbej shansi që Kushtetuta jo vetëm të krijojë kushte për rregullimin e këtyre çështjeve por ajo pikërisht këtë obligim do t'ia linte organizimit dhe të drejtave të shtetit që mbizotërojnë në konceptin konservativ. Kjo do të thotë dhënie përpjesë asaj që është theksuar nga dokumentet e lartpërmendur për liritë dhe të drejtat e njeriut dhe që është obligim sipas dokumenteve ndërkombëtare, por

rights and freedoms of the humans - men and women - which have been granted by all documents that have been mentioned here, starting from the universal declaration on human rights, documents on minority rights and freedoms, Convention on Political Rights of Women, International Treaty on Civil and Political Rights, Universal Declaration on Democracy, UN Millennium Declaration, European Convention for the Protection of Human Rights and Freedoms, European Social Charter, the Amsterdam Treaty and, documents relevant for this discussion – Convention on all Forms of Discrimination of Women, Beijing Declaration and Platform for Action.

I think that it is only in this way, which is by the concept of affirmation of citizen and universal rights and freedoms and by stipulating that the international documents that were mentioned here as well as other are deemed to be an integral part of national legislation, we can hope to create such conditions that new constitution of Montenegro grants this what is rightfully insists out of very many reasons. Otherwise, if we miss this opportunity to provide those prerequisites of normative character when it comes to the concept of new constitution, when it comes to its basic provisions and principles and especially when it comes to human rights and freedoms and the organization

izvedeno i u pomenutim dokumentima iz osnovnih ljudskih prava i sloboda i što je međunarodnim dokumentima obaveza, ali koja se oslanja na ovu prethodnu univerzalnu obavezu.

Treba reći sa druge strane da Ustav ne može i ne treba da ponavlja pomenuta međunarodna dokumenta, jer bi prepisivanje bilo nepotrebno i suprotno današnjim tendencijama ustavnog oblikovanja prava i obaveza. Danas ustavi u Evropi gube na značaju, sve su «mekši», pripremljeni za periodična prilagođavanja novim obavezama, posebno kod zemalja kao što je Crna Gora koja se nalazi na putu ka Evropi. Ustavi su kratki, njima se samo definišu osnovne stvari, sugerise korektan odnos prema univerzalnim obavezama, a sva konkretna pitanja ostavljaju za detaljnu razradu zakonima i podzakonskim aktima.

U slučaju rodne ravnopravnosti kao segmenta ljudskih prava što treba i novim crnogorskim Ustavom definisati, što se tiče demokratske većine političke i građanske tu nema nikakvih sporova. To će se uraditi na adekvatan i primjeren način. Slobodan sam da kažem da će se ravnopravnost muškarca i žene novim Ustavom Crne Gore «definisati od prvog do zadnjeg člana» ili će iz istih nesumnjivo proizlaziti. Ravnopravnost muškarca i žene sigurno će zahtijevati

e cila mbështetet në obligimin universal të mëparshëm.

Në anën tjetër, duhet të theksohet se Kushtetuta nuk mund dhe nuk duhet të përsërisë dokumentet e përmendura ndërkombëtare sepse përshkrimi do të ishte i tepërt dhe në kundërshtim me përpjekjet e sotme për formulimin kushtetues të të drejtave dhe obligimeve. Sot kushtetutat në Evropë po humbin në peshë, janë gjithnjë e «më të buta», të përgatitura për përshtatje periodike ndaj obligimeve të reja, sidomos tek shtetet siç është Mali i Zi i cili ndodhet në rrugën drejt Evropës. Kushtetutat janë të shkurta, me të definohen vetëm çështjet themelore sugjerohet raporti konkret ndaj obligimeve universale, ndërsa të gjitha çështjet tjera konkrete përpunohen dhe rregullohen me ligje dhe akte nënligjore. Kur është fjala për barazinë gjinore si segment i të drejtave të njeriut për shumicën demokratike politike dhe qytetare nuk do të ketë kurrfarë problemi. Kjo do të rregullohet në mënyrë adekuate dhe shembullore.

Jam i lirë të them se barazia e meshkujve dhe femrave me Kushtetutën e Malit të Zi «do të definohet nga neni i parë deri te i fundit» apo nga të njëjtit do të burojë. Barazia e meshkujve dhe femrave me siguri do të kërkojë që juha e Kushtetutës së re të shfrytëzoj

of powers with judicial and constitutional protection of those rights, we will miss a chance to have the constitution that will not only make basis for regulating these issues but the constitution will lend itself to be dominated by rights and organization of state that are more prone to conservative thinking which means giving priority to derived concepts that originate from the above mentioned documents on fundamental rights and freedoms, as is obligatory when it comes to international documents, but which relies on this previous universal obligation. We should say that on the other side the constitution cannot and should not repeat the above-mentioned international documents because their replication would be unnecessary and contrary to present trends in constitutionally shaped rights and obligations. Nowadays, constitutions throughout Europe are losing importance and become ever «softer» and lend themselves to periodical fine-tuning with new obligations especially when a country such as Montenegro is heading towards Europe. The constitutions are short, they define just basic things, suggest concrete approach to universal obligations, whereas all specific issues are left to be regulated in detail by laws and bylaws.

In case of gender equality as a segment of human rights, which had to be defined as such in new Montenegrin constitution,

da jezik novog Ustava koristi kako je i ovdje sugerisano nediskriminatornu terminologiju, da sadrži odredbe iz kojih će biti vidljiva zabrana, upravo direktne ili indirektna diskriminacije ljudi različitog pola. Ustavom se kada je prethodno u pitanju treba pozvati upravo na međunarodna dokumenta i primat međunarodnog prava, čime će biti očuvana dostignuta prava obezbijeđena neposredna primjena međunarodnog prava i Ustava u oblasti ljudskih prava, ali stvoriti prostor da se drugim dokumentima, unutrašnjeg prava, kao što su odgovarajući zakoni stvori mogućnost za uvođenje posebnih mjera u oblasti rodne ravnopravnosti i vrlo precizno definiše njihov nediskriminatoran karakter. To što je na ovom skupu, a i inače opravdano traženo i traži se puna garancija ravnopravnosti muškarca i žene, ostvarivanje posebnih prava u različitim oblastima, jeste korektno upozorenje ustavopiscima da ta prava imaju u vidu i da ona moraju biti prepoznata iz ustavnih normi, ali mi se čini da je njihova adresa, prije svega nosilac zakonodavne inicijative, onaj koji će razrađivati ustavne norme načelnog karaktera, dakle Vlada, predsjednik Republike, poslanik, građanska inicijativa. Pravo u području rada i zapošljavanja, obaveza da se obezbijede jednaki uslovi rada, jednaka nadoknada za

terminologjinë jo diskriminuese (siç u sugjerua edhe këtu), të përmbajë dispozitat të cilat në mënyrë të dukshme do të ndalojnë diskriminimin e drejtpërdrejtë e të tërthortë të njerëzve me gjini të ndryshme. Për këtë problematikë Kushtetuta duhet të mbështetet në dokumentet ndërkombëtare duke ruajtur kështu të drejtat e arritura dhe duke bërë të mundur zbatimin e të drejtës ndërkombëtare dhe të Kushtetutës në fushën e të drejtave të njeriut, por edhe duke krijuar hapësirë që me dokumentet tjera të së drejtës vendase, për aplikimin e masave të veçanta në fushën e barazisë gjinore dhe në mënyrë precize të definojë karakterin e tyre jo diskriminues. Ajo që me të drejtë kërkohet në këtë takim – garanci e plotë për barazinë e mashkullit dhe femrës, realizimi i të drejtave të veçanta në fusha të ndryshme, është paralajmërim konkret për hartuesit e Kushtetutës që t'i marrin parasysh këto të drejta dhe ato të njihen me dispozita Kushtetuese. Por më duket se adresa e tyre para së gjithash është te bartësi i iniciativës ligjdhënëse (ai i cili do të përpunojë normat kushtetuese) pra Qeveria, Kryetari i Republikës, deputeti, iniciativa qytetare. E drejta në lëmin e punës dhe të punësimit, obligimi që të sigurohen të drejta të barabarta pune, të ardhurat të barabarta për punën e njëjtë si dhe vlerësimi i punës shtëpiake,

majority of democratic representatives and citizens there will be no problems. It will be regulated in appropriate and relevant manner. I dare say that equality of women and men new will in new constitution be defined "from the first to the very last article" or explicitly ensue from them. As it was suggested here, the equality of women and men will surely require this document to be drafted in non-discriminatory discourse, as suggested here, and it will have to have provisions that will explicitly prohibit direct and indirect discrimination of people of both sexes. When it comes to the previous issue, the constitution will have to invoke the international documents and primacy of international law whereby we can hope to preserve acquired rights and ensure direct enforcement of international law and constitution in field of human rights and create space for other documents of national law, such as relevant laws lead to introducing special measures in field of gender equality and precisely define their non-discriminatory character. What was requested by this conference, and it was rightly so, is a full guarantee of equality of men and women in enjoyment of special rights in special fields and I see it as a right forewarning the constitution drafters to take these rights into consideration and to recognize them in constitutional norms but I think that their proper address

jednak rad i vrednovanje kućnog rada, su obaveze koje moraju biti sadržane u odgovarajućim zakonskim projektima. Ako ih nema u postojećim treba odmah po donošenju novog Ustava koji će stvoriti uslove za njihovo zakonsko regulisanje krenuti sa inicijativom da se takvi zakoni donesu u Skupštini Crne Gore ili izmjenom postojećih ili predlaganjem i usvajanjem novih. Isto se odnosi i kada je područje obrazovanja u pitanju i potreba da se u toj oblasti stvore jednaki uslovi i omogući jednaka dostupnost svih nivoa obrazovanja i muškarcu i ženi. Ništa drugačije nije ni u oblasti zdravstvene i socijalne zaštite i potrebe kako se ovdje čulo daleko adekvatnije zaštite, takozvanih reproduktivnih prava, utvrđivanje posebnih mjera za trudnice, za osobe sa hendikepom, za majke, stare, samohrane roditelje.

Područje porodice i braka, kao i sloboda odlučivanja supružnika o sklapanju braka, jednako su ostvarivanja roditeljskih prava, ravnopravnost supružnika tokom trajanja braka i prilikom njegovog prestanka, uz posebna prava i slobode žene, recimo da odlučuje samostalno o rođenju djeteta i slična, po meni su apsolutno opravdana, ali njihovo mjesto je ne samo kao obaveza da budu pomenuta, nego i razrađena, pa i utvrđene sankcije, ako ne budu poštovana

janë obligime që duhet të përfshihen në projektet përkatëse ligjore. Nëse nuk gjenden në ligjet ekzistuese, duhet që menjëherë pas miratimit të Kushtetutës së re të merren iniciativa që ligje të tilla të bihen në Parlamentin e Malit të Zi (ose me ndryshimin e ligjeve ekzistuese ose me propozimin dhe miratimin e ligjeve të reja). E njëjta gjë vlen edhe kur flitet për fushën e arsimimit dhe nevojën që në këtë fushë të krijohen kushte të barabarta dhe të realizohen mundësi të barabarta për arsimimin e mashkullit dhe femrës të gjitha nivelet. Aspak më ndryshe nuk është edhe në fushën e mbrojtjes shëndetësore dhe sociale si dhe nevojës për mbrojtjen më adekuate të të ashtuquajturave të drejta reproduktive, për përcaktimin e masave të veçanta për shtatzëna, për persona të hendikepuar, për nëna, të moshuar, prindër vetëmbajtës, etj. Fusha e familjes dhe e martesës si dhe liria e vendosjes së bashkëshortëve për lidhjen e martesës është e barabartë me realizimin e të drejtave prindërore, të drejtën e bashkëshortëve gjatë martesës dhe në rast divorci, duke i dhënë femrës liri dhe të drejta të veçanta (fjala vjen) që vetë të vendosë për lindjen e fëmijës,..... Sipas mendimit tim këto kërkesa janë plotësisht të arsyeshme, por ato nuk duhet të përmenden si obligime por edhe të përpunohen dhe të rregullohen me

is in institutions and subject to who gives legislative initiatives primarily since they will further regulate general constitutional norms i.e. the Government, the President, any MP, proponents of civil initiatives etc. Rights related to work and employment, obligation to provide equal terms of work, equal pay for equal work and assigning value to housework are the obligations to be borne by other legislative projects. If there are no such provisions in present legislation there should be an initiative to adopt such laws in the Parliament of Montenegro or to amend the present ones or to adopt new ones immediately after the promulgation of new constitution. The same applies to the field of education and the need to provide for equal conditions and equal access to all levels of education to men and women. It is not any different for health services and social welfare and the need to more adequately protect so called reproductive rights, granting special measures for pregnant women, women with handicap, mothers, elderly, single parents etc., as it was pointed out in earlier discussions.

The requests relevant to the field of family and marital relations, decision to enter into marriage, equal parental rights, equality of spouses during the marriage and at its dissolution, special rights and freedoms women have on deciding about

u posebnim zakonskim projektima, koji je treba donijeti u Crnoj Gori ili potojeće uskladiti sa međunarodnim standardima, kada su ova prava u pitanju.

Posebna oblast o kojoj se dugo govori prethodnih dan, mjeseci i godina u procesima političke tranzicije Crne Gore jesu obaveze stvaranja jednakih prava u oblasti političkog i javnog života. Čini mi se da su, istina ne i cjelovito već u Crnoj Gori nepodijeljena stanovišta, ali kažem ne i cjelovito zakonski razrađena, o potrebi jednakih mogućnosti za učešće žena u političkom i javnom životu sa muškarcima, njihove ravnopravne reprezentacije u predstavničkim tijelima, prethodno na izbornim listama, posledično u izbornim i imenovanim strukturama, funkcijama u zakonodavnoj izvršnoj i sudskoj vlasti, čija je posledica i njihovo ravnopravno učešće u međunarodnoj saradnji Crne Gore koja postaje nova funkcija ove samostalne države. Moram priznati da je i danas i ako ponavljam postoje dogovorene a zakonom definisane obaveze da se to što prije ostvari mnogo otaga ostalo na nivou proklamacije, deklaracije, pa čak i zakonske obaveze koja se nedovoljno najblaže rečeno nepoštuje. Koji su razlozi možemo se slagati ili ne, ali o posledicama ne možemo imati različita mišljenja. Da li je u pitanju refleksija i

sankcione nëse nuk respektohen në projektet të veçanta ligjore që do të bihen në Mal të Zi.

Fushë e veçantë për të cilën po flitet kohëve të fundit në proceset e tranzicionit politik të Malit të Zi, janë obligimet e krijimit të të drejtave të barabarta në jetën politike dhe publike. Më duket sikur në Mal të Zi janë të pandarë qëndrimet për nevojën e mundësive të njëjta për pjesëmarrjen e grave në jetën politike dhe publike (së bashku me meshkujt), për përfaqësimin e barabartë të tyre në organet përfaqësuese, (më parë) në listat zgjedhore, (pastaj) në strukturat zgjedhëse dhe të emëruara, në funksionet e pushtetit ligjvënës, ekzekutiv dhe atij gjyqësor, Si rrjedhim do të kemi edhe pjesëmarrjen e femrave në bashkëpunimin ndërkombëtar të Malit të Zi, si funksion i ri i këtij shteti të pavarur. Më duhet të pranoj se edhe sot ekzistojnë obligime të dakorduara (e të definuara me ligj) që kjo të realizohet sa më parë, por shumë prej këtyre çështjeve kanë mbetur vetëm në nivel të proklamatave, deklaratave, madje edhe në nivel të obligimit ligjor i cili nuk respektohet sa duhet. Se cilët janë shkaqet mund të pajtohem ose jo, por për pasojat nuk mund të kemi mendime të ndryshme. Është çështje në vete se a ndodhë kjo si reflektim i konceptit tradicional të shoqërisë malazeze e cila e nderon gruan,

bearing a child and other are absolutely justified in my opinion and they should not be just mentioned but further developed into provisions and define sanctions if they are not tackled in legislative undertakings to be completed in Montenegro or to be harmonized with international standards concerning these rights.

A special field that has been talked about in last days, months, and years of political transition in Montenegro are the obligations to create equal rights in field of political and public life. I think that in Montenegro we have no doubts about that but I am afraid that this has not been wholly regulated in the law to reflect the need to provide equal opportunities for participation of women in political and public life together with men, their equal representation in representative bodies, in candidate lists and consequently in elected and appointed structures, functions in legislative and judicial authorities, functions in legislative, judicial and executive power and as a consequence more appropriate equal participation in international cooperation of Montenegro which becomes a new function in this independent state. Although I have to repeat that there are some agreed and statutory obligations to do a lot of things in as short time as possible, I have to admit that today a lot of things have not moved

dalje prisutnog tradicionalnog društva u Crnoj Gori koje uvažava ženu, ali je nedovoljno raspoloženo da iskorači iz tradicionalnog uvažavanja crnogorske majke, sestre i prihvati evropske potrebe pitanje je za sebe. Da li i dalje nedovoljna organizovanost i sinhronizovanost raznih državnih, paradržavnih, civilnih organizacija koje rade na afirmaciji ovih prava omogućava «nezakonito ponašanje» koje promovisu oni koji dominantno odlučuju u institucijama, moguće je. Ono što treba primijetiti da ovo nije crnogorski incident, da iskustva iz regiona jesu interesantna, ali pokazuju, da i u drugim sredinama «muče iste muke».

Iz tih razloga potrebno je pojačati aktivnost svih, pa i na način, kako se to čini ovim skupom, da bi novi Ustav bio iskorišćen kao nova šansa da se na evropski način Crna Gora oblikuje i u ovoj oblasti. Ono što mogu da garantujem to je da će partija kojoj ja pripadam, Demokratska partija socijalista, koja je vršnjak demokratske Crne Gore i koja je raspoložena da se Ustav donese najširim političkim i društvenim konsensusom, uraditi sve preko svojih ljudi, muškaraca i žena, da se ova šansa ne propusti, da ne čekamo, jer nema potrebe i razloga da ova prava na adekvatan način ustavno regulišemo kroz neku buduću ustavnu reviziju, već da to uradimo sada. Pri tome,

por nuk është e disponuar të dalë nga respektimi tradicional i nënës malazeze, motrës,... dhe të pranojë nevojat evropiane. Shtrohet pyetja se a mos vallë ende organizimi dhe sinkronizimi i pamjaftueshëm i organizatave shtetërore, parashtetërore apo atyre civile, të cilat punojnë në afirmimin e këtyre të drejtave, mundëson “veprime të paligjshme” që i promovojnë ata të cilët zakonisht vendosin nëpër institucione. Është e mundur. Duhet vërejtur që ky nuk është incident i Malit të Zi. Përvojat nga regjioni janë interesante, por tregojnë se edhe vendet tjera “i mundojnë të njëjta probleme”.

Prandaj, duhet që të aktivizohemi të gjithë, madje edhe kështu siç po veprohet në këtë takim, në mënyrë që Kushtetuat e re të shfrytëzohet si mundësi e re që Mali i Zi në mënyrë evropiane ta rregullojë edhe këtë fushë. Ajo që mund të garantoj është se, partia të cilës unë i përkas – Partia Demokratike e Socialistëve (e cila është moshatare me Malin e Zi demokratik dhe e cila është e gatshme që Kushtetuta të bihet me konsensus të gjerë politik-shoqëror), do të bëjë çmos përmes njerëzve të vet, meshkujve dhe femrave, që të mos humbet ky shans. Të mos presim, sepse nuk ka nevojë dhe arsye që këto të drejta t’i rregullojmë në mënyrë adekuate kushtetuese në ndonjë rishqyrtim tjetër të Kushtetutës (në të

farther from proclamation, declaration even a statutory obligation that has not, to put it nicely, been observed. Why is it so? We can agree or disagree about the reasons, but we cannot help agreeing to the consequences. Is it a reflection of traditional society that is still present in Montenegro which respects women but is not inclined enough to step ahead of traditional respect of Montenegrin mother, sister and accept European needs? This is a distinct question. Has it been a poor organization and synchronization of various state, quasi-state, civil organizations which work on affirmation of these rights that was conducive to such “unlawful behavior” promoted by those who have a dominant influence on decisions rendered by institutions? It might well be that. What needs to be noted is that this is not Montenegrin incident and that the regional experience is interesting, but that it shows that some other environments “suffer from the same ailments”.

That is why all stakeholders need to step up efforts, one of the examples of that is this conference, in order to make the new constitution become our new chance to shape Montenegro by European standards in this field, too. What I can guarantee is that the party I belong to, the Democratic Party of Socialist, the party that is the same age as our

ponavljam treba da budemo svjesni da treba insistirati i Evropa to traži od nas da Ustav bude kratak, jasan, da se njime samo utvrde temelji za implementaciju i afirmaciju crnogorske evropske orijentacije, a ne da bude omnibus zakon u kome ćemo trpati političke projekte često konfrontirane različitim političkih subjekata i interesnih grupa.

Poziv na odgovarajuća međunarodna dokumenta i načelna razrada ljudskih prava i sloboda iz čega će se lako prepoznati, a kasnije zakonski razraditi orijentacija Crne Gore za punom afirmacijom rodne ravnopravnosti i punih i jednakih prava u svim oblastima muškarca i žene treba da bude naša zajednička orijentacija i razlog da uložimo napore da to bude Ustavom i ostvareno. Ja ne sumnjam da će tako biti, jer vjerujem u narasle demokratske potencijale Crne Gore.

ardhmen), por këtë ta bëjmë tani. Me këtë rast po përsëris që duhet të jemi të vetëdijshëm se duhet të insistojmë (këtë edhe Evropa e kërkon nga ne) që Kushtetuta të jetë e shkurtër, e qartë, që me të të përcaktohen bazat për implementimin dhe afirmimi e orientimit evropian të Malit të Zi, e të mos jetë ligj omnibus në të cilin do të grumbullohen projektet e konfrontuara politike.

Referimi në dokumentet ndërkombëtare dhe përpunimi thelbësor i të drejtave dhe lirive të njeriut, prej të cilave do të definohet edhe orientimi i Malit të Zi në afirmimin e plotë të barazisë gjinore, duhet të jetë pikësynimi jonë i përbashkët dhe shkak për angazhim që kjo çështje të realizohet në Kushtetutë. Unë nuk dyshoj në këtë, pasi besoj në potencialet demokratike të Malit të Zi.

democracy and which is inclined to adopt constitution with as broad political and social consensus as possible, will do that with the contribution of its members, men and women, making sure that we do not miss the chance, not to make any delays since there is no need and no reason to define these rights constitutionally through some possible future revision of the text, instead of doing it now. In addition, I repeat that we need to be aware that we need to insist that the constitution be concise, clear and that it only establishes the foundation for implementation and affirmation of European orientation and not to have an omnibus law in which we put all our political projects that often antagonize various political groups and interest groups. This is what Europe wants from us, too.

Every reference to relevant international documents and general wording pertaining to human rights and freedoms which would be rather explicit and which legislators can develop into legislation that would reflect Montenegro's orientation on full affirmation of gender equality and full and equal rights in all spheres of life should be our common orientation and a reason to invest our efforts to have it pledged by constitution. I do not have any doubts that it will be so since I do believe that democratic potentials of Montenegro have grown well enough.

Mr Marko Dokić,
član Instituta za pravna i politička
istraživanja

Mr Marko Dokić,
anëtar i Institutit për kërkime juridike dhe
politike

LL.M Marko Dokić,
member of the Institute for Legal and
Political Research

JEDNA KRITIKA PATRIJARHALNE TEORIJE

Pitanje ravnopravnosti polova iz ugla pozitivnog prava samo izgleda kao nešto što je u potpunosti prihvaćeno i što se poštuje u svim sferama društvenog života. Naime, i Ustav i svi značajniji međunarodni dokumenti i konvencije koji govore o ljudskim pravima zabranjuju polnu diskriminaciju i ističu ravnopravnost polova. Tako, npr. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* iz 1966. godine posebno garantuje jednakost muškaraca i žena u njihovom pravu da uživaju sva građanska i politička prava (čl. 3.); *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*, takođe iz 1966. godine, garantuje, takođe u čl. 3. jednako pravo muškaraca i žena da uživaju ekonomska, socijalna i kulturna prava, a *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* iz 1950. godine, u čl. 14., izričito zabranjuje polnu diskriminaciju. Ustav Crne Gore ne zabranjuje izričito polnu diskriminaciju, ali je ona posredno prisutna kroz opštu formulaciju čl. 43. („Protivustavno je i kažnjivo svako

KRITIKË PËR TEORINË PATRIARKALE

Çështja e barazisë gjinore nga këndi i të drejtës pozitive duket pothuajse si diçka që në tërësi është pranuar dhe që respektohet në gjitha sferat e jetës. Si Kushtetuta ashtu edhe të gjithë dokumentet dhe konventat ndërkombëtare që flasin për të drejtat e njeriut, ndalojnë diskriminimin gjinor. Kështu p.sh. *Pakti ndërkombëtar për të drejtat qytetare dhe politike* nga viti 1966 veçanërisht garanton barazinë e mashkullit dhe femrës në të drejtën e tyre për të gëzuar të gjitha të drejtat qytetare dhe politike (neni 3); *Pakti ndërkombëtar për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore* (1966) po ashtu në nenin 3 garanton të drejt të barabartë të meshkujve dhe femrave të gëzojnë të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore, ndërsa Konventa evropiane për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut (1950) dhe në nenin 14 preras ndalon diskriminimin gjinor. Kushtetuta e Malit të Zi nuk ndalon preras diskriminimin gjinor, por aty e përfshin neni 43 në një formulim të përgjithshëm (“Është antikushtetuese

A CRITICISM OF PATRIARCHAL THEORY

The issue of gender equality from the aspect of positive law seems just as something that is fully accepted and respected in all spheres of social life. Namely, the Constitution and all important international documents and conventions about human rights do prohibit gender discrimination and emphasize gender equality. Therefore, International Covenant on Civil and Political Rights from 1966 specifically guarantees equality of women and men in enjoyment of their civil and political rights (Article 3); International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights from 1966, (in Article 3 again) grants equal rights of men and women in exercising their economic, social and cultural rights, and the European Convention for Protection Human Rights and Fundamental Freedoms from 1950 in its Article 14 explicitly prohibits gender discrimination. The Constitution of Montenegro does not explicitly prohibit gender discrimination but it is indirectly present in general formulation of Article

izazivanje i podsticanje nacionalne, rase, vjerske i druge neravnopravnosti, kao i izazivanje i raspirivanje nacionalne, rase, vjerske i druge mrznje ili netrpeljivosti”) – dakle, sadržana je u delu „i druge neravnopravnosti”.

Budući da sam član nevladinog udruženja *Institut za pravna i politička istraživanja* (*Institute for Legal and Political Research*), zbog samog naziva, moglo bi se očekivati da će moje izlaganje imati prevashodno pozitivnopravnu dimenziju. No, osim ove uvodne napomene o inkorporisanosti načela ravnopravnosti polova u mnogobrojnim pravnim aktima više se neću vraćati pozitivnopravnom aspektu ovog problema. Ovo stoga što smo, i pored pravnog utemeljenja ovog načela, u svakodnevnom životu svedoci – bar na ovim prostorima – apsolutne dominacije jednog krajnje patrijarhalnog načina ponašanja u svim sferama društvenog života. Dakle, ono na šta ciljам jeste paternalistička svest ljudi sa ovih prostora o superiornosti muškog pola. Pokušaću, u najkraćim crtama, da iznesem stav *Instituta za pravna i politička istraživanja* o ovakvom mišljenju i, shodno tome, da iznesem kritike na ovakvo stanovište. Ova kritika neće biti proizvoljna, već zasnovana na najznačajnijim pisanim spomenicima naše civilizacije, kao i misaonog zaostavštini velikih filozofa o ovom

dhe e dënueshme çdo nxitje dhe provokim i pabarazisë nacionale, racore, fetare dhe ndonjë lloj tjetër, si dhe provokimi i urrejtjes nacionale, racore, fetare dhe ndonjë lloj tjetër “). Pra, diskriminimi gjinor përfshihet në pjesën “dhe ndonjë lloj tjetër”.

Duke qenë anëtarë i shoqatës joqeveritare *Instituti për kërkime juridike dhe politike*, nga vet ky titull mund të pritet që ligjëratat ime të ketë dimension kryesisht pozitiv-juridik. Përveç këtij shënimi hyrës mbi përfshirjen e parimeve të barazisë gjinore në shumë akte juridike, nuk do ti kthehem më aspektit pozitiv-juridik të këtij problemi, për arsye se edhe përkundër mbështetjes juridike të këtij problemi, në jetën e përditshme jemi dëshmitarë të sjelljeve krejtësisht patriarkale në të gjitha sferat e jetës shoqërore. Do të mundohem që në pika të shkurtra të paraqes qëndrimin e *Institutit për kërkime juridike dhe politike* për këtë koncept dhe të paraqes kritikën lidhur me këtë teori. Kjo kritikë nuk do të jetë e trilluar, por e mbështetur në dokumentet më të rëndësishme të qytetërimit tonë si dhe në trashëgimin mendore të filozofëve të mëdhenj për këtë fenomen të rëndësishëm shoqëror. Pra, do të përpiqem me një kritikë teoriko – historike të shtetit patriarkal, të paraqes paqëndrueshmërinë e këtij koncepti.

Krishterimi fuqishëm ka ndikuar në

43 (“Any incitement or encouragement of national, racial, religious and *other inequality* and instigation and fomenting of national, racial, religious and other hatred or intolerance is unconstitutional and punishable”.) – so it is a part of “*and other inequalities*”.

Since I am a member of non-governmental organization Institute for Legal and Political Research, judging solely by the name you could expect that my intervention would have a positive-legal dimension. However, apart from these introductory remarks on how the principle of equality is incorporated into numerous legal acts I will not look back into positive-legal dimension of this problem. This is so because, despite legal roots of this principle, we can witness in our everyday lives – at least in this region – an absolute domination of an extremely patriarchal behaviour in all spheres of social life. Therefore, what I am hinting at is the paternalistic notion of the people from this region that male is the superior sex. I will try in a discussion as brief as possible to present to you how we in the Institute for Legal and Political Research look upon this way of thinking and, accordingly, critically reflect upon them. The criticism will not be gratuitous but based on some of the most significant written legacy of our civilization and on spiritual heritage bestowed on us

značajnom društvenom fenomenu. Dakle, nastoјаu da jednom, pre svega, teorijsko – istorijskom kritikom patrijarhalne државе pokažem neosnovanost takvog stanovišta.

Hrišćanstvo je snažno oblikovalo evropsku i svetsku civilizaciju, a jedna od deset Božјih zapovesti glasi: „Poštuj oca svoga i mater svoju, da ti se produlje dani na zemlji, koju ti da Gospod Bog tvoj.“ (Druga knjiga Mojsijeva, XX, 12.). Dakle, još Stari Zavet ukazuje na ravnopravnost muža i žene, odnosno oca i majke. Istina, bilo je i onih koji su Bibliju tumačili onako kako im je odgovaralo, skrnaveći, na taj način njen izvorni tekst. Tako je jedan od najvećih zastupnika teorije patrijarhalne државе Robert Filmer (Robert Filmer) u svom delu nazvanom *Patrijarha ili o prirodnoj moći kraljeva (Patriarcha or the Natural Power of Kings)* govorio da ono što je čoveku prirodno postoji i po božјanskom pravu. A pošto je, kako on dalje kaže, monarhija prirodna čoveku ona egzistira po božјanskom pravu. Filmer tvrdi da nema nikakve monarhije osim očinske, i opet da nema nikakve očinske monarhije koja nije apsolutna. Ali, on „izvrće“ tekst Starog Zaveta u opravdanju svoje teze o apsolutnosti očinske monarhije tako što kaže da jedna od deset Božјih zapovesti glasi: „Poštuj oca svoga“. Filmer svesno izbegava drugi

formimin e qytetërimit evropian dhe botëror. Një prej dhjetë shpalljeve të Zotit thotë: “Ndero babain tënd dhe nënën tënde që të të shtohen ditët në tokë nga Zoti yt” (Libri i dytë i Moisiut, XX, 12). Pra, edhe Dhjata e vjetër flet për barazinë e burrit dhe gruas, respektivisht të babait dhe nënës. Është e vërtetë se ka pasur edhe prej tyre që Biblën e kanë komentuar ashtu si iu është përshtatur duke ndryshuar kështu tekstin e saj burimor. Njëri prej ithtarëve më të mëdhenj të teorisë së shtetit patriarkal, Robert Filmer në veprën e tij të titulluar *Patriarcha or the Natyra Power of Kings* thotë se ajo që për njeriun është e natyrshme ekziston edhe në të drejtën hyjnore. Pasi që (siç thotë ai) monarkia i takon natyrës së njeriut, ajo ekziston edhe sipas së hyjnore. Filmer thotë se nuk ka asnjë monarki tjetër veç asaj atërore dhe se nuk ka asnjë monarki atërore e cila nuk është absolute. Por ai e “ndryshon” tekstin e Dhjatës së vjetër duke arsyetuar qëndrimin e vetë për absolutizmin e monarkisë atërore ashtu që deklaroi se një prej dhjetë shpalljeve hyjnore thotë: “Ndero babain tënd”. Filmer me vetëdije i shmanget pjesës së dytë “Dhe nënën tënde” pasi që nuk konvenon. Këtë fakt qartas e thekson Xhon Llok në veprën e tij *Diskutimi i parë për qeverinë*. Teoria e Filmerit për shtetin patriarkal duket se ka

by great philosophers in relation to this important social phenomenon. So, by means of primarily theoretical – historical criticism of patriarchal society I will try to demonstrate how unfounded such notion is.

The Christianity strongly shaped European and world civilization and one of the Ten Commands goes as this: “Honour your father and your mother, so that your day may be long in the land that the lord your God is giving you.” (The Second Book of Moses, XX, 12). So, it was as early as in the Old Testament that the notion of equality of husband and wife, i.e. father and mother was pointed out. Yet, there were those who interpreted the Bible opportunistically thereby afflicting harm to the original text. Although being one of the strongest proponents of the theory of patriarchal state, Robert Filmer in his book *Patriarchal or the Natural Power of Kings* spoke that what is natural for human is likewise granted to human by divine laws. And, he claimed later on, since monarchy is natural for human beings it exists in the divine law. Filmer claims that there could be no monarchy apart from paternal one and that there is no monarchy that is not absolute. However, he “twists” the Old Testament seeking to justify his thesis on absoluteness of paternal monarchy by saying that one of the Ten Command actually reads:

deo „i mater svoju“, budući da mu ne ide u prilog. Ovu činjenicu jasno je istakao Džon Lok u svojoj *Prvoj raspravi o vladi*. Ova Filmerova patrijarhalna teorija dr-žave izgleda da je, bar u tragovima, prisutna i danas, na ovim prostorima. Dakle, vlast oca, tj. muškarca jeste prirodna i apsolutna. Međutim, koliko je ovo anahrono stanovište najbolje nam pokazuje samo vreme. Vlast *pater familias* koji rukovodi svim aktivnostima svoje porodice, i koji nad svakim njenim članom ima apsolutnu vlast, pripada davno prošlom vremenu.

Mišljenja sam da se valjan dokaz o zabludi prirodne superiornosti muškog pola može naći i u delu Tomasa Hobsa (Thomas Hobbes). Ovo na prvi pogled može da čudi, budući da je Hobs zagovornik apsolutističke i arbitrarne vlasti. Naime, Hobs ne prihvata paternalističku teoriju koja vlast nad decom daje ocu iz razloga njegove nadmoćnosti u odnosu na majku. On smatra da se ovoj teoriji može uputiti više prigovora. Prvo, ne može se reći da je muškarac apsolutno superioran u odnosu na ženu. Kao potvrdu za ovaj stav navodi primer Amazonki. Drugo, pošto se Hobsova politička filozofija temelji na njegovoj teoriji ljudske prirode onda postaje jasno zbog čega se nije mogao složiti sa tvrdnjama patrijarhalne teorije. Po Hobsu, svi lju-

lënë gjurmë edhe në ditët tona, në këto treva. Pra, pushteti i babait, gjegjësisht mashkullit, është i natyrshëm dhe absolut se sa ky qëndrim është i vjetruar më së miri e tregon vetë koha. Pushteti *pater familias* që udhëheq me të gjitha aktivitetet e familjes dhe i cili ka pushtet absolut mbi secilin anëtarë të saj, i takon kohës së tejshkuar.

Mendoj se argumente të mjaftueshme për bindjen e gabuar mbi epërsinë natyrore të mashkullit, mund të gjenden edhe në veprën e Tomas Hobsit (Thomas Hobbes). Në shikim të parë kjo duket e çuditshme pasi që Hobsi është ithtarë i pushtetit absolutist dhe arbitrarë. Hobsi nuk e pranon teorinë paternaliste e cila pushtetin mbi fëmijët ia jep babait nga arsyeja e epërsisë së tij ndaj nënës. Ai konsideron se mbi këtë teori mund të ngritën shumë vërejtje. Së pari, nuk mund të thuhet se mashkulli është superior absolut në krahasim me gruan. Për të vërtetuar këtë ai përmend shembullin e Amazoneve. Së dyti, pasi që filozofia politike e Hobsit bazohet në teorinë e tij të natyrës njerëzore, atëherë shihet qartë se përse nuk është pajtuar me pohimet e teorisë patriarkale. Sipas Hobsit, të gjithë njerëzit janë të barabartë në kuptimin që edhe më i dobëti mund të dëmtojë më të fortin – nëse asgjë tjetër, më të fortin se veten mund ta mbys fshehurazi ose në

“Honour your father”. Fimer intentionally omitted “and your mother” since it does not support his claim. This was what was clearly indicated by John Locke in his “First Treatise about Government”. It seems that even nowadays this Filmer’s patriarchal theory is present in this region, at least in some traces. So, the rule of father i.e. man is natural and absolute. However, anachronism of such a view has been testified by passage of time. The rule of *pater familias* who is in sole charge of every activity of his family and who has an absolute power over every member of the family belongs to the past.

I think that a valid proof of this misleading notion that male gender is superior can be found in the works of Thomas Hobbes. This can at first seem odd, having in mind that Hobbes was an advocate of absolutist and arbitrary power. Namely, Hobbs does not accept the paternalistic theory that gives father power over children due to his superiority over mother. He thinks that this theory can be contested by many objections. First, one cannot claim that man is absolutely superior in relation to woman. He illustrates this view with the example of the Amazon women. Second, since Hobbes’ political philosophy is based on his theory of human nature,

di su jednaki u smislu da i najslabiji može naškoditi najjačem – ako ništa drugo može jačega od sebe lišiti života potajno ili na spavanju. Dakle, i polovi su u ovom smislu, po prirodi, jednaki. A ne treba zaboraviti da je Hobsova država proizvod straha od nasilne smrti (*fear of violent death*). Hobs čak tvrdi da dete pripada majci a ne ocu, zato što se u „prirodnom stanju“ ne može znati ko je otac deteta ukoliko majka to ne kaže – a pošto je iskaz majke odlučujući, dete pripada majci. On kaže da pošto majka čuva i hrani dete, i pošto ono treba da sluša onoga ko ga je čuvao dete treba da pripada majci. Istina, ovaj stav vodi u drugu krajnost i više je posledica Hobsove logičke doslednosti i dedukcije iz njegove antropologije, ali je vrlo značajan zato što je na jednostavan način opovrgao osnovna načela patrijarhalne teorije.

Danas se kao jedan od razloga za potrebu dominacije muškarca ističe i stav da je muškarac daleko sposobniji da rukovodi državnim poslovima nego žena – dakle, da je muškarac predodređen da vlada. Prosto čudi da je ovaj stav postao gotovo opšteprihvaćen, budući da ga sama istorija opovrgava. Činjenica da je vladar osoba muškog pola ne znači da će njegova vladavina, samim tim, biti dobra i trajna. Poznat je primer vladara koji nisu bili u stanju da se nose sa važnošću

gjumë. Pra, edhe gjinitë në këtë kuptim, (sipas natyrës) janë të barabartë. Nuk duhet të harrohet që shteti sipas Hobsit është produkt nga vdekja e dhunshme (*fear of violent death*) Hobsi madje thotë se fëmija i takon nënës e jo babait sepse në “gjendjen natyrore nuk mund të dihet kush është babai i fëmijës nëse nëna nuk e thotë – pasi që deklarimi i nënës është vendimtar, fëmija i takon nënës ai thotë se, pasi që nëna kujdeset dhe ushqen fëmijën dhe pasi ai duhet të dëgjojë atë që është kujdesur për te, fëmija i takon nënës. Është e vërtetë se ky qëndrim është i skajshëm dhe është pasojë e besnikërisë dhe përfundimeve logjike të Hobsit nga antropologjia e tij, por shumë i rëndësishëm sepse në mënyrë të qartë ka hedhur poshtë parimet themelore të teorisë patriarkale.

Një prej shkaqeve që sot përmendet për nevojën e dominimit të meshkujve, është qëndrimi se mashkulli është shumë më i aftë të udhëheq punët shtetërore sesa femra – pra, që mashkulli është i prirur të udhëheq. Është e çuditshme se si ky qëndrim është bërë pothuajse i gjithë pranueshëm, duke pasur parasysh që vetë historia e kundërshton. Fakti që udhëheqësi është person i gjinisë mashkullore nuk do të thotë se edhe qeverisja e tij do të jetë e mirë dhe e përhershme. Është i njohur shembulli i

then it is clear why he could not accept the claims originating from patriarchal theory. By Hobbes, all people are equal in sense that even the weakest one can inflict harm to the strongest – if not by anything else then by killing the stronger one while the latter is unaware or asleep. And we should not forget that the state by Hobbs is the product of fear of violent death. Hobbes even claims that child belongs to mother and not to father because in “natural circumstances” one cannot tell who father is unless mother says – and since what mother says is decisive element to that – child belongs to mother. He claims that since mother looks after a child and feeds him/her and since child should obey the person who looks after him/her – then child should belong to mother. Truly, this view brings him to the other extreme and it is more the consequence of Hobbes’ logical consistence and deduction from his anthropology but nonetheless very important since he contested the basic principles of patriarchal theory in a rather simple way.

Today, one of the reasons for justifying the claim that domination of men is necessary is the view that man is far more competent for running state affairs than woman – so, man is predestined to rule. What surprises me is that this view is

državnih poslova – npr. Uroš Nejaki. Nasuprot ovome, ima pregršt primera da su neke države prosperirale baš pod vladavinom žene. Tako je u Engleskoj za vreme vladavine kraljice Elizabete I (1558 – 1603) znatno napredovalo zanatstvo. Engleska je u to doba počela da trguje sa Rusijom, a osnovane su i prve kolonije u Indiji. Takođe, pod vladavinom Elizabete, 1588. godine, „nepobediva“ španska armada nestala je u vodama Engleske. Ovim je osporeno i mišljenje o nesposobnosti žene da upravlja u vanrednim situacijama kao što je npr. rat. I austrijska carica Marija Terezija je svojim nastojanjem da sačini modernu državu znatno doprinela prosperitetu Austrije. Od nje je potekla inicijativa za izradu građanskog zakonika. Tako je 1811. godine donet *Austrijski građanski zakonik* koji je predstavljao izvanredan spoj rimskog i prirodnog prava. Osim toga, u istoriji nemamo primer za „ogolelu“ tiraniju od strane žene. Nasuprot ovome, istorija muških vladara je, u najvećoj meri, istorija tlačenja i ugnjetavanja. Pomenimo samo primere vladavina Nerona, Kaligule, Henrija VIII, Luja XIV, ili savremenih diktatora poput Hitlera ili Staljina. Naravno, ne želimo da ustvrdimo da je vladavina žene bolje od vladavine muškarca, već samo želimo da „razbijem“ izvesne predrasude o prirodnoj superi-

udhëheqësve të cilët nuk ishin në gjendje që t'ia dilnin në krye me punët shtetërore – p.sh. Urosh Nejaki. Përkundër këtij ka shumë shembuj se si disa shtete kanë përparuar pikërisht nën qeverisjen e grave. Kështu në Angli gjatë kohës së qeverisjes së mbretëreshës Elizabeta I (1558-1603) dukshëm ka përparuar artizanati. Në këtë periudhë Anglia zhvilloi tregtinë me Rusinë dhe themeloi kolonitë e para në Indi. Poashtu nën qeverisjen e Elizabetës I, në vitin 1558 u shkatërrua armata e „pamposhtur“ spanjolle në ujërat e Anglisë. Me këtë është kundërshtuar mendimi për paafësinë e grave për të qeverisur në situata të jashtëzakonshme siç është lufta. Edhe mbretëresha austriake Maria Tereza me përpjekjet e saja për të ndërtuar një shtet modern ka kontribuar shumë në zhvillimin e përgjithshëm të Austrisë. Iniciativë e sajë ishte edhe hartimi i kodit civil. Kështu, me 1811 është miratuar Kodi qytetarë Austriak i cili shënoi një lidhje të shkëlqyer të së drejtës romake dhe asaj natyrore. Përveç kësaj historia nuk tregon shembuj të tiranisë së „mirëfilltë“ të grave. Përkundër kësaj, historia e udhëheqësve meshkuj në të shumtën e rasteve është histori e shtypjes dhe tiranisë. Të përmendim vetëm shembujt e qeverisjes së Neronit, Kaligulës, Henrit të VIII, Luigjit të XIV apo diktatorëve

almost generally accepted although the history itself contests it. The fact that a ruler is man does not per se mean that his rule will be good and long. Rather well known are the cases of male rulers who were not able to come to grips with the importance of state affairs – for example Urosh the Weak. By contrast, there are lots of examples of countries that prospered under the rule of women. So that in England craftsmanship considerably prospered during the time of the rule of Queen Elisabeth I (1558-1603). At that time England started its trade with Russia and the first colonies were established in India. Also, it was under the rule of Elisabeth that in 1588 “invincible” Spanish armada was drowned in the waters around England. This contests the claim that women cannot handle extraordinary situations such as wars. Also, Austrian queen Maria Theresse sought to create a modern state and considerably contributed to the prosperity of Austria. She gave the initiative for drafting the first civil code. As early as 1811, the Austrian Civil Code was adopted and it represented an extraordinary combination of the Roman and natural law. Contrary to that, history of men’s rule is the history of oppression and torture. Let’s just mention examples of the rule of Nero, Caligula, Henry VIII,

ornosti muške vladavine.

Ipak, i žene sa ovih prostora su, posebno u drugoj polovini XX veka, dugo živele pod zabudom da im se položaj popravio. Tako je vrlo često navođen primer, koji su komunisti smatrali za svoje veliko dostignuće, da su žene posle Drugog svetskog rata dobile pravo glasa. Realnost je bila drukčija – posle Drugog svetskog rata u komunističkoj Jugoslaviji pravo glasa nisu mogli ostvariti ni žene ni muškarci – vladali su jednopartijski sistem i diktatura komunističke partije. Dakle, pozitivnopravno utemeljenje nekog načela ne znači nužno i da će ono biti poštovano u realnosti.

Naše društvo je tradicionalno, i to je dobro. Tradicija nosi sa sobom spontano oblikovane ustanove procesom dugotrajne društvene evolucije. Ali, ono je, u dobroj meri, i konzervativno, a što nije dobro budući da konzervativizam odlikuje strah od promene i novih ideja. Tako, vekovima ukorenjena ideja o superiornosti muškog pola i dalje suvereno vlada, pružajući otpor svakom savremenijem i drukčijem pogledu na ovo pitanje. Ovaj konzervativizam prvenstveno je posledica istorijsko – kulturnih okolnosti koje su snažno oblikovale svest ljudi sa ovih prostora.

Ono što na kraju želim da istaknem jeste neophodnost da se ljudi sa ovih

bashkëkohorë siç ishin Hitleri e Stalini. Natyrisht nuk dua të konkludoj që qeverisja e grave është më e mirë se qeverisja e meshkujve por dëshiroj t'i thyej disa paragjykime për epërsinë natyrore të qeverisjes së meshkujve.

Megjithatë, edhe gratë e vendeve tona, sidomos në gjysmën e dytë të shekullit XX kanë jetuar me bindjen e gabuar se pozita e tyre është përmirësuar. Shpesh është theksuar shembulli, të cilin komunistët e konsideronin si arritje të tyre të madhe, se gratë pas Luftës së II botërore kanë fituar të drejtën e votës. realiteti ishte krejt ndryshe-pas Luftës së II botërore në Jugosllavinë komuniste të drejtën e votës nuk mund ta realizonin as femrat as meshkujt. Sundonte sistemi njëpartiak dhe diktatura e partisë komuniste. Pra mbështetja dhe ndërtimi pozitiv-juridik i një parimi nuk do të thotë që ai gjithsesi do të respektohet në realitet.

Shoqëria jonë është tradicionale dhe kjo është pozitive. Tradita bartë në vete institute të vetëformuara gjatë procesit të gjatë të evoluimit shoqërorë. Por njëkohësisht ajo është edhe konzervative e që nuk është pozitive duke ditur që konzervativizmi dallohet për frikën nga ndryshimet dhe idetë e reja. Kështu ideja e epërsisë së gjinisë mashkullore e cila është rrënjësuar në shekuj ende mbretëron e paluhatur, duke i bërë ballë çdo

Louis XIV or modern dictators such as Hitler or Stalin. Of course, I do not want to claim that the rule of women is better than the rule of men; I just want to “quash” certain prejudices about natural superiority of men’s rule.

However, women from this region have long lived under the erroneous impression that their status has improved, specially in the second half of the XX century. Thus, it is often quoted that, for example, the Communists thought it was owing to them that the women got right to vote, after the Second World War. In reality it was quite different – after the World War II the right to vote could not be exercised by either men or women – because it was one party system and the dictatorship of the Communist Party. Therefore, in the tradition positive law if some principle is established it does not necessarily mean that it will be observed in reality.

Our society is traditional and that is good. Tradition brings about some spontaneously shaped institutions that have been shaped for long time in the course of social evolution. However, it is to a large extent a conservative society, which is not good since conservative systems are characterized by fear from changes and new ideas. Thus, a centuries old idea of superiority of male sex strongly prevails resisting any modern and different view

prostora oslobode „okova“ patrijarhalnih predrasuda i da počnu realno sagledavati društveni život, i mislim da ovaj skup znatno doprinosi oblikovanju takvog mnijenja. Jednom prilikom Immanuel Kant je rekao da „plemić nije samim tim i plemenit čovek“. Mišljenja sam da se može reći i da muškarac nije, samim tim što je muškarac, superioran. Dakle, ravnopravnost polova je po prirodi jedna nesumnjiva i jasna činjenica. Ali zašto je većina za nju slepa, to ostaje da se vidi i, nadam se, u što bržem vremenskom periodu ispravi, iako sam svestan da se duboko ukorenjena shvatanja u svesti naroda sporo menjaju.

vizioni tjetër bashkëkohorë. Kryesisht ky konservativizëm është pasojë e rrethave historike dhe kulturore të cilat e kanë modeluar vetëdijen e njerëzve të këtij region.

Ajo çfarë dëshiroj të theksoj në fund është domosdoshmëria e çlirimit të njerëzve nga “zinxhirët” e mentalitetit patriarkal në mënyrë që të fillojnë realisht të vështrojnë jetën shoqërore. Jam i mendimit se një tubim i këtij lloji në masë të madhe kontribuon në formulimin e një opinioni të tillë. Emanuel Kanti shprehet se “Fisniku në vetvete nuk është dhe njeri fisnik”. Mendoj se mund të thuhet se edhe mashkulli me vetë të qenit mashkull nuk është superior. Pra, barazia gjinore nga natyra është një fakt i qartë dhe i padyshimtë. Mbetet të shihet se përse shumica e njerëzve janë të verbër në këtë fakt. Shpresoj se në një periudhë të shkurtër kohore ky realitet të ndryshojë edhe pse jam i vetëdijshëm se botëkuptimet e ngulitura thellë në mendjen e njerëzve ndryshojnë ngadalë.

on this issue. This conservative structure is primarily the consequence of historical – cultural circumstances that strongly shaped the minds of people from this region.

What I want to point out in the end is that it is necessary for people from this area to set free of their “chains” - patriarchal prejudices and start looking on social life realistically. I think that this conference considerably contributes to shaping such public opinion. Immanuel Kant once said that a “nobleman is not necessarily a noble man”. I think that we can say that man is not superior just because he is a man. So, gender equality is by its nature undisputable and clear fact. But, why is the majority of people blind to that remains to be seen. I hope that in near future this notion might change although I am aware that deeply rooted notions in the minds of people change slowly.

Izvještaji o radu radnih grupa
Raporti nga puna grupeve punuese
Reports of the working groups

KONFERENCIJA “RODNA RAVNOPRAVNOST KAO SEGMENT LJUDSKIH PRAVA NOVOG CRNOGORSKOG USTAVA”

DrugogdanaodržavanjaKonferencije, 3.novembra, učesnici i učesnice su se podijelili/e u tri grupe kako bi razgovarali/ e na temu:

Šta mora, kao rješenja, sadržati tekst ustava da bi bio rodno senzitivan i da bi bila ispoštovana Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.

I grupa • facilitirala prof.dr Marijana Pajvančić

II grupa • facilitirala Slavica Bajić

III grupa • facilitirao Aleksandar Zeković

KONFERENCA „BARAZIA GJINORE SI SEGMENT I TË DREJTAVE TË NJERIUT NË KUSHTETUTËN E RE TË MALIT TË ZI”

Ditën e dytë të mbajtjes së Konferencës, më 3 nëntor, pjesëmarrësit janë ndarë në tre grupe për të diskutuar për temën:

Çka duhet, si zgjidhje, të përmbajë teksti i Kushtetutës që të ketë ndjeshmëri gjinore dhe që të respektohet Konventa për eliminimin e të gjitha formave të diskriminimit të grave.

Grupi I • moderoi prof. dr. Marijana Pajvançiq

Grupi II • moderoi Sllavica Bajić

Grupi III • moderoi Aleksandar Zeković

CONFERENCE: “GENDER EQUALITY - A SEGMENT OF HUMAN RIGHTS IN THE NEW MONTENEGRIN CONSTITUTION”

On the second day of the Conference, on 3rd November, the participants divided into three groups to discuss the following topic:

“Which solutions should the constitution stipulate so as to be gender-sensitive and to comply with the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women?”

I Group • facilitated by Professor Marijana Pajvančić

II Group • facilitated by Slavica Bajić

III Group • facilitated by Aleksandar Zeković

Slijede izvještaji o radu grupa.

IZVJEŠTAJ O RADU I GRUPE

Grupa smatra da crnogorski ustav treba da sadrži :

Opšta prava:

- laička država
- rodno osjetljiv jezik,
- primat međunarodnog prava,
- ratifikovane konvencije, sudska zaštita i opšte prihvaćena pravila,
- očuvati dostignuta prava,
- politika jednakih mogućnosti kao obaveza države u ostvarivanju i zaštiti prava.

Načelne odredbe:

1. zabrana diskriminacije- obavezno uvrstiti pol, starosna dob, indirektno i direktno (politička stranka, azil, širenje mržnje)

2. posebne mjere – nediskriminatorni karakter (mjere afirmativne akcije), pogledati kao primjer Ustav Srbije, član 21. stav 4: *Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa*

Vijojnë raportet për punën e grupeve.

RAPORT MBI PUNËN E GRUPIT I

Grupi konsideron që Kushtetuta e Malit të Zi duhet të përmbajë:

Të drejtat e përgjithshme:

- shtet laik,
- gjuha e ndjeshme gjinore,
- primatin e të drejtës ndërkombëtare,
- konventat e ratifikuara, mbrojtja gjyqësore dhe normat e miratuara,
- të mbrohen të drejtat e arritura,
- politikën e mundësive të barabarta si obligim i shtetit në realizimin dhe mbrojtjen e të drejtave.

Dispozitat themelore:

1. ndalimi i diskriminimit - detyrimisht të vendoset gjinia, mosha, direkt dhe indirekt (partitë politike, azili, përhapja e urrejtjes)

2. masa të posaçme - karakteri jo diskriminues (masat e aksionit afirmativ), të merret si shembull kushtetuta e Serbisë, neni 24, alineja 4; Nuk merren si diskriminuese masat e posaçme të cilat Republika e Serbisë mund t'i fusë, që të arrihet barazia e plotë e personave apo

The groups presented the following reports.

REPORT OF THE GROUP I

The Group thinks that the Constitution should set forth the following:

General rights:

- secular state
- gender sensitive language
- prevalence of international law
- ratified conventions, court protection and generally accepted rules
- maintaining the rights already granted
- ensuring the policy of equal opportunities as the obligation of the state in exercising and protection of rights.

Principles:

1. Prohibition of discrimination – to make sure to have gender, age, indirect and direct (political party, asylum, broadening network);

2. Special measures – nondiscriminatory character (measures of affirmative action), the Serbian constitution can serve as a model, Article 21 – paragraph 4: *Special measures that the Republic of Serbia can introduce with a view to ensuring full equality of persons*

ostalim građanima.

3. Uvažavanje razlika s obzirom na pol, primjer može biti član 48. Ustava Srbije: *Merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju, Republika Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta njenih građana – koji bi se dopunio i polnim identitetom.*

Posebna prava:

1. Rad (jednaki uslovi):
 - vrednovanje rada u kući,
 - zaštita samohranih majki,
 - zaštita trudnica,
 - zaštita oba roditelja.
2. Zdravstvena i socijalna zaštita:
 - besplatna i garantovana za trudnice, samohrane roditelje, invalide, djecu...
3. Porodica i brak:
 - pravo žene da slobodno odlučuje o rađanju,
 - vanbračna zajednica izjednačena sa bračnom,
 - razdvojeni crkveni i građanski brak,
 - sloboda odlučivanja o sklapanju braka, tokom trajanja i prilikom razvoda,
 - garantovanje jednakih imovinskih prava supružnika stečenih u braku.

grupeve të njerëzve që kryesisht janë në pozitë të pabarabartë me qytetarët tjerë.

3. respektimi i dallimeve duke marrë parasysh gjininë, shembull mund të jetë neni 48 i kushtetutës së Serbisë: me masat në arsim, kulturë, dhe në informimin publik, Republika e Serbisë stimulon mirëkuptimin, respektimin dhe nderimin e dallimeve të cilat ekzistojnë si rezultat i disa veçorive etnike, kulturore, gjuhësore ose të identitetit fetar të qytetarëve të saj, e i cili do të plotësohej edhe me identitetin gjinor.

Të drejtat e veçanta:

1. Puna (kushtet e njëjta):
 - vlerësimi i punës në shtëpi,
 - mbrojtja e nënave vetushqyese,
 - mbrojtja e grave shtatzëna,
 - mbrojtja e të dy prindërve,
2. Mbrojtja sociale dhe shëndetësore:
 - e garantuar dhe pa pagesë për gratë shtatzëna, prindërit vetmbajtës, invalide, fëmijë...
3. Familja dhe martesat:
 - e drejta e gruas që vet të vendos për lindje,
 - bashkësia jashtëmartesore e barabartë me atë martesore,
 - martesat e ndara kishtare dhe qytetare,
 - liria e vendosjes për lidhjen martesore

or groups of persons who are in essence unequal compared to other citizens shall not be considered discriminatory.

3. Respect for differences on the basis of sex, Article 48 of the Constitution of Serbia can serve as a model: *By employing measures in the field of education, culture and public information activities, the Republic of Serbia seeks to encourage understanding, consideration and respect for differences deriving from specific ethnic, cultural, linguistic or religious identities of its citizens – and it should add gender identity.*

Specific rights:

1. Work (equal conditions)
 - housework evaluation,
 - protection of single mothers,
 - protection of pregnant women,
 - protection of both parents.
2. Health and social protection
 - free of charge and granted for pregnant women, single mothers, disabled persons, children etc.
3. Family and marriage
 - right of women to decide about childbirth
 - putting conjugal and non-conjugal union on equal footing,
 - separation of church and civil marriage,

4. Obrazovanje:
 - jednaka prava i dostupnost svih nivoa obrazovanja.
5. Politika- javna vlast:
 - jednake mogućnosti za učestvovanje u političkom životu i javnoj vlasti,
 - dostupnost javnih službi i administracije,
 - ravnopravnost zastupljena u predstavničkim tijelima (skupštinama) i na izbornim i imenovanim položajima.

Kako u radu Odbora za ustavna pitanja Skupštine RCG, po Zakonu o postupku za donošenje i proglašenje Ustava Crne Gore, na poziv predsjednika, mogu učestvovati i stručnjaci/stručnjakinje iz pojedinih oblasti bez prava odlučivanja – grupa smatra da treba tražiti da se pozovu stručnjaci/stručnjakinje za pitanje rodne ravnopravnosti. Mišljenje grupe je da treba insistirati da Kancelarija za ravnopravnost polova ima aktivnu ulogu u definisanju konkretnih rješenja vezanih za rodnu ravnopravnost.

O radu grupe izvještavali Blaženka Dabanović, Aleksandar Damjanović i Mirjana Drašković

*re, gjatë saj dhe me rastin e ndarjes,
- garantimi i të drejtave të barabarta të pronësisë të bashkëshortëve, të fituar në martesë,*

4. Arsimi :
 - të drejtat e barabarta dhe realizimi i të gjitha niveleve të arsimit,
5. Politika-pushteti publik:
 - mundësitë e barabarta për pjesëmarrje në jetën politike dhe në pushtetin publik,
 - realizimi i shërbimeve publike dhe administratës,
 - përfaqësimi i barabartë në trupat përfaqësuese, në pozitat emëruese dhe udhëheqëse.

Meqenëse në punën e Këshillit për çështje kushtetuese të Kuvendit të RMZ, sipas ligjit për procedim për prurjen dhe shpalljen e Kushtetutës së Malit të Zi, me ftesën e kryetarit, mund të marrin pjesë edhe ekspertet nga fushat e ndryshme pa të drejtë vendosjeje - grupi konsideron se duhet të thirren edhe ekspertët për çështjet e barazisë gjinore. Mendimi i grupit është që të insistohet që Zyra për barazinë gjinore të ketë rol aktiv në përcaktimin e zgjidhjeve konkrete lidhur me barazinë gjinore.

Për punën e grupit moderuan Blazhenka Dabanović, Aleksandar Damjanović dhe Mirjana Drashković

*- freedom of deciding about entering into marriage, during the marriage and its dissolution,
- granting the spouses equal rights to property acquired in marriage.*

4. Education
 - equal rights and availability of all levels of education
5. Politics and public affairs
 - equal opportunities for taking part in public life and public powers,
 - availability of public services and administration,
 - equal representation in representative bodies (assemblies) at elected and appointed posts.

Having in mind the fact that experts from different fields can join the Constitutional Committee of the Parliament of the RoM at the invitation of the Speaker, the group thinks that it should seek to have the experts for gender equality summoned to its sessions. The group thinks that the Office for Gender Equality should have a more active role in defining concrete solutions related to gender equality.

The report presented by Blaženka Dabanović, Aleksandar Damjanović and Mirjana Drašković.

IZVJEŠTAJ O RADU II GRUPE

Naša grupa smatra da treba poći od preambule ustava, s obzirom da crnogorski Ustav sadrži i taj dio, pa predlažemo da bi među osnovne vrijednosti države trebalo uključiti i ravnopravnost muškaraca i žena, a naročito imajući u vidu da takvo polazište sadrži i uvodni dio i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima.

Smatramo da bi u Ustav trebalo uvesti nediskriminatornu terminologiju, bilo putem klauzule da svi pojmovi koji se u ovom Ustavu koriste u muškom rodu obuhvataju iste pojmove u ženskom rodu (koja bi stajala osnovni odredbama) ili da se u Ustavu upotrebljavaju pojmovi i u ženskom i u muškom rodu, gdje je to moguće.

Što se tiče osnovnih odredaba ustava, posebnu pažnju smo posvetili odnosu međunarodnog i domaćeg prava, jer je regulisanje tog odnosa upravo osnov za uvođenje međunarodnih standarda u Ustav Crne Gore odnosno uopšte u zakonodavstvo i praksu, pa smo došli do zaključka da bi u Ustavu trebalo decidno predvidjeti da međunarodni ugovori i pravila međunarodnog prava predstavljaju sastavni dio unutrašnjeg pravnog porетка, da imaju primat u odnosu na domaće pravo, kao i njihovu neposrednu primjenu. Dalje bi trebalo da se zabrani

RAPORT MBI PUNËN E GRUPIT II

Grupi ynë konsideron se duhet të nisemi nga preambula e Kushtetutës, meqenëse Kushtetuta e Malit të Zi e përmban edhe këtë pjesë, prandaj propozojmë që ndër vlerat themelore të shtetit duhet të përfshihet edhe barazia e burrit dhe gruas, duke pasur parasysh që një qasje të tillë e përmban edhe pjesa hyrëse dhe Deklarata universale për të drejtat e njeriut.

Konsiderojmë se në Kushtetutë do të duhej të futet terminologjia jo diskriminuese, qoftë me klauzolë ku të gjitha nocionet që janë në këtë Kushtetutë e që përdorën në gjininë mashkullore, të përfshihen edhe në gjininë femërore (të cilat do të qëndronin në dispozitat themelore) ose në Kushtetutë të përdorën nocione në gjininë femërore dhe atë mashkullore, aty ku është e mundur.

Sa i përket dispozitave themelore të Kushtetutës, kujdes të veçantë i kemi kushtuar marrëdhënieve të të drejtës ndërkombëtare dhe legjislationit vendor, sepse rregullimi i këtyre marrëdhënieve është pikërisht bazë për futjen e standardeve ndërkombëtare në Kushtetutën e Malit të Zi, respektivisht, përgjithësisht në legjislation dhe praktikë, kështu që kemi konkluduar që në Kushtetutë do të duhej në mënyrë

REPORT OF THE GROUP II

Our group thinks that the process needs to start from the preamble of the Constitution having in mind that Montenegrin Constitution has this and we suggest that it pledges there that equality of women and men is one of the fundamental values endorsed by the state. This should be supported by the fact that the Universal Declaration on Human Rights has that in its introductory part, too.

We think that the Constitution has to introduce a non-discriminatory terminology either by a clause stipulating that all terms in masculine form that were used in the constitution shall cover the same terms in feminine form (to be put in the basic provisions) or that the Constitution shall use terms in feminine and masculine form everywhere where it is possible.

Regarding the basic provisions of the Constitution, we have focused on the status of international and national law since the regulation of this relation is conducive to introducing international standards in the Constitution of Montenegro and we came up with the conclusion that the Constitution should explicitly stipulate that international treaties and the rules of international law are integral part of

svako ograničenje ljudskih prava i sloboda zajamčenih opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i međunarodnim ugovorima koji važe u crnoj Gori, pod izgovorom da nijesu garantovana Ustavom Crne Gore ili da su zajemčena u manjem obimu. Takođe Ustavom treba garantovati da se dostigniti nivo ljudskih prava ne može smanjivati, kao i pravo na međunarodnu zaštitu. Propisivanje načelnih garancija je važno za ostvarivanje i zaštitu svih ljudskih prava i sloboda, pa i za ostvarivanje ravnopravnost muškaraca i žena.

Smatramo da bi bilo značajno u osnovnim odredbama predvidjeti obavezu države da vodi politiku rodne ravnopravnosti, jer ovakva određenja u Ustavu, odnosno u njegovim osnovnim odredbama, obavezuju kasnije prilikom tumačenja Ustava i Ustavni sud i druge organe koji odlučuju o pravima i obavezama građana, a isto tako obavezuju i zakonodavca prilikom donošenja zakona da vodi računa o rodnoj ravnopravnosti u svim oblastima javnog i privatnog života. U ovom dijelu takođe treba da stoji garancija ravnopravnosti muškaraca i žena, zatim da je obaveza države da vodi politiku jednakih mogućnosti, kao i zabrana posredne i neposredne diskriminacije po osnovu pola, seksualne orijentacije i starosne dobi.

decide të parashikohet që kontratat ndërkombëtare dhe rregullat e të drejtës ndërkombëtare të paraqesin pjesën përbërëse të rregullimit të brendshëm juridik, të kenë përparësi në krahasim me legjislacionin vendor si dhe aplikimin e drejtpërdrejtë të tyre. Më tej do të duhej të ndalohet çdo kufizim i të drejtave dhe lirive të njeriut të garantuara me rregullat ndërkombëtare të cilat vlejnë në Mal të Zi, me pretekst se nuk janë të garantuara me Kushtetutën e Malit të Zi, ose që janë të garantuara në masë të vogël. Gjithashtu me Kushtetutë duhet të garantohet që niveli i arritur i të drejtave të njeriut nuk mund të zvogëlohet, si dhe e drejta për mbrojtje ndërkombëtare. Të përcaktuarit e garancive themelore është i rëndësishëm për realizimin dhe mbrojtjen e të gjitha të drejtave dhe lirive, po edhe për realizimin e barazisë së meshkujve dhe femrave.

Mendojmë që do të ishte me rëndësi që në dispozitat themelore të parashikohet obligimi i shtetit që të zbatojë politikën e barazisë gjinore, sepse kësi përcaktimesh në Kushtetutë, respektivisht në dispozitat themelore të saj, obligojnë më vonë gjatë interpretimit të Kushtetutës edhe Gjykatën kushtetuese dhe organet tjera të cilat vendosin për të drejtat dhe obligimet e qytetarëve, e poashtu obligojnë edhe ligjdhënësin që

the national legal order and that they have primacy over national law, as well as that they should be enforced directly. Further, the constitution should prohibit any restriction of the human rights and freedoms that are granted by generally accepted rules of international law and international treaties that are valid for Montenegro, even if one can justify it by not having those rights granted by the Constitution of Montenegro or that it grants them in a narrower scope. In addition, the Constitution should guarantee that the human rights level cannot be reduced and that the right to international protection cannot be taken away. For the enjoyment and protection of all human rights and freedoms, and also for ensuring equality of women and men, it is important to prescribe general guarantees.

We think that it would be important to have the basic provisions envisage the obligation of the state to conduct the policy of gender equality, because such provisions in the Constitution, i.e. its basic provisions, become binding for interpretations of the Constitution and for the Constitutional Court and other bodies which decide about rights and obligations of citizens. Then, legislator must also give consideration to gender equality in all fields of public and private

Naglašavanje svih osnova po kojima neko može biti diskriminisan značajno je za ostvarivanje i zaštitu svih ljudskih prava i sloboda. Bilo bi dobro da Ustav sadrži definicije diskriminacije, posredne i neposredne, kao i mogućnost uvođenja mjera afirmativne akcije, naravno sa vremenskim ograničenjem, odnosno dok se ne postigne ravnopravnost. S tim u vezi, potrebno je uvesti obavezu države da vodi politiku postizanja rodne ravnopravnosti i preduzima mjere i aktivnosti radi prevazilaženja postojeće neravnopravnosti. Ovakvo rješenje je sadržano u Ustavu Njemačke.

U dijelu koji se odnosi na ljudska prava i slobode neophodno je da stoji odredba o pravu žene da slobodno odlučuje o rađanju djece. U tom kontekstu odredba o podršci države rađanju djece bi dobila novi smisao, a to je podrška ženi, odnosno stvaranje uslova da žena, pored rađanja, može uspješno da ostvari svoju ulogu u oblasti obrazovanja, rada i uopšte u javnom životu. U vezi braka i porodice Ustav bi morao da sadrži garancije i odredbe: o slobodi odlučivanja muškaraca i žene da sklope brak, o ravnopravnosti supružnika pri zaključenju, u toku trajanja i prilikom razvoda braka, kao i u braku u međusobnim odnosima (pravima i obavezama); zatim o ravnopravnosti očeva i majki u vršenju ro-

glatë prurjes së ligjit të ketë parasysh barazinë gjinore në të gjitha fushat e jetës private dhe publike. Në këtë pjesë gjithashtu duhet të ekzistojë garancia e barazisë së meshkujve dhe femrave, pastaj që është detyrë e shtetit të zbatojë politikën e mundësive të njëjta, si dhe ndalimin e diskriminimit direkt dhe indirekt në bazë të gjinisë, orientimeve seksuale dhe moshës. Të theksuarit e të gjitha mundësive në bazë të të cilave dikush mund të jetë i diskriminuar, është e rëndësishme për realizimin dhe mbrojtjen e të gjitha lirive dhe të drejtave të njeriut. Do të ishte mirë që Kushtetuta të përmbajë definicionet e diskriminimit direkt dhe indirekt, si dhe mundësinë e futjes së masave të aksionit afirmativ, natyrisht me kohë të caktuar, gjegjësisht, deri sa të arrihet barazia. Në lidhje me këtë, duhet të shtihet detyrimi i shtetit që të zbatojë politikën e arrijtes së barazisë gjinore dhe të ndërmarrë masa dhe aktivitete për tejkalimin e pabarazisë ekzistuese. Kësi vendimi përmban edhe Kushtetuta e Gjermanisë.

Në pjesën që ka të bëjë me lirinë dhe të drejtat e njeriut është e domosdoshme të ekzistojë dispozita për të drejtën e gruas që vet të vendosë për lindjen e fëmijëve. Në këtë kontekst, dispozita mbi përkrahjen e shtetit për lindjen e fëmijëve do të kishte një kuptim të ri, e kjo është

life in relation to adoption of laws. In this part, the constitution should bear guarantee of equality between men and women and the state is bound to conduct the policy of equal opportunities and to prohibit indirect and direct discrimination on the basis of sex, sexual orientation and age. Emphasis on all bases on which someone can be discriminated against is important for enjoyment and protection of all human rights and freedoms. It would be good to have the Constitution define discrimination, both direct and indirect, and also the possibility of introducing measures of affirmative action - with temporal limit, of course - until the equality is ensured. In relation to that, it is necessary to introduce the obligation of the state to conduct policy of achieving gender equality and undertaking measures and activities on overcoming the existing inequality. Such solution has become a part of the Constitution of Germany.

In the part that has to do with human rights and freedoms it is necessary to have the provision on the right of women to freely decide about childbirth. In this context, the provision on the support that the state gives to increasing the birth rate would get new meaning - support to women i.e. creating conditions fitting conditions for women to successfully

diteljskog prava, u podizanju djece i u ostalim obavezama prema djeci; o izjednačavanju bračne i vanbračne zajednice o zaštiti porodijskog prava, odvojeno od vršenja roditeljskog prava; o zaštiti samohranih roditelja. Što se tiče oblasti rada i zapošljavanja, zdravstvene i socijalne zaštite, prije svega je važno kako su prava iz ovih oblasti generalno postavljena i definisana u Ustavu. Drugim riječima, kvalitet garancija ovih prava u Ustavu mora biti takav da obezbjeđuje njihovo ostvarivanje u punoj mjeri i muškarcima i ženama. Možda bi u Ustavu trebalo generalnom normom garantovati jednako pravo muškaraca i žena na korišćenje svih prava predviđenih Ustavom, kao što je to predviđeno Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Pored toga, neophodno je garantovati i posebna prava, kao što su pravo na posebnu brigu države u zaštiti reproduktivnih prava (trudnica, majki djece), posebna prava na socijalnu i zdravstvenu zaštitu samohranih roditelja (očeva i majki), kao i obavezu države da obezbijedi zdravstvenu zaštitu ženama iz javnih prihoda, ako one to ne ostvaruju na drugi način.

U dijelu koji se odnosi na strukturu državne vlasti predlozi se odnose prije svega na Ustavni sud, i to da Ustavni

përkrahja e gruas, gjegjësisht krijimi i kushteve që gruaja, krahës lindjeve, me sukses të luaj rolin e saj në fushën e arsimit, punës dhe përgjithësisht në jetën publike. Në lidhje me martesën dhe familjen, Kushtetuta do të duhej të përmbajë garanci dhe dispozita: për lirinë e vendosjes të meshkujve dhe grave për të lidhur marrëdhënie bashkëshortore, për barazinë e bashkëshortëve para lidhjes, gjatë martesës dhe me rastin e shkurorëzimit të martesës, si dhe në martesë me marrëdhënie të ndërsjella (të drejtat dhe detyrimet); pastaj për barazinë e baballarëve dhe nënave në kryerjen e të drejtave prindërore, në ngritjen e fëmijëve dhe obligimet tjera ndaj tyre, për barazinë e bashkësisë martesore dhe jashtëmartesore, për ruajtjen e të drejtave të lindjes, veçmas nga ushtrimi i të drejtave prindërore; për mbrojtjen e prindërve vetëmbajtës. Sa i përket sferës së punës dhe punësimit, mbrojtjes sociale dhe shëndetësore, janë shumë me rëndësi, meqenëse këto të drejta janë të vendosura dhe të përcaktuara në mënyrë gjenerale në Kushtetutë. Me fjalë tjera, garancia e këtyre të drejtave në Kushtetutë duhet të jetë e tillë që të sigurojë realizimin e plotë të tyre si për meshkuj ashtu edhe për gra. Ndoshta do të duhej që në Kushtetutë me një normë gjenerale të garantohen të drejtat e njëjta

pursue their role in education, work and in public life in general combined with bearing children. In relation to marriage and family, the constitution must guarantee: men and women to freely decide about entering into marriage, equality of spouses in entering into marriage, in the course of it (in terms of their rights and obligations) and upon its dissolution; then on equality of fathers and mothers in parenting, rearing children and other duties related to children; on granting equal status to conjugal and non-conjugal family, protection of maternity rights and treating it separately from parental rights; on protection of single parents. Regarding labor and employment issues, health care and social welfare, their constitutional definition and position is primarily important. In other words, the quality of constitutional guarantees of these rights has to be such that it protects their full enjoyment by men and women. The constitution might have a general norm to grant equal rights to men and women to enjoy all rights prescribed by the Constitution such as it is stipulated in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Apart from that, it is necessary to grant special rights, too, such as the right to special care by the state for protecting reproductive rights (pregnant women, mothers), special

sud, pored ocjene saglasnosti u odnosu na Ustav, ima ovlaštenje da ocjenjuje saglasnost zakona, drugih propisa i opštih akata sa u međunarodnim ugovorima i opštim pravilima međunarodnog prava, što je u vezi primatom međunarodnog prava i njegovom neposrednom primjenom. Takođe bi trebalo predvidjeti da Ustavni sud odlučuje o ustavnim žalbama i kad su povrijeđena prava građana garantovana međunarodnim ugovorima, a ne samo Ustavom. Što se tiče učešća žena u politici i vršenju javne vlasti i problema o kojima smo juče razgovarali u vezi propisivanja obaveza političkih stranaka da uvedu kvote, predlažemo da se Ustavom garantuje ravnopravna zastupljenost žena, ali ne samo u parlamentu kako to stoji u srbujanskom Ustavu, već i u svim predstavničkim tijelima i organima izvršne vlasti. Smatramo da bi na taj način, generalnom odredbom koja ne mora da sadrži procenete i kvote, jer to nije uobičajeno za ustavni tekst, Ustav dao osnov da izborni i drugi zakoni kojima se uređuje organizacija i način rada organa javne vlasti predvide kvote ili procenete učešća žena, što će u krajnjem natjerati i političke stranke da svojim aktima obezbijede veće odnosno adekvatno prisustvo žena, a to je 50%.

U našoj grupi dosta se diskutovalo o

të meshkujve dhe grave në shfrytëzimin e të gjitha të drejtave të parashikuara me Kushtetutë, sikur është e paraparë me Konventën ndërkombëtare, për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore. Krahës kësaj, është e domosdoshme të garantohen edhe të drejtat e veçanta, siç është e drejta e përkujdesjes së posaçme të shtetit për mbrojtjen e të drejtave riprodutive (shtatzënave, nënave të fëmijëve), të drejta të posaçme për mbrojtjen sociale dhe shëndetësore të prindërve vetëbartës (baballarëve dhe nënave), si dhe obligimin e shtetit që të garantojë mbrojtjen shëndetësore të grave nga të ardhurat publike, nëse ato nuk realizohen në mënyrë tjetër.

Në pjesën që ka të bëjë me strukturat e pushtetit shtetëror, propozimet kanë të bëjnë me Gjykatën kushtetuese, ku kjo Gjykatë përveç që do të jap vlerësimin për Kushtetutën, ka autorizim të vlerësojë pajtueshmërinë e ligjit, dispozitave tjera dhe akteve të përgjithshme me kontrata ndërkombëtare dhe rregullave të përgjithshme të te drejtës ndërkombëtare që është në lidhje me favorizimin e të drejtës ndërkombëtare dhe aplikimin e saj të drejtpërdrejtë. Gjithashtu do të duhej të parashikohet që Gjykata kushtetuese të vendosë për ankesat kushtetuese edhe kur dhunohen të drejtat e qytetarëve të garantuara me

rights to social and health protection of single parents (fathers and mothers), as well as obligation of the state to provide from the public budget for health care for women if they fail to ensure it in some other way.

In the part that has to do with the structure of state powers, the proposals have primary relevance for the Constitutional Court, and it defines that the Constitutional Court examines the compliance of the constitution and also of the law, other regulations and general acts with international treaties and general rules of international law, in relation to primacy of international law and its direct application. Also, it should provide for the Constitutional court to decide about constitutional complaints and on cases of infringement of rights of citizens that are granted by international treaties, and not only by the Constitution. Regarding the participation of women in politics and performing public functions, and the problems that we discussed yesterday in relation to stipulating obligations of political parties to introduce quotas, we suggest that by the new Constitution the state grants equal representation of women not only in the parliament, as it is pledged by the Constitution of Serbia, but in all representative bodies and state authorities. We think that in this

tome kako obrađivačima Ustava, odnosno tijelu nadležnom za dalji rad na ustavnom tekstu, koji u ovom trenutku, kako smo juče čuli, postoji u radnoj verziji, predložiti zaključke sa ove Konferencije, odnosno koji bi to bio najefikasniji i najdjelotvorniji način da se sa ove Konferencije utiče na ustavna rješenja – da li davanjem generalnih preporuka šta taj Ustav treba da sadrži ili davanje konkretnih primjedbi i predloga na konkretne odredbe postojećeg ustavnog teksta. Konačno smo došli do zaključka da bi bilo dobro u ovom trenutku damo naše zaključke o tome šta bi Ustav trebalo da sadrži kad je u pitanju ravnopravnost muškaraca i žena, a istovremeno da ovo u narednom periodu kad ustavni tekst dobije formu prednacrta ili nacarta zadužimo Kancelariju za ravnopravnost polova da zaključke Konferencije iskoristi da bi se dale konkretne primjedbe i sugestije na konkretne odredbe koje budu date u prednacrtu ili nacrtu Ustava na javnoj raspravi.

O radu grupe izvještavala Slavica Bajić

kontrata ndërkombëtare, e jo veç me Kushtetutë. Sa i përket pjesëmarrjes së gruas në politikë dhe ushtrimit të pushtetit publik dhe problemeve për të cilat kemi diskutuar dhe në lidhje me përcaktimin e detyrimeve të partive politike që të përcaktojnë kuotat, propozojmë që në Kushtetutë të garantohet përfaqësimi i barabartë i gruas, jo vetëm në parlament (sikur është në Kushtetutën e Serbisë), por edhe në të gjitha trupat përfaqësuese dhe në organet e pushtetit ekzekutiv. Mendojmë se në këtë mënyrë, me dispozitë gjenerale, e cila nuk ka nevojë të përmbajë përqindje as kuota, meqë nuk është gjë e rëndomtë për tekstin kushtetues, Kushtetuta do të krijonte bazën që ligjet zgjedhore dhe të tjera me të cilët rregullohet organizimi dhe mënyra e punës së organit të pushtetit publik, të parashikojnë kuotat dhe përqindjen e pjesëmarrjes së grave, që do t'i detyronte edhe partitë politike që me aktet e veta të sigurojnë pjesëmarrje më të madhe, gjegjësisht adekuate, e që është 50 %. Në grupin tonë është diskutuar shumë për atë se si përpunuesve të Kushtetutës, gjegjësisht trupit kompetent për punë të mëtejme në tekstin e Kushtetutës, i cili në këtë moment, siç kemi dëgjuar dhe, ekziston në version punues, t'u prezantojmë përfundimet nga kjo konferencë, respektivisht, cila do të ishte më-

way, such general provision that does not have to specify percentages and quotas as it is not a standard to put it in the text of Constitution, but it needs to serve as grounds to pass electoral and other laws stipulating organization and method of work of public authorities that envisage quotas or percentages so as to provide for greater, or better say more appropriate, presence of women and that is 50%.

The group had long discussion about how to present the conclusions of this Conference to the drafters of the constitution, i.e. the body in charge of continuing further our work on constitutional text, which is already in the draft as we heard yesterday. Our concern was to indicate the most efficient and effective way to use this Conference to influence constitutional solution – be it by general recommendation as what the constitution should contain in terms of concrete provisions or providing concrete remarks and proposals as to change concrete provisions of the constitutional text. Finally, we came up with conclusion that at this moment it would be good to give our opinion on what the Constitution should stipulate in relation to equal position of men and women. Also, before the text becomes the final draft we should entrust the Office of Gender

IZVJEŠTAJ O RADU III GRUPE

Mali okrugli sto na našoj grupi je bio na početku rada o samom sadržaju onog što bi trebao da sadrži novi crnogorski ustav.

Prije svega da kažem da smo radili u neka tri bloka. Bavili smo se prvo nekim opšti odredbama, zatim odredbama o ljudskim pravima i, na kraju, nekim posebnim pravima.

Ono što je pokazala naša diskusija jeste da je dobro što imamo mogućnost da učestvujemo u javnoj debati o ustavu i ovo je prilika da se u Crnoj Gori formira jedan novi politički i kulturološki obrazac za kompletno građanstvo, za kompletno stanovništvo.

Istina je da su sa manjom ili većom intenzitetom članovi i članice grupe bili/e pod uticajem nekih tradicionalnih shvatanja i opredjeljenja, ali mislim da smo manje više svi u cjelini bili na zadatku da se ovim novim crnogorskim ustavom treba unaprijediti koncept ljudskih prava, posebno da ideja ljudskih prava koja se neprestano razvija konačno zaživi i u Crnoj Gori. Zaključili smo da nije uvijek dobro baviti se komparativnim iskustvima zato što su brojni ustavi nastali prije mnogo vremena, zato što je ideja ljudskih prava živa i neprestano se razvija i ovaj ustav bi trebao da prati sva

nyra më efikase dhe më frytdhënëse që nga kjo konferencë të ndikohet në vendimet kushtetuese - me rekomandime të përgjithëshme se çka duhet të përmbajë Kushtetuta, apo me paraqitjen e vërejtjeve konkrete dhe propozimeve në dispozitat konkrete të tekstit aktual të Kushtetutës. Përfundimisht jemi dakorduar se do të ishte mirë që në këtë moment të japim përfundimet tona se çka duhet të përmbajë Kushtetuta kur është në pyetje barazia e meshkujve dhe grave, e njëkohësisht për këtë në një periudhë të ardhshme kohore, kur teksti i Kushtetutës merr formën projektit, të autorizojmë Zyrën për barazinë gjinore që përfundimet e Konferencës t'i shfrytëzojë që të jepen vërejtje konkrete dhe sugjerime në dispozitat konkrete të cilat do të jepen në projektin e Kushtetutës në shqyrtim publik.

***Për punën e grupit moderoi
Slavica Bajić***

Equality with using the conclusions of the conference to make concrete proposals and suggestions to the preliminary draft or draft of the constitution that is now going through the process of public hearing.

The report presented by Slavica Bajić

ona pozitivna dostignuća.

U radu smo se bavili preambulom i cijenili smo da u preambuli treba da se nađe jedan stav koji govori o rodnoj ravnopravnosti. Naš prijedlog je da to bude nešto kao: *polazimo od opredjeljenja da ravnopravnost muškaraca i žena predstavlja ključni element društvene kohezije crnogorskog društva*. Mislimo da je jako važno da se to nađe u preambuli jer je ona, ipak, neki okvir i motiv zbog čega neko i donosi ustav, iako znamo da ona nije sadržaj i mnogi smatraju da nema neki uticaj.

Ono od čega smo mi posebno pošli jeste sama terminologija i bili smo skoro jedinstveni da se u ustavu mora opredijeliti za antidiskriminatornu terminologiju, odnosno da stilski, jezički itd. ustav mora biti rodno senzitivn i da moraju biti termini građanin, građanka, građani, građanke itd. Mi smo to prepoznali kao ključno iz razloga što će to promijeniti upravo ona tradicionalna shvatanja i nametnuti potrebu da se ne razmišlja samo o građaninu nego da se razmišlja i o građanki, da se ne razmišlja samo o državljaninu već i o državljanici itd. i mislimo da to može dati snažan podsticaj nekim daljim promjenama.

Opredijelili smo se da se mora dati primat međunarodnog prava i njegova neopsredna primjena. Zalažemo se da

RAPORT MBI PUNËN E GRUPIT III

Në fillim të punës, tryeza e vogël e rrumbullakët e grupit tonë ka biseduar për atë se çka duhet të përmbajë Kushtetuta e Malit të Zi.

Së pari dua të them se kemi punuar në tre grupe. Fillimisht kemi debatuar për disa dispozita të përgjithshme, pastaj për disa dispozita për të drejtat e njeriut dhe në fund për disa të drejta të posaçme.

Ajo se çfarë ka treguar debati ynë qëndron në atë se është mirë që kemi mundësi të marrim pjesë në debatin publik për Kushtetutën dhe ky është rasti që në Mal të Zi të krijohet një pasqyrim i ri politik e kulturor për të gjithë qytetarët, për tërë popullsinë.

Është e vërtetë se anëtarët e grupit me një intensitet të vogël apo të madh kanë qenë nën ndikimin e disa botëkuptimeve dhe përcaktimeve tradicionale, por mendoj se të gjithë pak a shumë, në përgjithësi kemi qenë në nivel dhe të mendimit se me këtë Kushtetutë të re të Malit të Zi duhet të avancohet koncepti i të drejtave të njeriut, posaçërisht, që ideja e të drejtave të njeriut që vazhdimisht zhvillohet, më në fund të mbijetojë edhe në Mal të Zi. Kemi ardhur në përfundim se nuk është gjithmonë mirë të merremi me përvoja komparative sepse shumë kushtetuta datojnë nga kohët e kaluara,

REPORT OF THE GROUP III

Our group discussed the contents of the future Montenegrin constitution.

We divided the discussion into the three blocks. We first discussed the general provisions, then the provisions on human rights and, eventually, on special rights.

Our discussion showed that it is good that we have an opportunity to take part in a public debate about constitution and this is an opportunity to create a new political and cultural pattern in Montenegro that would bring benefit to the citizens and whole population.

It is true that to a smaller or bigger degree all participants were under influence of some traditional understandings and patterns but I think that on the whole we were more or less unanimous in the claim that the new Montenegrin constitution has to improve the concept of human rights, and that we should make sure to have specially the human rights developing in Montenegro in line with the international accomplishments thereof. We concluded that it is not always good to refer to comparative solutions for the reason that many constitutions were drafted long time ago, whereas the idea of human rights is a live concept and it is developing all the time. This constitution

se mora obezbijediti aposolutna harmonizacija sa međunarodnim standardima i rješenjima. Tu smo se zadržali i diskutovali da li bi to dovelo i do odstajanja od nekih stečenih prava koje imamo pa smo zaključili da se mora staviti ograničenje da se ne smiju redukovati stečena prava .

Takođe, zaključili smo da je ključno stvoriti ustavni osnov za mjeru afirmativne akcije, i to ne samo sa aspekta rodne ravnopravnosti već i u svim drugim oblastima i onda kada je to potrebno. Možda je korisno i definisati šta to znači afirmativna akcija da bi bilo jasno da ona ne znači diskriminaciju drugih i da traje onoliko koliko je potrebno da se grupa nad kojom se primjenjuje konkretna mjera afirmativne akcije dovede u ravnopravan položaj sa ostalima. Kada se to dostigne prestaje potreba za konkretnom mjerom afirmativne akcije. Smatramo da treba stvoriti ustavni osnov jer smo izlistali neke primjere do sada kada je Ustavni sud odbacio određena rješenja upravo iz razloga što u postojećem Ustavu nema mogućnosti za takvu vrstu politike.

Opredijelili smo se da država mora garantovati, a ne obezbijediti, ravnopravnost muškaraca i žena i obezbijediti politiku jednakih mogućnosti.

Zatim, u dijelu koji govori o podsticaju uvažavanja razlika mi smo se opredijelili

sepse ideja e të drejtave të njeriut është e gjallë dhe vazhdimisht zhvillohet, kjo Kushtetutë do të duhet të përcjell të gjitha të arriturat pozitive.

Gjatë punës jemi marrë edhe me preambulën dhe kemi vlerësuar se në preambulë duhet të ekzistojë edhe paragrafi i cili flet për barazinë gjinore. Propozimi ynë është diçka i tillë; të nisemi nga përcaktimi që barazia e meshkujve dhe grave paraqet një element kyç të kohezionit shoqëror të shoqërisë malazeze. Mendojmë se është shumë me rëndësi që të gjendet në preambulë sepse ajo megjithatë është një kornizë dhe motiv që dikush bie Kushtetutën edhe pse e dimë që ajo nuk është përmbajtja, prandaj shumë mendojmë se ajo nuk ka ndonjë ndikim.

Ajo nga e cila jemi nisur ne, është vet terminologjia. Kemi qenë pothuaj të një mendimi që në Kushtetutë duhet të përcaktohem për terminologji jo diskriminuese, respektivisht, që për nga stili, gjuha etj. Kushtetuta të jetë gjuhësisht e ndjeshme dhe të ketë termet: qytetari, qytetarja, qytetarët, qytetaret etj. Ne këtë e kemi parë si diçka kyçe, për arsye që kjo do të ndryshojë pikërisht ato pikëpamje tradicionale, si dhe do të imponojë nevojën që të mos mendohet më veç për qytetarin, por edhe për qytetaren; mos të mendohet më veç për shtetasin,

has to keep abreast with positive accomplishments.

We analyzed the preamble and found that the preamble should have one provision on gender equality. We suggest that it reads roughly as follows: *Whereas Montenegro is committed to the equality of men and women as the key element of the social cohesion of Montenegrin society..* We think that it is very important that this is positioned in the preamble because it is a kind of framework and a motive for some entity to adopt a constitution, even though we know that it is not treated as its contents and many people claim it does not have a big influence.

We have particularly started from the very terminology and we were almost unanimous in the argument that the constitution needs to be drafted in anti-discriminatory terminology and that in style, linguistics etc. it should be gender-sensitive and that it should use terms in both gender forms. We recognized this as the crucial aspect since it will change traditional way of thinking and impose gender-sensitive thinking. We think that it can spur some further changes.

We agreed that international law and its direct application need to have primacy. We think that absolute harmonization with international standards and solutions

za sljedeću formulaciju i ona glasi: *Država je dužna da odgovarajućim sredstvima unapređuje poštovanje različitosti u društvu* i tu smo izlistali po svim onim osnovama koje su navedene u ekspertskom tekstu ustava, s tim što smo naveli i da to bude po osnovu pola i po osnovu roda i po osnovu seksualne orijentacije.

Kad je riječ o pravu na rad opredijelili smo se za posebnu zaštitu žena na radu i posebnih usova na radu za određene kategorije. Takođe, jednako plaćanje za jednak rad i, što je veoma važno, opredijelili smo se za vrednovanje kućnog rada. Poznato je svima šta govore svjetska istraživanja o tome šta bi se desilo sa globalnom ekonomijom da nema ženskog besplatnog rada u kući, da nema baka, teta... i zbog toga treba pronaći rješenje po kome će se vrednovati kućni rad, posebno za ona lica koja nijesu u drugom statusu.

Najdužesmo se zadržali razgovarajući o tome ko ima pravo da zaključuje brak. Tu smo imali dva stajališta. Jedno da brak može biti zaključen samo između muškarca i žene i drugo da svako ima pravo da zaključi brak. Kako se grupa podijelila u mišljenju oko ovog pitanja, facilitator grupe je pokušao da predloži kompromisno rješenje. To rješenje je podrazumijevalo da u ustavu stoji da

por edhe për shtetasen etj. Mendojmë se kjo mund t'u japë nxitje të fortë disa ndryshimeve tjera.

Jemi përcaktuar për atë që duhet t'i jepet përparësi të drejtës ndërkombëtare dhe aplikimit të drejtëpërdrejtë të saj. Përqijemi që të sigurohet një harmoni absolute me standardet dhe vendimet ndërkombëtare. Këtu jemi ndalur dhe kemi diskutuar se mos kjo mund të çojë deri te heqja dorë nga disa të drejta të arritura dhe kemi konsideruar se duhet vendosur kufizim që të mos reduktohen të drejtat e fituara.

Gjithashtu, kemi ardhur në përfundim se është me rëndësi të krijohet një bazë kushtetuese për masën e aksionit afirmativ, jo vetëm nga aspekti i barazisë gjinore, por edhe në të gjitha fushat tjera atëherë kur është e nevojshme. Ndoshta është e dobishme të definohet se çka është aksioni afirmativ në mënyrë që të kuptohet se ai nuk do të thotë diskriminim i të tjerëve dhe që zgjatë aq sa është e nevojshme që grupi mbi të cilin zbatohet masa konkrete e aksionit afirmativ të bihet në pozitë të barabartë me të tjerët. Kur të arrihet kjo, ndërpritet nevoja për masa konkrete të aksionit afirmativ. Konsiderojmë se duhet të krijohet baza kushtetuese sepse kemi shfletuar disa shembuj deri tani, kur Gjykata kushtetuese ka refuzuar disa vendime

have to be ensured. We lingered over that concept and discussed whether it can lead to giving up some acquired rights and we concluded that the reservation had to be made that the acquired rights must not be reduced.

Also, we concluded that it is crucial to create constitutional basis for affirmative action, not only from the aspect of gender equality but also in all other fields and wherever it is necessary. It might be useful to define what affirmative action means in order to underscore that it is not a discrimination of others and that it lasts for as long as it takes to have the group on which a concrete measure of affirmative action is applied brought into the position to be equal to others. Once it is achieved this concrete measure of affirmative action should be suspended. We think that the constitutional basis can be useful because we have listed some examples of cases that were not upheld by the Constitutional Court on the grounds that there is no possibility for such policy in the present constitution.

We chose the concept in which the state has to guarantee and not provide the equality of men and women and ensure the policy of equal opportunities.

Then, in the part that is dedicated to encouraging respect for differences, we chose the following wording: *The*

svako ima pravo da zaključi brak, a da se kasnije zakonima ulazi u razradu između koga će biti zaključen brak, npr. između heteroseksualaca a da će ostalima biti dozvoljene istopolne zajednice i tako dalje. Međutim, to nije uspjelo pa je grupa oba prijedloga uzela kao ravnopravna. Želja grupe je da se ovaj ustavi napiše tako da važi makar jedan vijek i zbog toga u biranju rješenja treba razmišljati i o pravima grupa koje će vremenom biti identifikovane u crnogorskom društvu kako one ne bi bile marginalizovane.

Nasuprot ovom podijeljenom mišljenju, grupa je bila jedinstvena kada se razgovaralo o slobodi rađanja. Nakon razgovora o tome da li odluka o rođenju djeteta treba da bude zajednička odluka supružnika u braku ili to treba da bude odluka žene, grupa je jednoglasno zaključila da žena treba da ima pravo da slobodno odluči o rođenju djeteta jer je na njoj konačna odluka o tome.

Mora postojati ravnopravnost u ostvarivanju roditeljskih prava i obaveza i posebno je važno da ustav prepozna termin samohrani roditelj, tako da to pravo ne bude isključivo vezano za samohranu majku već i za samohranog oca.

Kad je riječ o zdravstvenoj zaštiti razgovarali smo o tome kako i postojeći Ustav i predloženi ekspertski tekst govore o tome da će zdravstvena zaštita biti

të caktuara, pikërisht për faktin se në Kushtetutën aktuale nuk ka mundësi për një politikë të tillë.

Jemi përcaktuar për atë që shteti duhet të garantojë, e jo të sigurojë barazinë e meshkujve dhe grave dhe të sigurojë politiken e mundësive të njëjta.

Pastaj, në pjesën ku flitet për nxitjen e respektimit të dallimeve, ne jemi përcaktuar për formulimin si vijon: **Shteti është i detyruar që me mjete përkatëse të avancojë respektimin e dallimeve në shoqëri.** Sipas të gjitha parimeve të rënditura në tekstin e Kushtetutës, kemi shtuar se koncepti i respektimit të dallimit të bëhet për atë se çka do të ndodhte me orientimit seksual.

Kur është fjala për të drejtën e punës jemi përcaktuar për mbrojtje të veçantë të grave në punë dhe për kushte të posaçme në punë për kategori të caktuara. Gjithashtu, pagesë të njëjtë për të njëjtën punë, dhe çka është shumë e rëndësishme, jemi përcaktuar për vlerësimin e punës në shtëpi. Të gjithë e dinë se çfarë flasin hulumtimet botërore për atë se çka do të ndodhte me ekonominë globale sikur të mos ishte puna pa pagesë e grave në shtëpi, mos të kishte gjyshe, teze... prandaj duhet gjetur zgjidhje sipas të cilës do të vlerësohej puna në shtëpi, posaçërisht për personat që nuk kanë status tjetër.

state has to employ appropriate means to promote the respect for diversity in society. Here we referred to all grounds that were written in the experts' draft constitution and we added that it should include: on the basis of sex and on the basis of gender as well as on sexual orientation.

When it comes to the right to work, we opted to special protection of women at work and special conditions for work for certain categories. Also, equal pay for equal work and, what is very important, we chose evaluation of housework. Everyone knows that international research looked into what would happen to global economy if it were not for the free housework done by women, if it were not for grannies and aunts. That is why we have to come up with solution as to how to evaluate housework, especially regarding those persons who have no other employment.

We have spoken at most about who has right to enter into marriage. We divided into two groups. One claimed that it can only be done between men and women, and the others that everyone has rights to marry. Since the group divided around this issue, the facilitator tried to suggest a compromise. This compromise would entail that the constitution prescribes that everyone can get married, and then

regulisana dodatnim zakonima. Tako se šalje poruka da model zdravstvene zaštite može da zavisi od stranačke politike, od ličnosti, a prije svega od važećeg koncepta vlasti, tj. od toga da li je neoliberalni ili neki bliži socijalnoj pravdi. Zato je ključno da u ustavu bude postavljen minimalni standard za neke određene kategorije stanovništva za jemstvo zdravstvene zaštite. Grupa smatra da zdravstvena zaštita treba da bude besplatna i garantovana za trudnice, samohrane roditelje sa djecom do 15 godina (nije dovoljna granica od 7 godina jer ne mijenjaju se značajno životne prilike ako dijete ima 9 a ne 7 godina, a postoji zakonski osnov da se dijete sa 15 godina već može zaposliti), invalide, djecu.

Posebno se razmatralo pitanje socijalne zaštite i zaključeno je da je važno da ustav sadrži principe na kojim počiva socijalna zaštita. U EU je politika socijalne zaštite zajednička ali nije jedinstvena jer zavisi od ekonomske snage države. Zato je važno da ustav prepozna principe na kojim počiva socijalna zaštita koje bi budući zakonodavac trebao da prati. Za civilno društvo je važno da prati da li socijalna politika odražava karakter principa na kojima i počiva.

Konačno, politički život. Poslednje ali ne najmanje važno pitanje. Grupa

Më së gjati jemi ndalur për të diskutuar për atë se kush ka të drejtë të lidhë martesë. Këtu kemi pasur dy mendime. Njëri, që martesa mund të lidhet vetëm në mes të mashkullit dhe femrës dhe tjetri, që gjithkush ka të drejtë të lidhë martesë. Meqenëse grupi ka pasur mendime të ndryshme rreth kësaj çështjeje, moderatori i grupit është munduar të propozojë një zgjidhje kompromisi. Kjo zgjidhje nënkupton që në Kushtetutë të jetë se gjithkush ka të drejtë të lidhë martesë, e më vonë, me ligje të posaçme të rregullohet se në mes të kujt lidhet martesa, psh. në mes të heteroseksualëve, kurse të tjerëve do t'u lejohen bashkësitë e gjinive të njëjta etj.

Mirëpo, kjo nuk pati sukses prandaj grupi i mori të dy propozimet si të barabarta. Dëshira e grupit është që kjo kushtetutë të shkruhet dhe të vlejë së paku një shekull prandaj në zgjedhjen e zgjidhjeve duhet menduar edhe për të drejtat e grupeve të cilat pas një kohe do të identifikohen në shoqërinë malazeze, në mënyrë të mos jenë të marginalizuara.

Përkundër këtij mendimi të ndarë, grupi ka qenë i të njëjtit mendim kur është folur për lirinë e lindjeve. Pas bisedave për atë se a duhet që vendimi për lindjen e fëmijës të jetë i përbashkët i bashkëshortëve në martesë, apo ky

that the law should further define who can enter into marriage, for example: heterosexuals, and that the others will be allowed to live with the same sex etc. However, this did not work and the group treated both proposals equally. Everyone in the group wishes this constitution be drafted as such that it remains valid for at least a century. That is why in opting for a solution we need to think of the rights of the groups that will in course of time be identified in Montenegrin society so that they do not become marginalized.

Contrary to such a divided opinion, the group was unanimous about the topic of freedom of bearing children. After the discussion about whether the decision to bear a child should be a joint decision of the spouses or it should be exclusively woman's decision, the group unanimously concluded that woman should have right to freely decide about bearing a child, since the final decision rests upon her.

Parents have to be equal in exercising parental rights and duties and it is particularly important that the Constitution recognizes the term: "single parents" so that this right is not exclusively used to denote a single mother, but also for single father.

When it comes to health services, we talked about the fact that the present

smatra da u ustavu mora biti precizirano da se garantuje ravnopravno učešće muškaraca i žena u javnom životu, zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj vlasti.

Radu grupe izvještavao Aleksandar Zeković

duhet të jetë vendim i gruas, grupi njëzëri ka vendosur që gruaja ka të drejtë të vendos vet për lindjen e fëmijëve sepse ajo duhet ta ketë fjalën e fundit për këtë.

Duhet të ekzistojë barazia në realizimin e të drejtave dhe obligimeve prindërore dhe është me rëndësi të posaçme që Kushtetuta ta njohë termin prindërit vetëmbajtës, në mënyrë që kjo e drejtë të mos jetë e lidhur veç me nënën vetëmbajtëse, por edhe për babain vetëmbajtës.

Kur është fjala për mbrojtjen shëndetësore kemi biseduar për atë se si Kushtetuta aktuale dhe teksti i propozuar nga ekspertët, flasin për atë që mbrojtja shëndetësore do të jetë e rregulluar me ligje plotësuese. Kjo jep një mesazh se mbrojtja shëndetësore mund të varet nga politika partiake, nga personat, e para se gjithash nga koncepti ekzistues i qeverisë, që do të thotë se a është neoliberal apo ndonjë tjetër, afër drejtësisë sociale.

Prandaj është me rëndësi që në Kushtetutë të vendoset standardi minimal për disa kategori të caktuara të popullsisë për garanci të mbrojtjes shëndetësore. Grupi konsideron se mbrojtja shëndetësore duhet të jetë e garantuar dhe pa pagesë për gratë shtatzëna, për prindërit vetëmbajtës me fëmijë deri në 15 vjeç (nuk mjafton limiti deri në 7 vjeç sepse nuk ndryshojnë shumë rrethanat

Constitution and the proposed experts' text mention that health services could be regulated by additional laws. That is how a message is sent across that the health care model can depend on the political party, person and primarily of the present concept of the power i.e. whether it is about neo-liberal or some other model that is similar to social justice. That is why it is crucial to set minimum standard of guaranteed health services for some categories of population. This group thinks that health protection has to be free of charge and granted for pregnant women, single parents with children under 15 (we think that the limit of 7 years of age is not good as the developmental changes are not too big at 9 or 7, and the law prohibits children under 15 to work), disabled persons and children.

The group specially discussed the issue of social protection and concluded that it is important to set forth the principles for social protection in the constitution. In the EU the policy of social protection is common but it is not uniform since it depends on country's economic power. That is why it is important to recognize the principles based on which social protection is delivered so that the legislator observes that. Civil society should necessary monitor whether social policy reflects the character of principles

jetësore nëse fëmija ka 9 e jo 7 vjet, dhe ekziston baza ligjore që fëmija 15 vjeç mund të punësohet), për invalidë, fëmijë.

Në veçanti është shqyrtuar çështja e mbrojtjes sociale dhe kemi konkluduar se është me rëndësi që Kushtetuta të përmbajë parimet në të cilët mbështetet mbrojtja sociale. Në BE politika e mbrojtjes sociale është e përbashkët, por jo unitare sepse varet nga fuqia ekonomike e shtetit. Prandaj është me rëndësi që Kushtetuta të njohë parimet në të cilët mbështetet mbrojtja shëndetësore, të cilën duhet ta përcjellë ligjvënësi i ardhshëm. Për shoqërinë civile është me rëndësi të përcjellë se a reflektohet në karakterin e parimeve mbi të cilat mbështetet politika sociale.

Më në fund, jeta politike. E fundit, por pyetje jo me më pak rëndësi. Grupi konsideron se në Kushtetutë duhet të jetë e precizuar se garantohet pjesëmarrje e barabartë e meshkujve dhe grave në jetën publike, në pushtetin ligjvënës, ekzekutiv dhe gjyqësor.

***Për punën e grupit moderoi
Aleksandar Zeković***

on which it is based.

Finally, political life. The last but not the least important question. The group thinks that the constitution has to be precise about granting equal participation of men and women in public life, legislative, executive and judicial power.

The report presented by Aleksandar Zeković

Zaključci
Përfundime
Conclusions

Na konferenciji „Rodna ravnopравnost kao segment ljudskih prava novog crnogorskog Ustava“, koju su organizovale Kancelarija za ravnopравnost polova Vlade RCG i Fond za razvoj žena Ujedinjenih nacija (UNIFEM), održanoj 2. i 3. novembra 2006. godine u Budvi, u čijem radu su učestvovali i ekspertkinje i eksperti iz oblasti ustavnog prava i/ili rodne ravnopравnosti iz Bosne i Hercegovine, Kosova, Slovenije, Srbije, Hrvatske i Crne Gore, usvojeni su sljedeći

Konferenca »Barazia gjinore si segment i të drejtave të njeriut në Kushtetutën e re të Malit të Zi«, e organizuar nga Zyra për barazinë gjinore të Qeverisë së Malit të Zi dhe Fondit për zhvillim të grave të Kombeve të Bashkuara (UNIFEM), u mbajt me 2-3 nëntor 2006 në Budë. Në këtë konferencë ku morën pjesë ekspert dhe eksperte të fushës së legjislacionit kushtetues dhe barazisë gjinore nga Bosnja dhe Hercegovina, Kosova, Sllovenia, Serbia, Kroacia dhe Mali i Zi u miratuan këto:

At the conference »Gender Equality – a segment of Human Rights in the new Montenegrin Constitution« organised by Gender Equality Office of the Government of Montenegro and UN Fund for the Development of Women (UNIFEM) which was held on 2-3 November 2006 in Budva with the experts from constitutional law and gender equality from Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Slovenia, Serbia, Croatia and Montenegro, the following conclusions were adopted.

ZAKLJUČCI

Pripadnici/e političkih partija, civilnog društva i predstavnici/e organa državne uprave učesnici/e konferencije „**Rodna ravnopravnost kao segment ljudskih prava novog crnogorskog Ustava**“, imajući u vidu globalni konsenzus i odredbe međunarodnih dokumenata o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, a posebno Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, Konvencije o političkim pravima žena, Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, Međunarodnog sporazuma o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Pekinške deklaracije i Platforme za akciju, Univerzalne deklaracije o demokratiji, Milenijumske deklaracije UN, Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Evropske socijalne povelje i Amsterdamskog sporazuma

Zahitijevaju da među opštim garancijama ljudskih prava u novom crnogorskom ustavu mora biti zagaranтована:

- *ravnopravnost muškaraca i žena,*
- *primat međunarodnog prava,*
- *nediskriminatorna terminologija,*

PËRFUNDIME

Anëtarët e partive politike, shoqërisë civile dhe përfaqësues të organeve të administratës shtetërore që morën pjesë në konferencën »**Barazia gjinore si segment i të drejtave të njeriut në Kushtetutën e re të Malit të Zi**«, duke marrë parasysh qëndrimin e përgjithshëm dhe dispozitat e dokumenteve ndërkombëtare për të drejtat e njeriut, të drejtat e pakicave dhe liritë qytetare, e sidomos të: Deklaratës Universale për të drejtat e njeriut, Konventës për të drejtat politike të grave, Marrëveshjes ndërkombëtare për të drejtat politike dhe qytetare, Marrëveshjes ndërkombëtare për të drejtat ekonomike, sociale dhe kulturore, Konventës për eliminimin e çdo lloji diskriminimi ndaj grave, Deklaratës së Pekinit dhe Platformës për veprim, Deklaratës Universale për demokraci, Deklaratës së Mijëvjeçarit të KB, Konventës evropiane për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të njeriut, Karta evropiane sociale dhe Marrëveshjes së Amsterdami.

Insistojnë që ndër garancitë e përgjithshme të të drejtave të njeriut në kushtetutën e re të Malit të Zi, duhet të garantohet:

- *barazia e meshkujve dhe femrave*
- *favorizimi i të drejtës ndërkombëtare*
- *terminologjia jodiskriminuese*

CONCLUSIONS

Representatives of political parties, civil society and representatives of the state administration bodies, participants at the conference »**Gender Equality – a segment of Human Rights in the new Montenegrin Constitution**«, considering the global consensus and international documents provisions on human and minority rights and civil freedoms, in particular Universal Declaration of Human Rights, Convention on Political Rights of Women, International Covenant on Civil and Political Rights, International Covenant on Economic, Social and Cultural rights, Convention on Elimination of all Forms of Discrimination against Women, Beijing Declaration and Platform for Action, Universal Declaration on Democracy, UN Millennium Declaration, European Convention for the Protection of Human Rights and Freedoms, European Social Charter and Treaty of Amsterdam

Request that the new Montenegrin Constitution among general guarantees should assure the following:

- *Equality of women and men,*
- *Primacy of international law,*
- *Non-discriminatory terminology,*
- *Prohibition of direct and indirect*

- *zabрана direktne i indirektne diskriminacije,*
- *moгуćnost uvođenja posebnih mjera i njihov nediskriminatoran karakter,*
- *obaveza државе да vodi politiku jednakih mogućnosti,*
- *neposredna primjena међunarodnog prava i Ustava u oblasti ljudskih prava,*
- *očuvanje dostignutih prava.*

Traže da se garantuje ravnopravnost muškarca i žena i u ostvarivanju posebnih prava, a naročito:

- *na području rada i zapošljavanja, kao npr. jednaki uslovi rada, jednaka nadoknada za jednak rad i vrednovanje kućnog rada,*
- *na području obrazovanja, kao npr. jednaki uslovi i dostupnost svih nivoa obrazovanja,*
- *na području zdravstvene i socijalne zaštite, kao npr. posebna zaštita reproduktivnih prava, posebne mjere za trudnice, majke, stare, osobe sa hendikepom i samohrane roditelje,*
- *na području porodica i brak, kao npr. sloboda odlučivanja supružnika o slapanju braka, ravnopravnost tokom trajanja braka i prilikom razvoda, jednako u ostvarivanju roditeljskih prava i posebno sloboda žene da odlučuje o rođenju djeteta.*

- *ndalimi i diskriminimit të drejtpërdrejt dhe të tërthortë*
- *mundësia e futjes së kriterëve të veçanta dhe karakteri i tyre jodiskriminues*
- *obligimi i shtetit të udhëheqë politik të mundësive të barabarta*
- *aplikimi direkt i të drejtës ndërkombëtare dhe i Kushtetutës në fushën e të drejtave të njeriut*
- *ruajtja e të drejtave të realizuara*

Kërkojnë që të garantohet barazia e meshkujve dhe femrave në realizimin e të drejtave të veçanta veçanërisht në:

- *në sferën e punës dhe të punësimit, si psh: kushtet e barabarta të punës, të ardhura të barabarta për punën e njëjtë dhe vlerësimi i punës shtëpiake*
- *në sferën e arsimimit, si psh: kushte të barabarta dhe të realizueshme për të gjitha nivelet e arsimimit*
- *në sferën e mbrojtjes shëndetësore dhe sociale si psh: mbrojtje e veçantë e të drejtave riprodiktive, trajtime të veçanta për shtatzënat, nënat, të moshuarit, personat handikapat, dhe prindërit vetëmbajtës*
- *në sferën e familjes dhe të martesës, si psh: liria e vendosjes e bashkëshortëve për lidhjen e martesës, barazia në martesë dhe në rast divorci, barazia në realizimin e të drejtave prindërore dhe*

discrimination,

- *Possibility of stipulation of special measures and their non-discriminatory character,*
- *Obligation of the state to manage the policy of equal opportunities,*
- *Direct implementation of international law and Constitution in human rights field,*
- *Maintenance of achieved rights.*

Call for guarantee of equality between women and men in achievement of special rights, in particular:

- *In the area of labour and employment, for example equal working conditions, equal pay for equal work and valuation of work at home,*
- *In the area of education, for example equal conditions and availability of all levels of education*
- *In the area of health and social protection, for example special protection of reproductive rights, special measures for pregnant women, mothers, old people, disabled persons and single parents,*
- *In the area of family and marriage, for example free decision of spouses to get married, equality during the marriage and divorce, equality in achievement of parental rights and in particular freedom*

Smatraju neophodnim da se u oblasti političkog i javnog života garantuju:

- *jednake mogućnosti za učešće žena i muškaraca u političkom i javnom životu,*
- *posebne mjere za reprezentovanje manje zastupljenog pola u predstavničkim tijelima i na izbornim i imenovanim funkcijama u zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj vlasti,*
- *ravnopravno učešće muškaraca i žena u međunarodnoj saradnji.*

Očekuju da će Odbor za ustavna pitanja Skupštine Republike Crne Gore uključiti u rad Odbora i stručnjaka/inju za pitanja rodne ravnopravnosti jer je pravo gađana i građanki da participiraju u procesu donošenja ustava.

Zadužuju Slavicu Bajić, Desanku Lopičić, Aleksandra Damjanovića i Nada Drobnjak da na osnovu dvodnevnog rada Konferencije formulišu neke konkretne prijedloge za tekst ustava.

posačërisht liria e femrës të vendos për lindjen e fëmijës.

Konsiderojnë të domosdoshme që në sferën e jetës publike dhe politike të garantohen:

- *mundësi të barabarta për pjesëmarrjen e grave dhe meshkujve në jetën politike dhe publike*
- *kritere të veçanta për përfaqësimin e gjinisë më pak të përfshirë në organet përfaqësues dhe në funksionet zgjedhëse në pushtetin ligjvënës, ekzekutiv dhe gjyqësorë.*
- *pjesëmarrje e barabartë e meshkujve dhe femrave në marrëdhëniet ndërkombëtare*

Presin që Këshilli për çështjet kushtetuese i Kuvendit të Republikës së Malit të Zi të përfshijë në punën e vetë edhe ekspertin/en për çështjet e barazisë gjinore, sepse është e drejtë e qytetarëve dhe qytetareve të marrin pjesë në procesin e hartimit të kushtetutës.

Ngarkojnë Slavicu Bajićin, Desanka Lopicićin, Aleksandër Damjanovićin dhe Nada Drobnjakun që në bazë të punimeve dyditore të Konferencës të formulojnë disa propozime konkrete për tekstin e Kushtetutës.

of woman to decide upon the birth of a child.

Consider necessary assuring the following rights in the area of political and public life:

- *Equal opportunities for the participation of women and men in political and public life,*
- *Special measures for the representation of less represented sex in representative bodies, elected and appointed positions in legislative, executive and judiciary power,*
- *Equal participation of women and men in international cooperation.*

Expect from the Committee for Constitutional Affairs to include in their work experts from gender equality field because the right of all citizens is to participate in the process of the adoption of the constitution.

Oblige Slavicu Bajić, Desanka Lopičić, Aleksandar Damjanović and Nada Drobnjak to formulate concrete proposal to the text of constitution based on two-days work of the Conference.

Spisak učesnika/ca Konferencije

**UČESNICE I UČESNICI KONFERENCIJE “RODNA RAVNOPRAVNOST
KAO SEGMENT LJUDSKIH PRAVA NOVOG CRNOGORSKOG USTAVA”**

<i>Br.</i>	<i>Ime i prezime</i>	<i>Organizacija</i>	<i>E-mail</i>
1.	Jelena Zdravković	UNIFEM Beograd	jelena.zdravkovic@undp.org
2.	Nanna Magnadottir	UNIFEM Beograd	nanna.magnadottir@unifem.org
3.	Osnat Lubrani	UNIFEM Bratislava	osnat.lubrani@unifem.org
4.	Alida Nuhodžić	Gender focal point u Bijelom Polju	alidan@cg.yu
5.	Dijana Veličković	Gender focal point u Bijelom Polju	
6.	Mirjana Drašković	Gender focal point u Kotoru	miked@cg.yu
7.	Milijana Kovač	Gender focal point u Niksicu	milijanak@cg.yu
8.	Azra Jasavić	NVO “Alamanah”	irma@cg.yu
9.	Kosa Golubović	Sindikato “Žena danas”	kosagolubovic@cg.yu
10.	Stanica Dragaš	Sindikato “Žena danas”	womentoday@cg.yu
11.	Ljubica Nikolić	Sindikato	
12.	Nada Vojvodić	Ministarstvo za ekonomske odnose inostranstvom i evropske integracije sa	mladjenovic@mn.yu
13.	Marija Vicković	Narodna stranka Kotor	nskotor@cg.yu
14.	Vesna Marjanović	Narodna stranka Kotor	vesnamar2003@yahoo.com
15.	Đuro Nikač	Uprava za kadrove	djuuro.nikac@uzk.cg.yu
16.	Blaženka Dabanović	Uprava za kadrove	blazenka.dabanovic@uzk.cg.yu
17.	Marko Dokić	Institut za pravna i politička istraživanja	markodokic@cg.yu

18.	Milka Puzigaća	SCAN Agencija Novi Sad	nsscan@eunet.yu
19.	Jadranka Beljin Balaban	Odbor za ravnopravnost polova Skupštine AP Vojvodine	jadranka_bb@neobee.net
20.	Ljiljana Pjerotić	NVO "Evropski pokret u Crnoj Gori"	lpjerotic@cg.yu
21.	Jelica Rajačić Čapaković	Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova Vojvodine	jelicaz@neobee.net
22.	Danica Todorov	Pokrajinski ombudsman AP Vojvodine – zamjenica za ravnopravnost polova	danicat@eunet.yu
23.	Zorana Šijački	CIDA Srbija	zoranasijacki@neobee.net
24.	Jasminka Babić Alispahić	Filozofski fakultet Sarajevo	jbabardi@lsinter.net
25.	Samra Filipović Hadžiabdić	Agencija za ravnopravnost polova BiH	samraf@bih.net.ba
26.	Mersad Mujević	Izvršni odbor DPS CG	mersadm@cg.yu
27.	Miodrag Vuković	Skupština Crne Gore	miskovu@mn.yu
28.	Sonja Lokar	SP GTF	sonja.lokar@siol.net
29.	Predrag Mićunović	Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora	micun@mn.yu
30.	Kaća Đuričković	UNDP	kaca.djurickovic@undp.org
31.	Miodrag Dragišić	UNDP	miodrag.dragisic@undp.org
32.	Nik Gašaj	Kancelarija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda RCG	ombudsman@cg.yu
33.	Kerim Međedović	Agencija za lokalnu demokratiju	ald@cg.yu
34.	Nada Koprivica	NVO "SOS telefon Nikšić"	sosnk@cg.yu
35.	Dubravka Ivanović	Liberalna partija CG	

36.	Andrija Popović	Liberalna partija CG	a.popovic@cg.yu
37.	Maja Kovacević	FOSI-ROM	mkovacevic@osim.cg.yu
38.	Ljiljana Raicević	NVO “Sigurna ženska kuca”	shelter@cg.yu / ljiljanaraicevic@cg.yu
39.	Dražen Manojlović	Srpska narodna stranka	drazenman@cg.yu
40.	Makica Vlaški	Srpska narodna stranka	makicavlaski@hotmail.com
41.	Jovanka Matković	Srpska narodna stranka	tijas@cg.yu
42.	Slobodan Franović	Helsinški komitet za ljudska prava	montheco@cg.yu
43.	Minire Palević Velić	NVO “Novi horizonti”	horizon@cg.yu
44.	Cyme Mahmutaj	Kancelarija Premijera Kosova	cymemahmutaj@hotmail.com
45.	Advije Gashi	NVO “Norma Kosovo”	advije_gashi@hotmail.com
46.	Isidora Damjanović	Pokret za promjene	dora@cg.yu
47.	Dragica Perović	DSS	ddperovic@cg.yu
48.	Gina Lekić	DSS	
49.	Branka Vlahović	Sindikata	brankav@cg.yu
50.	Slavica Bajić	Zamjenica Zaštitnika ljudskih prava i sloboda RCG	ombudsman@cg.yu
51.	Gordana Lukač Koritnik	Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova Hrvatske	pravobraniteljica@prs.hr
52.	Nada Drobnjak	Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade RCG	nadad@mn.yu
53.	Desanka Lopičić	Ustavni sud Crne Gore	desankal@mn.yu
54.	Abit Asllani	AGRP Vlada Kosova	abit.asllani@ks-gov.net

55.	Marijana Pajvančić	Pravni fakultet Novi Sad	pajmar@eunet.yu
56.	Irena Bošković	Kancelarija za ravnopravnost polova	gender@mn.yu
57.	Marko Junković	CIEC Ulcinj – Gender focal point u Ulcinju	ieculcinj@cg.yu / conte@cg.yu
58.	Slavica Striković	NVO “Ženska akcija”	sslavica@cg.yu / womenaction@cg.yu
59.	Jasna Stijović	NVO “Ženska akcija”	stijovic@cg.yu
60.	Mijat Šuković	Savjet za ustavna pitanja Skupštine RCG	
61.	Aleskandar Saša Zeković	Istraživač kršenja ljudskih prava	asz@cg.yu
62.	Tatjana Miranović	OSCE	tatjana.miranovic@osce.org
63.	Raffaella Zorati	OSCE	raffaella.zorati@osce.org
64.	Neda Sindik	NVO “Ask”	nedasindik@cg.yu
65.	Aleksandar Damjanović	SNP CG	snp@cg.yu / alfa@cg.yu
66.	Leon Gjokaj	Nansen dijalog centar	pacifist@cg.yu
67.	Snežana Jonica	SNP CG	s.jonica@cg.yu
68.	Radmila Đurišić	SNP CG	
69.	Tamara Jurlina	Prevoditeljka	

Nada Drobnjak PREGOVOR	5
Dr Mijat Šuković RODNA RAVNOPRAVNOST U EKSPERTSKOM TEKSTU USTAVA CRNE GORE	9
Dr Marijana Pajvančić USTAV I RAVNOPRAVNOST POLOVA, ISKUSTVO SRBIJE	25
Sonja Lokar RODNA RAVNOPRAVNOST U USTAVIMA, SLUČAJ SLOVENIJE	57
Gordana Lukač Koritnik USTAV I RODNA RAVNOPRAVNOST U HRVATSKOJ	75
Samra Filipović Hadžiabdić USTAV I RAVNOPRAVNOST SPOLOVA U BOSNI I HERCEGOVINI	87
Abit Asllani OSNOVNA LJUDSKA PRAVA U OKVIRNOM USTAVU KOSOVA	101
Desanka Lopičić RODNA RAVNOPRAVNOST I USTAVNE REFORME U CRNOJ GORI	111
Mr Miodrag Vuković NOVI CRNOGORSKI USTAV I RODNA RAVNOPRAVNOST	129
Mr Marko Dokić JEDNA KRITIKA PATRIJARHALNE TEORIJE	139
IZVJEŠTAJI O RADU RADNIH GRUPA	147
ZAKLJUČCI KONFERENCIJE	167
SPISAK UČESNIKA/CA KONFERENCIJE	173

Nada Drobnjak PARATHËNIE	5
Dr Mijat Shuković BARAZIA GJINORE NË TEKSTIN E EKSPERTËVE TË KUSHTETUTËS SË MALIT TË ZI	9
Dr Marijana Pajvančić KUSHTETUTA DHE BARAZIA GJINORE, PËRVOJA E SERBISË	25
Sonja Lokar BARAZIA GJINORE NË KUSHTETUTA, RASTI I SLOVENISË	57
Gordana Lukač Koritnik KUSHTETUTA DHE BARAZIA GJINORE NË KROACI	75
Samra Filipović Haxhiabdiq KUSHTETUTA DHE BARAZIA GJINORE NË BOSNJE DHE HERCEGOVINË	87
Abit Asllani TË DREJTAT THEMELORE TË NJERIUT NË KUSHTETUTËN KORNIZË TË KOSOVËS	101
Desanka Lopić BARAZIA GJINORE DHE REFORMAT KUSHTETUESE NË MAL TË ZI	111
Mr Miodrag Vuković KUSHTETUTA E RE E MALIT TË ZI DHE BARAZIA GJINORE	129
Mr Marko Dokić KRITIKË TEORISË PATRIARKALE	139
RAPORTI NGA PUNA GRUPEVE PUNUESE	147
PËRFUNDIMET E KONFERENCËS	167
LISTA E PJESËMARRËSVE TË KONFERENCËS	173

Nada Drobnjak PREFACE	5
PhD Mijat Šuković GENDER EQUALITY IN THE EXPERTS' DRAFT OF THE CONSTITUTION OF MONTENEGRO	9
PhD Marijana Pajvančić THE CONSTITUTION AND GENDER EQUALITY	25
Sonja Lokar GENDER EQUALITY IN CONSTITUTIONS, THE CASE OF SLOVENIA	57
Gordana Lukač Koritnik THE CONSTITUTION AND GENDER EQUALITY IN CROATIA	75
Samra Filipović Hadžiabdić THE CONSTITUTION AND GENDER EQUALITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	87
Abit Asllani BASIC HUMAN RIGHTS IN THE FRAMEWORK CONSTITUTION OF KOSOVO	101
Desanka Lopičić GENDER EQUALITY AND CONSTITUTIONAL REFORMS IN MONTENEGRO	111
LL.M Miodrag Vuković NEW MONTENEGRIN CONSTITUTION AND GENDER EQUALITY	129
LL.M Marko Dokić A CRITICISM OF A PATRIARCHAL THEORY	139
REPORTS OF THE WORKING GROUPS	147
CONCLUSIONS OF THE CONFERENCE	167
PARTICIPANTS LIST OF THE CONFERENCE	173

Kancelarija za ravnopravnost polova
Vlade Republike Crne Gore

